

consecrati, aliis suadere ac prædicare debetis. Date igitur operam, o carissimi Dei ministri, et communis omnium vestrum Domini ac Servatoris fideles famuli, ut sublatis quamprimum mutæ inter vos dissensionis causis, omnes controversiarum nodos pacis legibus sine ulla mora dissolvatis. Hac enim ratione et summo omnium Deo rem gratissimam facturi, et mihi conservo vestro ingens beneficium collaturi estis.

ORATIO AD SANCTORUM COETUM.

CAPUT PRIMUM. — PROCEMIUM MENTIONEM FACIT PASCHÆ, ET QUOD CHRISTUS CUM MULTA IN OMNES HOMINES BENEFICIA CONTULISSET, AB HISDEM MALE MULCTATUS EST.

Splendidus solito Solis ac diei jubar, primordium dissolutorum nova reparatio, fundamentum promissionis; via ducens ad æternam vitam, dies videlicet Passionis nunc agitur, Doctores carissimi et reliqui omnes amici; vosque multo reliquis feliciores credentium populi, qui ipsum religionis auctorem Deum religiose colitis, et tum interiore sensu; tum linguis ac vocibus, juxta sacrorum oraculorum præscripta, ipsum sine intermissione laudatis. Tu vero, natura omnium parens, quid hujusmodi unquam ad hominum utilitatem contulisti? Aut potius quod usquam est opificium tuum? Siquidem ille omnium auctor tuæ substantiæ opifex fuit. Hic enim est, qui te ornavit. Quippe ornamentum naturæ est vita cum natura apte consentiens. Invaluit autem postea id quod prorsus naturæ contrarium est, ut Deum omnium auctorem nemo congruo cultu veneraretur, cunctaque non divini Numinis providentiâ, sed casu quodam ac temere geri putarentur. Et quamvis pro-

Τὸ τηλαυγέστερον ἡμέρας τε καὶ ἡλίου φέγγος, προοίμιον μὲν ἀναστάσεως ἁρμογὴ δὲ νέα τῶν πονησάντων, ποτὲ σωμάτων, ὄρμαι θ' ὑποσχέσεως, καὶ ἀτραπίς ἐπὶ τὴν αἰωνίαν ζωὴν ἄγουσα, ἡ τοῦ παθήματος ἡμέρα παρέσται, ὃ προσφιλέστατοι καθηγηταί, φίλοι θ' οἱ λοιποὶ ζύμπαντες ἄνδρες. μακαριώτερα δὲ πολλῶν πλήθη τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας Θεόν, διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων ἐκάστου καὶ δι' ἐκφωνητηρίων ἀδιαλείπτως ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν θεοπίσμασι προσαγορευόμενα. σὺ δ' ὃ παμμήτειρα φύσις, τί τοιοῦτον τῷ κόσμῳ συντελέσας πάποτε; ποῖον δ' ὅλως σὺν δημιουργίᾳ; εἴπερ ὁ τῶν πάντων, καὶ τῆς σῆς οὐσίας αἴτιος. οὗτος γὰρ σε ἐκόσμησεν, ἐπεὶ κόσμος, ἢ κατὰ φύσιν ζωὴ ἐπικεκράτηκε γὰρ οὐ μέρειώς ἢ παρὰ φύσιν τὸν τῶν πάντων Θεὸν καταξίαν σέβειν μηδένα, νομίζεσθαι τε μὴ ἐκ προνοίας, ἀλλ' ὡς ἔτυχεν ἀτάκτως τε καὶ πλημμελῶς τὰ πάντα συνιστάσαι, καὶ ταῦτα ἐξαγγελουσίης καθέκαστα θείας ἐπιπνοίας διὰ προφητῶν, οἷς ἴδει πείθεσθαι, ἀντίστατο παντοίας μηχαναῖς ἀδικία δυσσεβῆς· διαβεβλημένη μὲν πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς, ἀσπαζομένη δὲ τὸ δυσδιελεγτο

VALESII NOTÆ.

Oratio ad sanct. coetum. Post quatuor libros de vita et pietate imperatoris Constantini duas orationes Eusebii subjecerat: alteram Constantini imp. ad Sanctorum coetum, sive ad Ecclesiam Dei; alteram a seipso conscriptam de fabrica et donariis martyrii Hierosolymitani, ut ipsemet Eusebius testatur in cap. 32 et 46 libri quarti. Sed posterior quidem Eusebii oratio hodie non extat. Prior autem illa tot mendis inquinata est, ut pene satius fuerit eam non exstare. Verum cum hoc eximium sit monumentum religionis principis, ejusque studiorum et ingenii illustre specimen, operæ pretium facturus mihi videor, si in eo emendando atque explicando curam ac diligentiam adhibuero.

Ὁρμαὶ θ' ὑποσχέσεως. In libro Moræi, perinde ac in margine editionis Genevensis, emendatur ὄρμαιον, quod vocabulum nullibi legere memini. At in libro Scaligeri ἔρμαιον corrigebatur, quod propius accedit ad manuscriptorum codicum lectionem. Certe in regio codice ἔρμαι legitur, ex quo conjiciebam scribendum esse ἔρμα, id est, fundamentum. Eleganter resurrectionem Domini vocat fundamentum promissionis. Nec mole Christophorus pignus promissionis vertit, quod idem est. Pignus enim pro firmamento datur; unde ἐνέχυρον dicitur a Græcis. In codice Fuk. et Savilii ἔρμαιον scriptum invenī.

Μακαριώτερα δὲ πολλῶν πλήθη. Non assentior viris doctis, qui hæc cum præcedentibus continuantes ita legunt: μακαριώτετε πολλὰ πλήθη, etc. Nam si hoc modo legamus, inepta fuerit repetitio, cum antea dixerit Constantinus: φίλοι θ' οἱ λοιποὶ ζύμπαντες ἄνδρες. Quibus verbis Constantinus universam plebem Catholicam salutavit more concionatorum. Quare verba illa: μακαριώ-

τέρωτα δὲ πολλῶν πλήθη, initium sunt alterius periodi qua Constantinus felicitatem Catholicæ plebis exaggerat. Porro, libentius legerem πλήθη τυγχάνετε, ut plebem ipsam alloquatur Constantinus. In codice tamen Fuk. et Savilii ita legitur hic locus: μακαριώτετε πολλὰ πλήθη τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας Θεόν διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων, ἐκάστου καὶ δι' ἐκφωνητηρίων ἀδιαλείπτως ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν θεοπίσμασι προσαγορευόμενα.

Τῆς σῆς οὐσίας. Hanc lectionem secutus est Christophorus. Ego vero, re attentius examinata, vulgatam scripturam hic retinendam puto. Ait enim Constantinus naturam non esse opificem rerum, cum Deus ipsam condiderit, nec tantum ipsius naturæ auctor sit, sed etiam sanctitatis quæ in illa est. Deus enim est qui naturam exornavit. Quippe ornamentum naturæ est vita juxta legem ac præscriptum Dei. Hic est sensus hujus loci, quem Christophorus non animadvertit. Nam de Portesio nihil dico, quem pæne ubique imperitissimum deprehendi. In codice tamen Fukelii, Turnebi ac Savilii, et in schedis regis scribitur οὐσίας.

ἢ κατὰ φύσιν ζωὴ. Scribendum ἢ κατὰ Θεὸν ζωὴ, ut ex superiori annotatione apparet, uno verbo θεοσέβεια, id est, religio, ornamentum est naturæ. In vulgata autem lectione quis subsit sensus, equidem non video. Sic Eusebius noster libros de vita imp. Constantini inscripsit περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν βίου. In regis schedis scribitur ἢ κατὰ κόσμον ζωὴ.

Ἐπικεκράτηκε γὰρ. Scribendum ἐπικεκράτηκε δὲ οὐ μέρειώς ἢ παρὰ φύσιν, etc. Certe in codice Fuk. scribitur ἐπικεκράτηκε δ' οὐ μέρειώς τὰ παρὰ φύσιν, τὸ τῶν ἀπάντων Θεόν, etc.

at Bendica
Grove Fulham 317

J. Th. Stud. 1976 p.

τοῦ σκότους· ἀλλ' οὐδέ τοῦτο χωρὶς βίας καὶ ὀμότητος ἐξαίρετως ἐπὶ τῶν χυδαίων δῆμων ἀπροόπτω φερᾶ, ἢ τῶν δυναστευόντων γνῶμη συνελάμβανε, μᾶλλον δὲ τῆς ἀκαίρου μανίας αὐτῆ καθηγείτο. διὸ δὴ πολλαῖς γενεαῖς ὁ τοιοῦτος βίος κρατυνθείς, μεγίστων γέγονε τοῖς τότε κακῶν αἴτιος· ἐπιλαμψάσης δὲ παραντίκα τῆς τοῦ σωτῆρος ἐπιφανείας, δίκη μὲν ἐξ ἀδίκων ἔργων, ἐκ δὲ παντοδαποῦ κλύδωνος γαλήνη συνίστατο, καὶ πάνθ' ὅσα διὰ προφητῶν προείρητο, ἐπληροῦτο. τοιγάρτοι μετάρσιος τὴν πατρῶαν ἐστίαν, ἀρθείς, αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης ἀγλαΐσματος τὴν ἑκουσίμην περιστάσας, ἱερὸν τενα νεῶν ἀρετῆς, τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς γῆς ἰδρύσατο, αἰδίου, ἀφθαρτον, ἐν ᾧ τότε τῷ ἐξοχωτάτῳ πατρὶ Θεῷ θύοντα, τὰ θ' ἑαυτῶ καθήκοντα, ἐτελεῖτο μετ' εὐσεβείας. τί δὲ μετὰ ταῦτα ἢ ἄφρων τῶν ἔθνων ἐμηχανᾶτο πονηρία; ἐπετήθευε τὰς τοῦ Χριστοῦ χάριτας ἐκβάλλουσα, καὶ τὴν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πάντων συσταθείσαν ἐκκλησίαν πορθῆσαι, ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκίαν δεισιδαιμονίαν. ἀνόσιος αὖθις στάσις, πόλεμοι, μάχαι, δυστραπέλια, βίου παρασκευῆ. χρημάτων ἔριος· ὃ καὶ οὐ φυσικῶς ἴδιον πονηρίας, ποτὲ μὲν ἐλπίσι κεκαλλυπισμένους θέλοι, ποτὲ δὲ φόβῳ καταπλήττει. ἀλλ' αὐτῆ μὲν χαμαὶ κείσθω, ἠττηθείσα ὑπ' ἀρετῆς, ἢ θέμις, διαρρήγνυμένη, σποραττομένητε ὑπὸ μεταμελείας. ἡμῖν δὲ νῦν τὰ προσήκοντα τῷ θεῷ λόγῳ ρητέον.

substituere. Iterum seditiones; iterum pugnae et bella; iterum morositas et luxuriosus vitae apparatus; et cupiditas divitiarum; quae quidem praeter naturam in hominibus existens (quod proprium est malitiae) nunc spe fucata oblectat; nunc timore percillit. Sed haec quidem, ut aequitas postulat, humi jaceat, a virtute devicta, et praepoenitentia seipsa dirumpens atque dilacerans. Nobis vero ea quae divinae doctrinae conveniunt impraesentiarum dicenda sunt.

CAP. II. — ALLOCUTIO AD ECCLESIAM ET AUDITORES, UT IGNOScant ET EMENDENT, SI QUID MINUS RECTE DIXERIT.

Ἄκουε τοίνυν, ἀργείας παρθεσίας τ' ἐπήβολε ναύκληρε, ἐκκλησία τε ἀώρου καὶ ἀδαυῶς ἡλικίας τῆθη, ἢ μέλει μὲν ἀληθείας, μέλει δὲ φιλανθρωπίας· ἐξ ἧς ἀενάου πηγῆς ἀποστᾶζει σωτήριον νᾶμα. ἀκούετε δ' ἂν καὶ ὑμεῖς εὐφήμως, οἱ τὸν Θεὸν εὐλεκερινῶς σέβοντες, διὸ καὶ μεμέλθησθε αὐτῷ, προσέχοντες τὸν νοῦν, μὴ τῆ φράσει μάλ-

A pheta divino Spiritu afflata id ipsum diserte annuntia-
rent, quorum sermonibus fides adhiberi debuerat, tamen iniqua impietas modis omnibus repugnabat; ipsam quidem veritatis lucem odio prosequens, impenetrabiles autem tenebras erroris amplectens. Neque vero vis ac saevitia abfuit; praesertim cum temerarium impetum vulgi principum auctoritas adjuvaret, aut, ut verius dicam, ipsi se importuni furoris duces praebent. Itaque haec vivendi ratio plurimum statum usu confirmata, illorum temporum hominibus plurimas invexit calamitates. Verum, ubi primum Servatoris nostri praesentia illuxit, statim pro injustitia aequitas; pro gravissima tempestate serenitas oborta est, et quaecumque a prophetis praedicta fuerant impleta sunt. Postquam enim idem ille Servator noster ad Patris sui sublatus est domicilium, toto terrarum orbe continentiae ac modestiae radiis illustrato, Ecclesiam suam quasi sacrum quoddam virtutis templum in terris constituit, idque aeternum et incorruptum, in quo tum summo Deo ac Patri debitus, tum ipsi quoque conveniens cultus rite exhiberetur. Sed quid posthaec vesana gentium malitia machinata est? Christi beneficia ac dona projicere, et Ecclesiam Dei ad salutem omnium constitutam evertere studuit, ac suam superstitionem in ejus locum

Audi ergo, castitatis ac virginitatis compos nau-
clere; tuque infirmæ ac rudis ætatis nutrix ecclesia, cui veritas et clementia curæ est, ex cujus perenni fonte salutaris defluit rivus. Vos quoque qui sincere Deum colitis, eamque ob causam illi curæ estis, faventes audite, nec tam ad verba ipsa, quam ad re-

VALESII NOTÆ.

Δεισιδαιμονίαν. ἀνόσιος. In codice Regio desunt duæ postremæ voces, et vacuum spatium relictum est anius vocabuli capax. Ego non dubito quin legendum sit τὴν οἰκίαν δεισιδαιμονίαν ἀντίσῆμιν, expuncto verbo illo ἀνέτρεπε, quod omnino superfluum est. In codice Fuk. ita scribitur hic locus: ἐκκλησίαν πορθῆσαν. ἀνέτρεπε τε τὴν οἰκίαν δεισιδαιμονίαν. νόσιος αὖθις, etc. In schedis autem Regis scriptum est νόσιος αὖθις, etc. Savilius ad oram libri sui emendavit, ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκίαν δεισιδ. Ego re attentius examinata hunc locum ita restituendum esse existimo: ἐκκλησίαν πορθῆσαι. ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκίαν εὐδαιμονίαν. νόσιος αὖθις, etc. Id est, Gentiles cum Ecclesiam Christi vastare atque evertere instituisset, suam ipsorum felicitatem subverterunt. Morbi iterum ac seditiones, etc. Potest etiam retineri vox δεισιδαιμονίαν, ut sensus sit, Gentiles dum Ecclesiam persequerentur, suam ipsorum religionem pessumdedisse. Quippe Ecclesia Dei persecutionibus Gentilium impugnata, superstitionem cultumque falsorum numinum devicit.

Δυστραπέλια. Turnebus ad oram libri sui emendavit δυστραπέλια. Certe in codice Fuk. scribitur δυστραπέλιας. In Regis autem schedis legitur δυστράπελος, deinde aliquot lineæ sunt omissæ. Ac fortasse scribendum est uno ductu δυστράπελος·βίου παρασκευῆ. Id est, morosus vitae apparatus. Nisi enim ita legamus,

quid erit quod sequitur βίου παρασκευῆ, quam inter res malas numerat Constantinus. Musculus quidem legisse videtur βίαιος βίου παρασκευῆ. vertit enim violenta victus astructio. Mox codex Fuk. habet ὃ καὶ οὐ φυσικῶς, ἴδιον πονηρίας ὄν, ποτέ, etc.

Αὐτῆ μὲν. In libro Moræi perinde, ac in editione Genevensi ad marginem emendatur ἀλλ' αὐτῆ μὲν, etc., optime, ut norunt linguæ Græcæ periti. Subauditur autem ἡ πονηρία. In codice quoque Fuk. ac Turnebi legitur ἀλλ' αὐτῆ.

Γαρητέον. Hujus loci emendatio debetur codici Fuk. in quo diserte legitur ρητέον. Qua quidem emendatione nihil certius.

Ναύκληρε. Sic Episcopum vocat Constantinus, translatione non minus eleganti, quam cum pastores dicuntur. Cumque Ecclesia navi comparari soleat, recte navicularii dicuntur episcopi qui eam regunt et qui Apostolorum successores sunt, quos Christus ex piscatoribus gubernatores Ecclesiae fecit. Porro castitate ac virginitate praeditum vocat, quia ejusmodi erant Christianorum sacerdotes, ἀγνοὶ καὶ παρθεναί.

Σωτήριον νᾶμα. Codex Fuk. et schedæ Regis cum Turnebi libro scriptum habent πόμα. Mox ubi legitur προσέχοντες τὸν νοῦν, codex Fuk. scribit προσέχεται τοίνυν.

rum quæ dicuntur veritatem, animum intendite; nec me dicentem, sed devotionis religiosum officium spectate. Quæ enim gratia et utilitas fuerit orationis, nisi dicentis animus antea fuerit exploratus? Magna quidem fortasse præsumo. Verum insitus mihi erga Deum amor audaciæ causa est; quippe qui vim affert pudori. Proinde vos, qui divinorum mysteriorum scientia præ ceteris instructi estis, auxilio mihi adesse velim; ut si quid forte in dicendo peccare contigerit, ipsi mea sectantes vestigia corrigatis; nec consummatam quamdam doctrinam a me expectetis, sed potius fidei meæ conatum benigne approbetis. Cæterum, Patris ac Filii singulare auxilium nobis in præsentia aspiret, ea dicentibus quæ jusserit ac menti nostræ suggererit. Si quis enim, aut rhetoricam aut aliam quamcumque artem professus, sperat se absque ope divini numinis opus suum cumulate posse perficere, is cum eo quod suscepit opere rudis atque imperfectus reprehenditur. Quibus vero divini numinis semel aspiravit auxilium, ii neutiquam cessare ac torpere debent. Proinde longioris præemii veniam a vobis deprecati, caput ac summam instituti nostri aggredi tentabimus.

CAP. III.—QUOD DEUS PATER EST VERBI, ET OMNIUM RERUM OPIFEX, ET QUOD NULO MODO RES POSSENT CONSISTERE, SI DIVERSE ESSENT EARUM CAUSÆ.

Bonum illud quod omnia appetunt, cum suapte natura semper Deus sit, ortum non habet, ac proinde nec principium. Ipse vero omnium quæ gignuntur principium est. Qui autem ex ipso processit, rursus cum ipso conjungitur atque unitur; quippe cum disjunctio atque conjunctio non locorum spatium, sed intellectu duntaxat in illo perficiatur. Neque enim ullo paternorum viscerum damno foetus ille constitit, sicut ea quæ ex semine nascuntur, sed divinæ providentiæ dispositione editus est Servator, qui huic aspectabili mundo, et cunctis quæ in eo fabricatæ sunt rebus atque operibus præsideret. Omnibus igitur quæ mundi complexu continentur, subsistendi ac vivendi hinc suppetit causa. Hinc anima, hinc sensus omnis, et facultates quibus ea quæ a sensibus significata sunt consummantur. Quidnam

λον, ἢ τῆ τῶν λεγομένων ἀληθεία, μὴ δ' ἐμοὶ τῶ λέγοντι, ἀλλὰ τῆ τῆς καθοσιώσεως εὐσεβεία. τίς γάρ ἂν εἴη λόγων χάρις, ἀνεξετάστου καταλειπομένης τῆς τοῦ λέγοντος διαθέσεως· τολμῶ δ' οὖν ἴσως μεγάλα, τῆς δὲ τόλμης, τὴν πρὸς τὸ θεῖον στοργὴν ἔμφυτον αἰτιῶμαι· αὕτη γὰρ καὶ τὴν αἰδῶ βιάζεται· διὸ μάλιστα τοὺς ἐπιστήμονας τῶν θεῶν μυστηρίων, βοηθοὺς ἑμαυτῷ συναίτω, ἐν ἑᾷ τι παταῖσμα συμβαίη περὶ τοὺς λόγους, συμπαρομαρτοῦντες διορθοῦσθε, τὴν μὲν ἄκραν παιδείαν μὴ ἐπιποθοῦντες, τὸ δὲ πιστὸν τῆς ἐπιχειρήσεως ἀποδεχόμενοι. ἐπίπνοια δ' ἡμῖν μεγίστη τοῦ πατρὸς, παιδὸς τε κατ' ἔργου παρρηίᾳ, φθεγγόμενῳ ταῦτα ἄπερ ἂν αὐτῷ φράσει καὶ διανοίᾳ προσάφοι. εἰ γάρ τις ἄνευ Θεοῦ ρητορικῆν, ἢ ἄλλην τινα μετιῶν ἐπιστήμην, ἀκρεβοῦν τὸ ἔργον ἰκανῶς ὑπείληφεν, ἀτελής αὐτὸς τε καὶ τὸ σπουδαζόμενον ἐφημέρη. οὐ μὲν κατοκνητέον, οὐδ' ἀμελητέον, τοῖς εὐτυχήσασιν πάποτε τῆς θείας ἐπιπνοίας· διὸ καὶ ἡμεῖς τὸ μῆκος τῆς ἀναβολῆς παραιτησόμενοι, πειρώμεθα τοῦ σκοποῦ (πρὸς) τὸ τέλειον.

Ἄγαθόν οὐ πάντα ἐρίεται, οὐπὲρ τὴν οὐσίαν Θεὸς ἂν ἀεὶ, γένεσιν οὐκ ἔχει, οὐκοῦν οὐδ' ἀρχὴν· τῶν δ' ἐν γενέσει πάντων, αὐτὸς ἀρχή. ὃ δὲ ἐξ ἐκείνου ἔχων τὴν ἀναφορὰν, εἰς ἐκεῖνον ἐνοῦται πάλιν, ἐκείνῳ τῆς διαστάσεως συγκρίσεώς τε, οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ νοερῶς γινομένης· οὐ γὰρ ζημιά τι τῶν πατρῶν σπλάγγχων συνέστη τὸ γεννηθέν, ὡσπερ ἀμῆλι τὰ ἐκ σπερμάτων· ἀλλὰ διατάξει προνοίας, ἐπιστάτην Σωτῆρα τῶ τε μίσθητῷ νόσμον καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ μηχανωμένοις (ἐξέφηνε). τοὶ γάρτοι πάντι ὅσα περιελαμβάνεται ὑπὸ τοῦ κόσμου, ἢ αἰτία τοῦ εἶναι καὶ ζῆν ἐκείθεν· ἐκείθεν δὲ καὶ ψυχῆ, καὶ πᾶσα αἰσθήσεις, καὶ τὰ ὄργανα, δι' ὧν τὰ σημαζόμενα ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων ἀποτελεῖται. τί οὖν ὄλοϊ ὁ λόγος; τῶν ὄντων ἀπάντων ἕνα εἶναι προστάτην, καὶ πάνθ' ὅσα ὑποτάσσεται τῇ ἐκείνου δεσποτείᾳ μόνου, τὰ τ' οὐράνια, τὰ τ' ἐπίγεια, καὶ τὰ φυσικὰ καὶ ὀργανικὰ σώματα. εἰ γὰρ ἡ τούτων ἀνυρθιμύ-

VALESI NOTÆ.

* Ἄπερ ἂν αὐτῷ φράσει. Scribendum est αὕτη, supple ἢ ἐπίπνοια τοῦ πατρὸς, quemadmodum legit Christophorus. Certe in codice Fuk. scribitur φθεγγόμενους τοῦται, ἄπερ ἂν αὐτῷ φράσει, καὶ διανοίᾳ προσάφοι.

Τὸ μῆκος τῆς ἀναβολῆς παραιτησόμενοι. Et hanc et præcedentem periodum pessime interpretatus est Christophorus. Putavit enim ἀναβολὴν hic significare moram ac dilationem; cum tamen ἀναβολή hoc loco significet præemium. Excusat enim se Constantinus, quod longiore usus sit præemio, ἀναβολή proprie est exordium cantici quod chorus præcinere solebat. Aristophanes in Irene pag. 685 de dithyrambicis: ἐνελέγοντ' ἀναβολὰς πετόμενοι, ubi Scholiastes notat ἀναβολὰς esse τὰς ἀρχὰς τῶν ὕμνων, et versum Homeri citat. Isocrates in Panathenæico: ἃ μὲν οὖν ἡβουλήθη καὶ περὶ ἑμαυτοῦ, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὡσπερ χορὸς πρὸ τοῦ ἀγῶνος προαναβάλλεσθαι, ταῦτά ἐστιν. A cantoribus igitur ad oratores postea translatum est id vocabulum; et ἀναβάλλεσθαι dixerunt pro προομιάζεσθαι, ut testatur Hesychius. Ulpianus in orationem Demosthenis de Chersoneso, ἀναβαλλόμενος δὲ δι' ἐνὸς λόγου, ἀπὸ τοῦ Προομιάζεσθαι· καὶ ἀναβολὰς, προοι-

μα. Sic Aristophanes in Irene pagina 717, προαναβάλλεται et ἀναβολῶν eodem sensu dixit. Porro ex hoc loco apparet, præemium hujus orationis ad hæc usque verba protendi.

Οὐπὲρ τὴν οὐσίαν. Legendum puto ὃ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν θεός. Nam summum bonum nihil aliud est quam summus Deus. Sic infra capite nono πρώτων μὲν θεὸν ὑφηγήσατο τὸν ὑπὲρ τὴν οὐσίαν. In codice Fuk. et Sallivii scribitur ὅπερ male.

Ὄργανικὰ σώματα. Christophorus artificialia interpretatus est, quæ scilicet aliquo instrumento efficiuntur, non autem a natura generantur, in quo tamen ei non assentior. Nam cum in hac tota oratione philosophetur Constantinus, hoc etiam in loco naturalia et organica corpora dixit more philosophorum, quæ organis seu instrumentis ad operandum idoneis prædita sunt. Ita Aristoteles loquitur, cum animam definit actum corporis organici. Plus autem est organicum quam naturale. Sunt enim quædam corpora naturalia quæ organis carent, ut exempli gratia lapides et cætera id genus.

των ὄντων κυρεία, οὐχ ἑνός, ἀλλὰ πολλῶν οὕσα ἐτύγχανε, κληροὶ ἂν καὶ στοιχείων διανεμήσεις, καὶ μῦθοι παλαιοὶ, καὶ φθόνος, καὶ πλεονεξία κατὰ δύναμιν κατακρατήσαντα, τὴν ἐναρμόνιον τῶν πάντων ὁμόνοιαν διασάλει, πολλῶν διαφόρως τὴν λελογχυῖαν ἐκάστω μοῖραν διοικονομημένον. τὸ δὲ αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸν σύμπαντα κόσμον, (οὐκ) ἀμελῶς ἔχειν (οὐδ' ἀπὸ ταυτομάτου γεγένησθαι τοῦτον παρίστασι) τίς δ' ἂν ἔργω τὸν συμπάσης γενέσεως δημιουργὸν; εὐχαὶ δὲ καὶ λιτανεῖαι, πρὸς τίνα πρῶτον, ἢ τελευταῖον; τίνα δὲ θεραπεύων ἐξ αἰρέσεως, οὐκ ἂν περὶ τοὺς λοιποὺς ἡσέθησα; ἢ τάχα δ' ἂν καὶ θεόμενος τῶν βιωτικῶν τινοσ, τῶ μὲν συναρμυμένῳ χάριν ἔργων, τῶ δ' ἀντιπράξαντι ἐμμεψάμην; τίμη δὲ προσευξάμενος τὴν αἰτίαν τῆς περιστάσεως γνῶναι, τῆς τ' ἀπαλλαγῆς τυχεῖν ἤξιουν. θῶμεν δὴ λογίους καὶ χρησμοὺς ἡμῖν ἀποκακρίσθαι, μὴ εἶναι δὲ τῆς ἑαυτῶν ἰξουσίας, ἀλλ' ὥστε ταῦτα ἀνήκειν Θεῷ; τίς οὖν ἔλειος; ποία δὲ Θεοῦ εἰς ἄνθρωπον πρόνοια; εἰ μὴ ἄρα βιαίως ὁ φιλανθρωπότερος πρὸς τὸν μηδεμίαν ἔχοντα σχέσειν διατεθείς, ἐπεκούρησεν ἄργῃ δὲ καὶ στάσις καὶ ὄνεδος, ὡς μὴ ἰδιοπραγόντων, μὴ δ' ἀρκομένων τοῖς ἐπιβάλλουσι διὰ πλεονεξίαν, καὶ τὸ τελευταῖον ἢ πάντων σύγχυσις ἐπικολοῦσθαι ἂν· τί οὖν τὰ μετὰ ταῦτα; δῆλον ὡς ἢ τῶν οὐρανίων στάσις, τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐπίγεια διελευμίνετο· ἀφανισθείσης μὲν τῆς τῶν ὠρῶν διατάξεως, καιρῶν τε μεταβολῆς, καὶ τῆς κατὰ τοὺς καιροὺς τῶν φρομένων καρπῶν ἀπολαύσεως· ἀφανισθείσης δὲ ἡμέρας καὶ τῆς διαδεχομένης αὐτῆν νυκτερινῆς ἀναπαύσεως. καὶ τούτων μὲν ἄλλ'· πάλιν δ' ἐπὶ τὸν ἀνεξέλεγκτον ἐπανήκομεν λόγον.

perturbatio ex eo sequeretur, dum suas quisque partes minime ageret, et præ cupiditate suis rebus non contentus alienas invaderet. Quid postea? Certe hæc cœlestium discordia inferioribus ac terrenis rebus perniciem allatura esset; tempestatum ordine ac vicissitudine, et fructuum qui singulis anni temporibus provenire solent utilitate penitus sublata; sublata etiam die, et quæ diem excipit nocturna quiete. Sed de his satis. Redeamus nunc ad eas rationes quæ refutari nullatenus possunt.

CAP. IV. — DE ERRORE EORUM QUI SIMULACRA VENERANTUR.

Πάν τὸ ἀρχὴν ἔχων, καὶ τέλος ἔχει· ἢ δὲ κατὰ χρόνον ἀρχὴ, γένεσις καλεῖται· τὰ δ' ἐκ γενέσεως, φθαρτὰ

Quidquid principium habuit finem quoque habeat necesse est. Porro, temporale principium gene-

VALESH TOTÆ.

κληροί. Alludit ad divisionem mundi inter Jovem, Neptunum ac Plutonem fratres, quam Græcorum Theologi fabulati sunt.

Διοικονομημένων. In codice Fuketii scribitur διοικονομημένων.

Οὐκ ἀμελῶς ἔχειν. Negativam particulam addiderunt viri docti, ex conjectura ut opinor, ut et verba quæ proxime sequuntur: οὐδ' ἀπὸ ταυτομάτου γεγένησθαι τοῦτον παρίστασι. Quæ in omnia nec in codice Regio nec in veteribus schedis, nec in editione Roberti Stephani leguntur: nec ullo modo coherent cum præcedentibus. Neque enim de providentia nunc agit Constantinus, sed id tantum adstruit, unum esse omnium rerum principium; quod ita probat. Si plures essent Dii, singuli suas partes regerent: ut autem mundus universus uno semper eodemque ordine se haberet, parum solliciti essent. Atqui contrarium videmus, plures ergo non sunt Dii. Hoc primum est Constantini argumentum adversus Gentilium Theologiam. Lego igitur: Τοῦ δὲ αἰεὶ; κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸν σύμπαντα κόσμον, ἀμελῶς ἔχόντων. In sensu est apertissimus. Verum cum in codice

Fuketii et in Savilli ac Turnebi libris ea ipsa quæ supra posui verba reperiantur, nihil opus est emendatione nostra.

Θεραπεύων ἐξ αἰρέσεως. Id est pro arbitrato. Posset etiam legi ἐξαιρέτως.

Μὴ εἶναι δὲ τῆς ἑαυτῶν ἰξουσίας. Hic locus valde obscurus mihi videtur. Christophorus quidem ita vertit: *Fac responsa nobis per oracula dari: ista tamen fieri non propria ac sua vi, sed ad Deum aliquem pertinere.* Sed quid hæc sibi velit equidem non video. Ego vero cunctis attentius examinatis, verum hujus loci sensum tandem deprehendi. Ait igitur Constantinus: Si plures Dii sint, cum ego in calamitatem incidero, quem eorum adibo, ut causam mali doceat, meque eo liberet. Ponamus, inquit, Apollinem, verbi gratia; mihi respondisse, non esse in sua potestate ut me liberet, sed ad alium Deum id pertinere. Quid hoc sensu manifestius? Scribendum igitur: Ἄλλω δὲ ταῦτα ἀνήκειν Θεῷ. Multa hujusmodi oracula in Græcorum leguntur historiis, ubi Apollo consulentibus respondet, placandum ipsis Bacchum aut Saturnum, si malo liberari velint.

ratio appellatur. Quae vero ex generatione oriuntur omnia sunt corruptioni obnoxia. Ad haec formam ipsam ac speciem delet temporis longinquitas. Quonam igitur modo qui ex corruptibili generatione orti sunt, immortales esse possent. Ceterum, hujusmodi quaedam imperitiae multitudinis opinio invaluit, apud superos nuptias fieri solere, et liberos procreari. Quod si qui gignuntur immortales sunt, semperque gignuntur novi, genus illud exuberet necesse est. Haec autem accessione facta, quod tandem caelum, quae terra tantorum deorum examen superveniens capere possit? Quid autem dicemus de iis hominibus qui fratres Deos cum sororibus deabus matrimonii foedere jungunt, et adulteria atque obscenitates iisdem obijciunt? Illud quoque fidenter asserimus, honores et cultum qui ipsis ab hominibus tribuitur impudicitia ac libidine plenum esse. Enimvero peritissimus aliquis statuaris, postquam formam futuri operis prius mente complexus est, opus ex praecipis artis excudit, ac paulo post, velut sui oblitus, proprio operi blanditur, idque pro immortalis deo colit, cum tamen ipse statue illius parens atque artifex se mortalem esse fateatur. Illorum porro immortalium sepulcra et aras ipsimet ostendunt, et mortuos divinis honoribus afficiunt, ignorantes scilicet, id quod revera beatum et immortale est, iis quos mortales tribuunt honoribus non indigere. Nam quod sola intelligentia cerni et cogitatione comprehendi potest, nec formam qua dignoscatur requirit, nec figuram admittit tanquam imaginem et similitudinem. Verum haec omnia mortuorum causa fiunt. Revera enim homines fuerunt corporibus praediti dum viverent.

CAP. V. — QUOD CHRISTUS FILIUS DEI CUNCTA CONDIDIT, ET CERTUM VITAE SPATIUM SINGULIS CONSTITUIT.

Sed cur verum Deum laudaturus impuris verbis linguam polluo? Prius igitur amaram illam potionem pura obducta potione diluere constitui. Purus autem potus hauritur ex perenni fonte virtutum illius quem celebramus Dei. Equidem mei privati officii esse duco, Christum tum vitae sanctimonia, tum gratiarum actione, quae pro multis et maximis beneficiis ei a nobis debetur, praedicare. Hunc ergo hujus universi constituisse principia, et hominum creationem certa lege ac ratione dimensum excogitasse dico. Et illos

πάντα, μορφήν δὲ χρόνος ἀμαυροῖ. πῶς οὖν ἂν οἱ ἐκ γενέσεως φθαρτῆς, εἶεν ἀθάνατοι; δόξα δὲ τῶν ἀλογίστων δῆμων τοιαύτη τις διαπεφοίτηκεν, ὡς παρὰ τοῖς θεοῖς γάμοι, παιδοσπορίαι τε ἐνομήσθησαν. εἰ δ' ἀθάνατοι οἱ γεννώμενοι, γεννῶνται δ' ἀσί, πλημμυρεῖν ἀνάγκη τὸ γένος. προσθήκης δ' ἐπιγενομένης, τίς οὖν οὐρανός, ποία δὲ γῆ, τοσούτον σμῆνος ἐπιγεγνόμενον Θεῶν ἐχώρησε; τί δ' ἂν εἴποι τις περὶ ἀνδρῶν, οὐρανίους ἀδελφούς εἰς γάμου κοινωνίαν συναπτῶντων, μοιχείας τε καὶ ἀκολασίας ἐγκαλούστων; λέγομεν δὲ θαυρῆγκότως καὶ τὰς τιμὰς αὐτῶν, τὰ τε παρ' ἀνθρώπων εἰς αὐτοὺς γέρα, ὕβρεις καὶ ἀσελγείαις μεμίχθαι. ἤδη γάρ τις ἐν λόγοις ἐξεσταθῆς, ἀγαλματοποιός τε μορφήν τινα διανοῖα προσλαβὼν, ἐν τεχνῶν τεκμαιρεται παιδείαν, καὶ μεταξὺ οἷα δὴ λήθης ἐμπεισοῦσης, τὸ ἴδιον πλάσμα κατακτείνει, σέβων ὡς Θεὸν ἀθάνατον, ὁμολογῶν ἑαυτὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν τοῦ ἀγάλματος, θνητὸν εἶναι τῶν δ' ἀφθάρτων ἐκείνων τάφους τε καὶ θήκας ἐπιδεικνύουσιν αὐτοὶ, κατοικοῦντες τε τιμαῖς ἀθανάτοις γεραίρουσιν, ἀγνοοῦντες τὸ ἄληθῶς μακάριον καὶ ἀφθαρτον, ἀνευθεὶς ὑπάρχον τῆς παρὰ τῶν φθαρτῶν ἐπιτιμίας· τῷ γάρτοι νόθον θεῶν, καὶ διανοῖα περιληπτῶν, οὔτε μορφήν ἐπιποθεῖ δὲ ἧς γνωρισθεῖσι, οὔτε σχήματος ἀνέχεται, ὡς ἂν εἰκόνας ἢ τύπου. ταῦτα δὲ πάντα γίγνεται, πρὸς χάριν τῶν κατοικοῦμένων ἀνθρώπων γὰρ ἦσαν ἡνίκα ἔζων, σώματος μέτοχοι ὄντες.

VALESHI NOTAE.

Ἀνάγκη τὸ γένος. In codice Fuk. post primam vocem lacuna est unius vocabuli capax. Scribo igitur Πλημμυρεῖν ἀνάγκη αὐτῶν τὸ γένος.

Τίς οὖν οὐρανός. Scribendum est τίς ἂν οὐρανός, ut in libro Moraei ad marginem emandatum inveni. In codice Fuket. legitur τίς οὐρανός absque conjunctione.

ἤδη γάρ τις. Malim legere ἤδη γούν τις, etc. Paulo post ubi legitur διανοῖα προσλαβὼν, in libro Moraei ad marginem emendatur προσλαβὼν, perinde ac in Gruteri libro.

ἑαυτὸν πατέρα. Rectius in codice Fuk. scribitur ἑαυτὸν τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν, etc.

καὶ τὸν ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα. Tres priores voces a viris doctis ex MSS. codicibus additae sunt. Tamen nec in codice Regio, nec in veteribus schedis leguntur. Post verbum autem νομοθετήσαντα punctum apposui ex fide codicis Regii et Fuk. et ex veteribus schedis. Quod cum non animadvertisset Christophorus, hanc periodum cum sequenti connectit. Hic autem est sensus hujus loci. Aio,

inquit, et hominem et reliqua quae in mundo sunt, officium esse illius qui haec omnia ratione constituit, id est, summi Dei. Scribendum est igitur: φημί δὲ τοῦτον τὰς ἀρχάς, etc. ut est in libro Savilli, utque legisse videtur Christophorus. Deinde lego τὸν καὶ ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα, certissima emendatione. In Fuk. codice legitur: καὶ τὸν λόγῳ ταῦτα νομ. Idem igitur est λόγῳ νομοθετήσαντα, quod alibi dicit λόγῳ διατάξαντα.

Εἰς μακάριον τινα καὶ εὐανθῆ. Hoc loco videtur Constantinus Paradisum illum in quo Adamum Deus collocavit, extra terram ponere. In qua opinione fuerunt plerique veterum. Stephanus Gobarus in capite xi hoc problema tractaverat: Ὡς ὁ παράδεισος οὔτε τῷ οὐρανῷ, οὔτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τούτων μεταξὺ. Et capitis xii hic erat titulus, Quod paradisus est superna Hierusalem, et in tertio caelo: et quod arbores quae illic sunt, intellectu et scientia sunt praeditae: et quod Adamus post transgressionem illinc in terram dejectus est. Deinde assertio contraria, Paradisum non esse in tertio caelo, sed in terra. Certa

καρπῶν τε διαφόρων βριθοντα χῶρον ἀποκίσαι τοὺς Λ νεωστὶ τεχθέντας, ἀδασίς τ' αὐτοὺς κατ' ἀρχάς ἀγαθῶν καὶ κακῶν εἶναι θελήσαι. τέλος δ' ἀπονεῖμαι μόνην λογικῶ ζῶν πρέπουσαν τὴν ἐπὶ γῆς ἔδραν, καὶ τότε ἦδη οἶα δὴ ζῶσις λογικῆς, ἀναπετάσαι τὴν τῶν ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν γνώσιν, τότε δὲ καὶ τὸ γένος αὖξιν ἐπέλευσεν, ὅσον ποτὲ ἄνοσον ὑπὸ τῆς τοῦ ὠκεανοῦ περινοστήσεως διοριζόμενον ἤκειτο. πληθύνοντος δ' οὕτω τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους, τέχνηαι τε τῶ βίῳ χρησιμεύουσαι ἀνηυρίσκοντο: πληθύνει δ' αὐθὲν ἤττον καὶ ἡ τῶν ἀλόγων ζῶων γενεά, ἐφ' ἑκάστου γένους, ἐξιμρέτου τινὸς φυσικῆς δυνάμειος εὐρισκομένης· ἡμέρων ζῶων, τὸ πρῶτον καὶ ἐπιπεθῆς ἀνθρώπων, ἀγρίων δὲ, βόμῃ καὶ ταχύτης, καὶ τῆς ἐκ τῶν κινδύνων σωτηρίας φυσικῆ τις πρόνοια. καὶ πάντων μὲν ἡμέρων, κηδεμονίαν τινά τοις ἀνθρώποις ἀπέταξε, πρὸς δὲ τὰ ἄγρια ἀμιλλάν τενα νομοθετήσας. μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τῶν πετεινῶν γενεάν συνεστήσατο, πολλὴν μὲν ἀριθμῶ, φύσει δὲ καὶ ἔθνεσι διάφορον, ἐκπρεπτῆ μὲν χρωμάτων ποικιλίᾳ, μουσικῆς δ' ἀρμονίας ἐμφύτου μέτοχῃ ἄλλὰ τε πάντα ὅσα κόσμος περιλαβῶν συνέχει, διευκρινησάμενος, καὶ τοῦτοις πᾶσιν εἰμαρμένον τοῦ βίου θεσμῶν ὀρίσας, τὴν τελειοτάτην τῶν ὄλων συμπλήρωσιν κατεκόσμησεν.

nenur, cum pulcherrime distinxisset, cunctisque fatalem vitæ terminum definisset, universi fabricam omnibus ornamentis decoratam absolvit.

CAP. VI.—DE FATO, ET QUOD FALSA SUNT QUÆ DE EO DICUNTUR; IDQUE OSTENDITUR TUM EX LEGIBUS HUMANIS, TUM EX REBUS CREATIS, QUÆ NON TEMERE, SED ORDINE MOVENTUR; HOC FACTO DECLARANTES CREATORIS PRÆCEPTUM.

Οἱ δὲ πλεῖστοι ἀνθρώπων ἄφρονες ὄντες, τῆς τῶν πάντων δικαιοσύνης τὴν φύσιν αἰτιῶνται, οἱ δὲ τινες αὐτῶν τὴν εἰμαρμένην, ἢ τὸ αὐτόματον, τὴν τούτων ἐξουσίαν τῇ εἰμαρμένῃ λογιζόμενοι, οὐδὲ συνίασιν ὅταν τὴν εἰμαρμένην προσαρρορεύουσιν, ὄνομα μὲν φεγγήγοι, πράξιν δὲ οὐδεμίαν, οὐ δ' ὑποκειμένην τινὰ ἀηλοῦντες οὐσίαν. τίς γάρ ἂν εἴη αὐτῆ, καθ' ἑαυτὴν ἢ εἰμαρμένη τῆς φύσεως γεννησάσης τὰ πάντα; ἢ τί μὲν εἴη ἡ φύσις, εἴπερ ὁ

VALESI NOTÆ.

Tatianus in oratione contra Græcos, Paradisum in quo Adamus a Deo collocatus est, non in hac quam incolimus terra fuisse dicit, sed in alia multo præstantiore. Verba ejus hæc sunt, quæ procul dubio adduxerat Stephanus Gobarus ad illius sententiæ confirmationem: Μετακίσθησαν οἱ δαίμονες, ἐξωρίσθησαν οἱ πρωτόπλαστοι καὶ οἱ μὲν ἀπ' οὐρανοῦ κατεβλήθησαν· οἱ δὲ ἀπὸ γῆς μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐκ ταύτης. κρείττονος δὲ τῆς ἐνταυθοῖ διακοσμήσεως. Sed et Tertullianus idem sensisse videtur. Sic enim scribit de Adamo in libro de Patientia: *Innocens erat, et Deo de proximo amicus, et paradisi colonus. At ubi semel succidit impatientiæ, desinit Deo sapere; desinit cælestia sustinere posse. Exinde homo terræ datus, et ab oculis Dei dejectus, etc.* Idem elici potest ex lib. ejus II adversus Marcionem cap. II et X, ubi eadem metaphora utitur qua Tatianus: *Quid mirum si redhibitus materiæ suæ, et in ergastulum terræ laborandæ relegatus, ἐξωρισθῆις.* Quod si liber ille quem de paradiso Tertullianus scripserat, hodie extaret; hanc ejus fuisse sententiam quam dixi, apertius cognoscere liceret. Denique Clemens Alexandrinus in excerptis Theodoti, seu in libris ὑποτυπώσεων, pag. 341, editionis Commelini, Paradisum terrestrem in quo Eva facta est, in quarto cælo collocat: *Ὅθεν ἐν τῷ παραδείσῳ τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ δημιουργεῖται, etc.* Origenes vero Paradisum, cuius incola fuit Adamus, in tertio cælo collocaverat, ut docet Methodius in libro de Resurrectione apud

quidem recens in lucem editos statim in beatum quemdam locum, et floribus omnique fructuum copia refertum transtulit, et boni malique imperitos initio esse voluit. Tandem vero convenientem animalibus ratione præditis sedem in terra constituit, ac tunc demum bonorum malorumque notitiam lisdem utpote ratione præditis aperuit. Tunc etiam humanum genus jussit augeri, totumque illud spatium, quod salubre et morborum expers oceani ambitu terminatur, habitari cœptum. Cum autem humanum genus ita cresceret, artes ad hujus vitæ usum necessariae repertæ sunt. Sed et bruta animalia perinde crevere, cum in unoquoque genere propria quædam vis ac virtus a natura insita deprehenderetur. In mansuetis quidem mite ingenium et obsequens homini; in feris vero robur ac velocitas, et naturalis quædam providentia qua se ex periculis eripiant. Ac mansuetorum quidem animalium omnium curam ac tutelam Deus hominibus attribuit, adversus feras veluti certamen quoddam instituit. Posthæc avium genus formavit, numero quidem copiosum, natura vero ac specie multiplex; insigni colorum varietate, et naturali quadam musicæ scientiæ præditum. Cætera item quæ totius mundi ambitu conti-

Verum plerique homines minus prudentes hujus rerum omnium distinctionis atque ornatus causam naturæ tribuunt: alii fato vel fortuito eis assignant, hujusmodi rerum potestatem fato adscribentes. Neque intelligunt se, cum fatum nominant, nomen quidem proferre, sed nullum actum nullamque substantiam designare. Quid enim ipsum per se fatum esse possit, cum natura omnia procreaverit?

Epiphanium pag. 572. Et ante hos omnes Valentinus paradisum in quo Adam diversatus est, supra tertium cælum posuerat, et intellectualem esse affirmaverat teste Irenæo in lib. I.

καρπῶν τε διαφόρων βριθοντα. Grammaticæ leges postulant, ut scribamus καρποῖς τε διαφόροις. Atque ita scribitur in codice Fuk.

Ὅσον ποτὲ ἄνοσον. Scribendum videtur ὅσον τε ἄνοσον ὑπὸ τῆς ὠκεανοῦ περινοστήσεως διοριζόμενον οἰκῆσαι. Scribi etiam posset hoc modo: *Τεγαροῦν ὅσον ποτὲ τὸ ἄνοσον, etc.* absque ulla mutatione.

Χρησιμεύουσαι. Post hæc vocem viri docti addiderunt hæc verba καὶ ἐπιστῆμαι, quæ etiam in libro Moræi ad marginem adscripta reperit. Desunt tamen non solum in codice Reg. et in schedis, sed etiam in codice Fuketii et Savillii.

Ἀρμονίας ἐμφύτου μέτοχῃ. Scribo μέτοχον, ut legitur in codice Fuk. Paulo ante ubi legitur φύσει δὲ καὶ ἔθνεσι διάφορον, rectius idem codex habet καὶ ἔθνεσι, quomodo etiam in libro Turnebi scriptum inveni.

Τὴν τούτων ἐξουσίαν. Ante hæc verba Musculus distinctionem apposuit. Sic enim vertit: *Qui potestatem horum fato tribuunt, ne hoc quidem intelligunt, etc.* Musculum secutus est Christophorus.

ἢ τί μὲν εἴη ἡ φύσις. Scribendum videtur ἢ τί ἂν εἶναι φύσις νομίζοιτο. In codice Fuketii et Savillii scribitur: ἢ τί ἂν ἡ φύσις νομ. In schedis autem Regiis iptum inveni ἢ τί μὲν εἶναι ἡ, etc.

aut quid censebimus esse naturam, si lex fati violari non potest? Sed et ex eo quod fatalis lex esse dicitur, cum omnis lex opus sit alicujus legislatoris, satis apparet fatum ipsum, si quidem lex est, Dei opus atque inventum esse. Cuncta igitur Deo subiecta sunt, nec quicquam est ejus potentiae expers. Cæterum, fatum Dei voluntatem esse ac censi minime improbamus. Sed quonam modo justitia, temperantia et reliquæ virtutes fato existunt? Undenam vero contraria iisdem vitia, injustitia scilicet atque intemperantia? Nam malitia quidem ex voluntate nascitur; virtus vero nihil aliud est quam recta actio ad mores spectans? Quæ autem ex bono animi proposito recte, vel quæ secus fiunt, si alium atque alium exitum sortiuntur, prout fato aut fortunæ visum est, jus omne, et suum cuique tribuere quomodo ex fato erit? Jam vero leges, orationes ad virtutem hortantes et a vitiis deterrentes, laus item ac vituperatio, supplicia quoque et cuncta quibus homines ab improbitate revocantur et ad virtutem incitantur, quomodo ex fortuna ac temerario casu, ac non potius ex justitia, quæ Dei providentis propria est, proficisci dicantur? Etenim ille hominibus ea tribuit, quæ merentur propter hanc aut illam vivendi rationem; ingruente interdum pestilentia, seditione, sterilitate; interdum ubertate frugum succedente; cunctisque his rebus tantum non edita voce diserte significantibus, hujusmodi omnia nostræ vivendi rationi aptissime convenire. Quippe divina substantia hominum quidem probitate delectatur, omnem vero aversatur impietatem. Et sicut animum de se modice sentientem amplectitur, ita audaciam et arrogantiam altius quam animali convenit sese effertentem odio habet. Quarum rerum probationes, licet admodum perspicuæ sint et ante oculos positæ, tunc tamen manifestius elucet, quoties in nosmetipsos

τῆς εἰμαρμένης θεσμὸς ἀπαράβατος ὑπάρχει. ἀλλὰ καὶ τὸ λέγειν εἰμαρμένον τινὰ θεσμὸν εἶναι, δηλοῖ ὅτι θεσμὸς πᾶς ἔργον ἐστὶ τοῦ θεσμοθετήσαντος· εἰ τοίνυν ἡ εἰμαρμένη, εἴπερ ἐστὶ θεσμὸς, Θεοῦ ἂν εὐρημα εἴη· πάντ' ἄρα ὑποτέτακται τῷ Θεῷ, καὶ οὐδὲν ἄμοιρον τῆς ἐκείνου δυνάμεως. καὶ τὴν γ' εἰμαρμένην Θεοῦ εἶναι καὶ νομιζεσθαι προαίρεσιν, ἀποδεχόμεθα· ἀλλὰ πῶς ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ καθ' εἰμαρμένην; πόθεν δὲ αὐταῖς ἐναντία, ἢ τε ἀδικία καὶ ἡ ἀκολασία. εἴη τε γὰρ πονηρία ἐκ φύσεως, ἀλλ' οὐχ εἰμαρμένης, ἢ τε ἀρετῆ, ἧθους καὶ τρόπου ἐστὶ κατορθώματα. τὰ δὲ τῆς ἀγαθῆς καὶ ὀρθῆς προαιρέσεως ἦτοι πταίσματα, ἢ αὖ πάλιν κατορθώματα, ἄλλοτε ἄλλως ἀποβαίνοντα, ἢ κατὰ τύχην, ἢ κατὰ εἰμαρμένην, πάντα τὸ δίκαιον (ἔχοντα) καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονεμόμενον ἐκάστῳ, πῶς καθ' εἰμαρμένην; νόμοι δὲ καὶ προτροπαὶ ἐπὶ ἀρετῆν, καὶ ἀποτροπαὶ ἀπὸ τῶν μὴ δεόντων, καὶ ἔπαινοι καὶ ψόγοι, τιμωρίαι τε καὶ πάνθ' ὅσα παρακαλεῖ μὲν ἐπὶ ἀρετῆν, ἀγάγει δ' ἀπὸ πονηρίας, πῶς οὐκ ἐκ δικαιοσύνης, ἢ τις ἐστὶν ἰδία Θεοῦ προνοούμενον, ἀλλ' ἐκ τύχης ἢ τοῦ αὐτομάτου συστήναι λέγεται; διὰ γὰρ τὸν ποῖόν τῶν ἀνθρώπων βίον, καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾶ. λοιμῶν ἔσθ' ὅτε καὶ στάσεων, ἀφορίας τε καὶ εὐφορίας ἐπακολουθούντων, φανερώς τε καὶ διαεργήθην μονοουχί φωνῆν ἀφιέντων, τί πάντα τὰ τοιαῦτα τοῖς ἡμετέροις βίοις ἐφήρμονται. ἡ γάρτοι οὐσία, χαίρει μὲν εὐδοκίαις, ἀποστρέφεται δὲ πᾶσαν δυσσέβειαν· καὶ τὸ μέτριον φρόνημα δεξιούται, μισεῖ δὲ τὸλμαν, καὶ τὴν ὑπὲρ τὸ ζῶον ἐπηρμένην ἀλαζονείαν, ὧν εἰ καὶ τὰ μάλιστα σαφεῖς καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν κείμεναι εἰσὶν αἱ ἀποδείξεις, τηνικαὺτ μὲν (τοσάκις) φανερώτερον ἐκλάμπουσιν, ὡσάκις ἂν συναγείραντες εἰς ἑαυτοὺς, καὶ οἰοεὶ συστειλάντες τὸν νοῦν, τὴν αἰτίαν αὐτῶν παρ' ἑαυτοῖς λογιζόμεθα. διὸ χρῆναι φημί ζῆν μετρίως τε καὶ προσηνῶς, μὴ ὑπὲρ τὴν φύσιν τὸ φρόνημα ἐγείροντας· καὶ ἐννοίας λαμβάνοντας, αἰεὶ παρεῖναι ἡμῖν τὸν ἐπόπτην τῶν πρῆσσομένων Θεόν. ἔτι δὲ καὶ οὕτω βασιικιστέον εἰ τὸ λεγόμενον

VALESII NOTÆ.

εἴη τε γὰρ πονηρία. Lego εἰ γὰρ ἢ τε πονηρία, etc. Porro hic locus mutilus est, ut apparet; quem absque libris supplere difficile fuerit. Videtur tamen hæc esse argumentatio Constantini. Si virtutes, inquit, sunt ex fato, ergo et vitia. Atqui vitia non possunt esse ex fato. Nam malitia aut a natura est, aut a voluntate. Non igitur est a fato. Quod si quis dicat virtutem quidem et vitium esse a voluntate; ut autem voluntas recte agat vel secus, id ex fato esse: qua demum ratione justitia, quæ nihil aliud est quam constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi, ex fato esse potest? In codice Fuk. legitur ἢ τε γὰρ πονηρία. At Savilius ad oram libri sui notat, forte scribendum esse εἴτε γὰρ, etc. statimque emendat ἔσται κατορθώματα.

Πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα. Ultima vox addita est a viris doctis ex mss. codicibus, quam tamen nullo modo probare possum, licet in codice Fuk. legatur. Scribo igitur πᾶν τὸ δίκαιον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονεμόμενον ἐκάστῳ, πῶς καθ' εἰμαρμένην. Sensus autem is est, quem supra dixi. Potest tamen ferri scripta lectio, ut πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα sint ea quæ mox recensentur a Constantino, leges scilicet, præmia, supplicia, exhortationes et reliqua hujusmodi, quæ justitiam in se continent.

Τὸν ποῖον. Scribe ποῖον accentu in ultima, ut in libro Moræi ad marginem annotatum inveni. Mox

lego καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾶ, ex mss. codicibus. Certe codex Fuketii sic exhibet: διὰ γὰρ τὸν ποῖον τῶν ἀνθρώπων βίον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾶ.

Τί πάντα τὰ τοιαῦτα. Lego ὅτι πάντα, ut in libro Moræi ad marginem emendatum inveni. Ita certe codex Fuketianus.

Ἐν εἰ καὶ τὰ μάλιστα. Post primam vocem in codice Fuketii lacuna est unius vocabuli capax. Sic autem videtur supplenda, ὧν πάντων εἰ καὶ, etc.

Τηνικαὺτα μὲν τοσάκις. Postrema vox delenda est, quippe quæ nec in codice Regio, nec in schedis, nec in editione Stephani reperitur. Emendandus potius erat hoc modo: Ὅμως τηνικαῦτα ἡμῖν φανερώτερον ἐκλάμπουσιν. Id est: Etsi certum est, multisque exemplis comprobatur, famem, pestem et hujusmodi calamitates ad improbitatem hominum puniendam cælitus immitti; id tamen multo manifestius elucet, quoties cæ calamitates contingunt. Tunc enim ad nos ipsi conversi, causas earum rerum cognoscimus. In codice tamen Fuk. legitur τηνικαῦτα τοσάκις.

Ὅσάκις γὰρ. Scribendum puto τοσάκις, vel si malis τοσαντάκις. In codice Fuketii legitur ὡσάκις ἂν.... συναγείραντες; et in fine periodi λογιζόμεθα, optime. Scribendum est igitur ὡσάκις ἂν ἡμεῖς συναγείραντες.

ἀληθές ἐστιν· ὡς εἰ ἡ πάντων πραγμάτων διάταξις ἐκ τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου συνέσται, ἄρ' οὖν καὶ τὰ οὐράνια, καὶ τὰ ἄστρα, γῆ τε καὶ θάλασσα, καὶ πῦρ, καὶ ἀνεμοί, ὕδωρ τε καὶ ἀήρ, καὶ ἡ τῶν καιρῶν παραλλαγῆ, θέρους τε καὶ χειμῶνος ὄραι, ταῦτα πάντα ἀλογίως καὶ ὡς ἔτυχε συμβεβηκέναι μᾶλλον ἢ δημιουργηθῆναι, πείθεσθαι χρεῖ. τὸν νοῦν γὰρ οὐκ ἔχοντες φασί τινες, τὰ πλεῖστα τῶν τοιούτων διὰ τὴν ἑαυτῶν χρείαν τοὺς ἀνθρώπους ἐπενενοπήναι· ἀρθῶνως γὰρ τῆς φύσεως πάντα χρήματα χορηγούσης, ἔστω περὶ τῶν ἐπιγείων καὶ φθαρτῶν, τὴν δόξαν ταύτην λόγου τιμὸς μετεληφέναι· ἄρ' οὖν καὶ τὰ ἀθάνατα καὶ τὰ ἀναλλοίωτα; τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν εὐρήματα; τούτων γὰρ καὶ τῶν τοιούτων ἀπάντων ὅσα τῆς ἡμετέρας αἰσθήσεως χωρίζεται, νῶ δὲ μόνω καταλεπτά τυγχάνει ὄντα, οὐκ ἐνυλον ζωὴν ἀνθρώπων, ἀλλὰ νοητὴ καὶ αἰώνιος οὐσία Θεοῦ, γεννητριά ἐστίν· ἀλλὰ μὲν καὶ ὁ λόγος τῆς διατάξεως, ἔργον προνοίας· τὸ τὴν ἡμέραν ἐκλάμπειν καταναγαζομένην ὑπὸ τοῦ ἡλίου· τὸ τὴν νύκτα διαδέχεσθαι δύναντος αὐτοῦ, καὶ διαδεξαμένην, μὴ ἄμοιρον ὄλως αὐτὴν καταλείπεσθαι διὰ τὴν τῶν ἄστρον χορείαν. τί δ' ἂν εἴποι τις περὶ τῆς σελήνης, πληρουμένης μὲν ἐκ τῆς κατακτικῆς πρὸς τὸν ἥλιον ἀποστάσεως, λεπτυνομένης δὲ διὰ τὴν ἐκ τοῦ σύννεγγος πρὸς αὐτὸν ὀμιλίαν· ταῦτ' οὐχὶ λόγον ἐνδιάθετον καὶ ἀγγίνοιαν Θεοῦ δηλοῖ; τὸ τ' ἐπιπέθειον τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος τοὺς καρπούς πεπαινούσης, ἀνέμων δὲ πνεύματα εὐετηρίαν παρασκευάζοντα, δμβρων τε παραψυχῆν, καὶ τὴν τούτων ἄρμονίαν ἀπάντων καθ' ἣν εὐλόγως τε καὶ εὐτάκτως διοικεῖται τὰ πάντα· τὸ τ' αἰδίον τῆς διατάξεως, εἰς τὸν αὐτὸν ἀποκαθισταμένων τόπων τοῖς δέουσι καὶ νομιζομένοις καιροῖς τῶν πλανητῶν, οὐχὶ φανερά τοῦ Θεοῦ πρόσταξις, καὶ τῶν ἀστέρων ἐντελής διακονία, πειθόμενη τῷ θεῷ νόμῳ; ὕψη δ' ὄρων, καὶ κοίλα βάθη χωρίων, ὁμαλότης δ' ἀναπεπταμένων πεδίων, ἄνευ Θεοῦ προνοίας εἶναι δοκεῖ; ὧν οὐ μόνον ἐπιτερπῆς ἡ θέα, ἀλλὰ καὶ ἡ χρεῖα ἐπιτερπῆς. ὕδατος δὲ καὶ γῆς μέτρα καὶ διαστάσεις, ἱκαναὶ πρὸς τε γεωργίαν καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῆς ἐν χρεῖα παρακομιδῆς, τὴν ἀκριβῆ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔμμετρον προμηθεῖαν πῶς οὐ φανερῶς ἀποδεικνύουσιν; ὄρη μὲν γὰρ ὕδωρ ἔχει· διαδεξαμένη δὲ τοῦθ' ὁμαλότης, καὶ ἀρδευσαμένη τὸ ἐκάνον πρὸς ἀνάκτησιν τῆς γῆς, ἐξωθεῖ τὸ λοιπὸν εἰς τὴν θάλασσαν. ἡ δ' αὖ θάλασσα τῶ ὠκεανῷ παραδίδωσι· καὶ ἔτι τολμῶμεν λέγειν, ταῦτα πάντα αὐτομάτως καὶ ὡς ἔτυχε γίγνεσθαι, οὐ δηλοῦντες ἐν ποίῳ τινὶ σχήματι καὶ μορφῇ

VALESII NOTÆ.

Ἐκ τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου συνέσται. Malim συνέσταικεν, vel συνέστη. Porro in codice Fuk. ac Turnebi hic locus ita legitur: Ὡς εἰ ἡ πάντων πρ. . . . διάταξις ἐκ τύχης, etc.

Οὐκ ἐνυλον ζωὴν ἀνθρώποις. Scribe οὐκ ἐνυλον ζωὴν ὁ ἀνθρώπων. At Christophorus legit οὐκ ἐνυλος ζωὴ ἀνθρώπων, quod non damno. Magis tamen placet prior emendatio. Sic Eusebius in fine capituli 7. Optimus tamen codex Fuk. plane subscribit Christophorus.

Μὴ ἄμοιρον αὐτῆν. Supple τοῦ φωτός. Quare nihil opus est conjectura Christophoroni, et Savillii, qui ἄμαυρον emendat.

Τὸ τ' ἐπιπέθειον. Lego τὸ δὲ ἐπιπέθειον, ut in libro Moræi ad marginem emendatur. Mox autem scribe ἀνέμων τε πνεύματα. Et rursus infra τὸ τε αἰδίον τῆς διατάξεως εἰς τὸν αὐτὸν ἀποκαθισταμένον τόπον. Atque

A descendentes, mente in se collecta et quasi congregata, causam eorum expendimus. Quocirca vitam modeste ac placide instituire debemus, nec supra naturæ nostræ conditionem animum attollere, verum id reputare, adesse semper nobis omnium actuum inspectorem Deum. Verum alia quoque ratione expendamus, utrum omnium rerum ordinatio ac dispositio fortuito ac temerario casu constituisse recte dicatur. Num igitur sidera ac cælestia corpora, terram quoque et aquam, et ignem et aerem, ventos ac temporum vicissitudinem, æstatis atque hiemis tempestivos recursus; num, inquam, hæc omnia temere ac fortuito contigisse potius, quam creata fuisse credendum est? Quidam certe penitus mente

B excogitata esse dicunt. Certe cum natura plurimas opes copiose suppeditet, concedamus, si placet, in rebus terrenis et corruptioni obnoxiiis hanc sententiam ratione non carere. Quid res immortales atque immutabiles? suntne hominum inventa? Istorum et aliorum ejusmodi omnium, quæ a nostris sensibus semota sola intelligentia comprehendi possunt, non homo animal materia concretum, sed intelligibilis et æterna Dei substantia procreatrix est. Quin etiam ordinationis illius ratio opus est providentiæ; quod dies solis radiis illustratus resplendet, et eodem occidente succedit nox; cumque successerit, non prorsus obscura relinquitur, ob astrorum eorum. Jam quid dicemus de luna, quæ cum a sole plurimum recesserit, ex adverso ipsi opposita pleno orbe completur, minuitur vero, quoties propius ei conjungitur? An non hæc intelligentiam Dei solertiamque declarant? Ad hæc solis opportunus calor, qui maturitatem fructibus confert; ventorum flatus, qui ad anni temperiem plurimum valent; imbrum refrigeratio et admirabilis concentus quo hæc omnia certa lege ac ratione gubernantur, denique ordo ille perpetuus planetarum, stans temporibus ad eundem locum recurrentium, numquid non manifeste testantur jussionem Dei, et perfectum obsequium astrorum legi divinæ obtemperantium? Præterea montium supercilia, et vallium concavi recessus, et camporum late patentium æquabilis planities, utrum absque Dei providentia existere videntur?

D ita plane in codice Fuk. scriptum reperit, nisi quod habet ἀνέμων δὲ.

Ἐπιτερπῆς ἡ θέα. Delenda hic vox ἐπιτερπῆς. Hic ipsos nihil scire convinceret: eosque suis telis, id est, dialecticæ rationibus insectabatur.

Καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῆς ἐν χρεῖα παρακομιδῆς. Lego καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῶν ἐν χρεῖα παρακομιδῶν, etc. quo nihil certius. In Fuk. et Turnebi libro scribitur καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς χρεῖας παρακομιδῆς. Porro διαστάσεις discidia verti, secutus auctoritatem Amm. Marcellini, qui alicubi ita loquitur. Recte etiam Christophorus divortia terrarum interpretatur.

Ὅμαλότης δὲ. Scribendum est ὁμαλότης τε, ut in libro Moræi vir doctus annotaverat. Ita certe legitur in codice Fuk.

Οὐ δηλοῦντες. In codice Fuk. ac Turnebi ita legitur hic locus: οὐ νοοῦντες ἐν ποίῳ τινὶ σχήματι καὶ μορφῇ χαρακτηρίζεται τὸ αὐτόματον.

Quarum rerum non aspectus modo pergratus est, A
sed etiam usus longe jucundissimus. Jam aquarum ac
terrarum spatia etque discidia, partim ad agriculturam
idonea, partim ad ea quibus caremus ex peregrinis

regionibus subvehenda, nonne accuratam et exactam divini numinis providentiam apertissime demons-
trant? Montes enim aquam in se continent; quam ubi subjecta planities excepit, ejusque irrigatione
agros abunde recreavit, id quod residuum est effundit in mare; mare vero transmittit oceano. Et
audemus adhuc nihilominus affirmare hæc omnia casu ac temere fieri; cum tamen nullo modo desi-
gnemus qua specie aut forma præditus sit casus; res quæ nec intelligentia nec sensu subsistit, sed solum
est inanis sonus nominis sine re, auribus nostris circumstrepens.

CAP. VII.—QUOD IN REBUS QUAS INTELLIGENTIA ASSEQUI NON POSSUMUS CREATORIS SAPIENTIAM PREDICARE DEBEMUS,
NEC CASUM AUT ALIAM PRÆTER DEUM CAUSAM EXISTIMARE.

Est enim revera casus vox ficta ab hominibus B
nulla ratione ac prudentia præditis; sed qui causam
ipsam intelligentia assequi nequeant, præ mentis suæ
imbecillitate existimant hæc omnia, quorum ratio-
nem afferre non valent, absque ulla ratione esse
disposita. Sunt certe quædam admirabili natura
prædita, quorum certa veritatis comprehensio in
obscuris latet; cujusmodi sunt aquæ suapte natura
calidæ. Nam causam quidem tanti ignis nemo facile
dixerit. Est autem mirabile, ignem illum aqua fri-
gida undique circumseptum, suum tamen nativum
calorem nequaquam amittere. Atque hæc rara ad-
modum et paucissima in toto terrarum orbe repe-
riuntur; quo scilicet, ut equidem censeo, divinæ
providentiæ vis ac virtus ab hominibus facile cog-
noscere possit, quæ duas res maxime inter se contra-
rias, frigus nimirum et calorem, ex una eademque
radice manare præcepit. Sunt quidem multa ac prope
innumerabilia, quæ Deus ad solatium et oblectatio-
nem hominibus donavit, sed præcipue olivæ fructus
ac vitis. Quarum hæc ad animos recreandos atque
exhilarandos vim habet. Illa vero non solum ad vo-
luptatem, verum etiam ad corporum curationem apta
est. Summam quoque admirationem meretur conti-
nuus ac perennis fluminum cursus, diu nocturne perla-
bentium, et perpetuæ æternæque vitæ quædam referentium similitudinem. Noctis item ac diei continua
vicissitudo est perinde mirabilis.

CAP. VIII.—QUOD QUÆ AD USUM NECESSARIA SUNT DEUS COPIOSE SUPPEDITAT HOMINIBUS, QUÆ VERO AD VOLUPTATEM
FACIUNT MODICE SUBMINISTRAT, UTRUMQUE AD UTILITATEM NOSTRAM DISPENSANS.

Atque hæc omnia dicta sint a nobis, ut constet D
nihil absque ratione et intelligentia factum fuisse,
ipsam vero rationem ac providentiam Dei opus
esse. Qui quidem auri etiam et argenti, ærisque ac re-
liquorum metallorum diversas species convenienti
modo ac mensura produxit. Ea siquidem quorum
multiplex ac varius usus erat futurus copiose suppe-
ditari jussit; quæ vero ad oblectationem duntaxat et

χαρακτηρίζεται τὸ αὐτόματον, ὑπόστασιν οὐδεμίαν
ἔχον, οὔτε νοερώς, οὔτε αἰσθητῶς, μόνον δ' ὅτι ἤχος
ὀνόματος ἀνυποστάτου περὶ τὰ ὄντα βομβεῖ.

Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπίβλημα τὸ αὐτόματον, ἀνθρώ-
πων ὡς ἔτυχε καὶ ἀλογίστως φρονούντων, καὶ τὸν μὲν λόγον
αὐτῶν μὴ καταλαμβάνοντων. διὰ δὲ τὴν ἀσθένειαν τῆς κατα-
λήψεως, ἀλόγως οἰόμενον διατετάχθαι ταῦτα, ὡς τὸν λόγον
εἰπεῖν οὐκ ἔχουσιν. ἔστι δ' ὅλως τινὰ, ὧν ἡ ἀληθὴς κα-
τάληψις τῆς ἀληθείας ἐν βλάβῃ κεῖται, θαυμαστῆς φύσεως
τετυχηκότα· ὅποια καὶ ἡ τῶν θερμῶν ὑδάτων φύσις τυγ-
χάνουσα· τὴν μὲν γὰρ αἰτίαν τοῦ τοσοῦτου πυρὸς οὐδεὶς
ἂν προχειρῶς ἔχοι λέγειν· θαυμαστὸν δὲ ὅτι ψυχρῶ
ὑδατι περιστοιχιζόμενον κύκλῳ, οὐκ ἐτι ἐξίσταται τῆς
ἐμφύτου θερμότητος. ταῦτά τοι σπάνιον τι χρῆμα εἶναι
δοκεῖ καὶ εὐαρίθμητον κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ἔν' ὡς
ἐμαντὸν πείθω, ἡ τῆς προνοίας δυνάμεις εὐδιάνγνωστος
παρὰ τοῖς ἀνθρώποις γενέσθαι δύνηται, δύο φύσεις ἐναν-
τιωτάτας, θερμότητα καὶ ψυχρότητα, ἐκ τῆς καὶ μᾶλλον
βίβης διηγεῖσθαι θεσπίζουσα. πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἀνα-
ρίθμητα εἰς παραμυθίαν καὶ ἀπόλαυσιν τοῖς ἀνθρώποις
παρὰ τοῦ κρείττονος δωδῶρηται, ἐξαιρέτως δ' ὁ καρπὸς
ἐλαιᾶς τε καὶ ἀμπέλου· τὸ μὲν (γὰρ) ἀνακτήσεως ψυχῆς
καὶ φαιδρότητος, ἐπέχει λόγον, τὸ δ' ἕτερον πρὸς τῆ
ἀπολαύσει, καὶ θεραπείᾳ τῶν σωμάτων κατὰλληλον. θαῦμα
δ' ἐξαισίον, καὶ ἡ ἐνδελεχῆς καὶ ἀδιάλειπτος ποταμῶν
φορὰ, νύκτωρ τε καὶ μεθήμερον, σύμβολον ἀεναίου καὶ
ἀδιάλειπτου βίου· ἰσοδυναμεῖ δὲ καὶ νυκτερινὴ διαδοχή.

Πάντα δὲ ταῦθ' ἡμῖν εἰρησθῶ, πρὸς πίστωσιν τοῦ μη-
δὲν ἀλόγως μηδ' ἀνοήτως γενέσθαι, τὸν δὲ λόγον καὶ τὴν
πρόνοιαν εἶναι θεῶν, ὅς καὶ τὴν τῶν μετάλλων, χρυ-
σοῦ τε καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ τῶν ὑπολοίπων φύσιν
ἐταμιένετο μέτροι τῶ προσήκοντι. τὰ μὲν ὧν ἡ χρῆσις
πολλή τε καὶ παντοδαπὴ ἤμελλεν εἶσθαι, ἀφθονῶς κελύ-
σας χορηγεῖσθαι, τὰ δὲ πρὸς τέρψιν κόσμου καὶ ἀφθονίαν
μόνον, μεγαλοψύχως τε καὶ πεφεισμένως, μεταξὺ φειδω-

VALESII NOTÆ.

Ἐπέχει λόγον. Viri docti hunc locum ita emenda-
runt, τὸ μὲν γὰρ ἀνακτήσεως ψυχῆς καὶ φαιδρότητος
ἐπέχει λόγον. Verum cum particula γὰρ nec in codice
Regio, nec in editione Stephani legatur, malim legere
ἐπίχει, quod sequentia plane confirmant. Sequitur
enim τὸ δ' ἕτερον πρὸς τῆ ἀπολαύσει καὶ θεραπείᾳ τῶν
σωμάτων κατὰλληλον. Codex tamen Fuk. Sav. ac Turnebi
plane confirmat emendationem illam doctorum viro-

rum. Idem codex Fuk. post vocem ἀπολαύσει duo
puncta notat recte.

Τὴν πρόνοιαν εἶναι θεῶν. In Moræi libro emendatur
τοῦ θεοῦ, ut legit Christophorus. Et sic diserte
scribitur in codice Fuk.

Πρὸς τέρψιν κόσμου καὶ ἀφθονίαν. Corrupta est vox
ἀφθονίαν, cujus loco malim substituere ἀσωτίαν, id est
luxum, vulgata tamen lectio ferri potest.

λιας τε καὶ εὐδαιρίας. εἰ γὰρ καὶ τῶν πρὸς κόσμον πεποιημένων ἢ αὐτῆ ἀφθονία συνεχωρεῖτο, διὰ πλεονεξίαν οἱ μεταλλεύοντες, τοῦ μὲν εὐχρηστοῦ πρὸς γεωργίαν, οἰκοδομήν τε καὶ ναῶν παρασκευὴν, οἷον σιδήρου καὶ χαλκοῦ καταφρονήσαντες, τῆς συναθροίσεως αὐτῶν κατημέλουν. (καὶ) τῶν πρὸς τρυφὴν τε καὶ ἄχρηστον πλοῦτου περιουσίαν προσνοοῦντο. διὸ χαλεπώτερον τὴν τοῦ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου εὔρεσιν, καὶ μείζονος καμάτου τῶν ἄλλων ἀπάντων μετάλλων φασὶν εἶναι, ὅπως τῷ σφοδρῷ τῆς ἐπιθυμίας τὸ τοῦ καμάτου σφοδρὸν ἀντιτάσσεται. τόσα δ' ἄλλα τῆς θείας προνοίας ἔργα ἐστὶ καταριθμήσασθαι, ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἀφθόνως ἡμῖν ἰδωρήσατο, τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον πρὸς σωφροσύνην τε καὶ τὰς ἄλλας πάσας ἀρετάς προτρεπομένης εἰ ἀρρήδην, ἀπαγοῦσθαι δ' ἀπὸ τῆς ἀκαίρου πλεονεξίας. ὧν πικρῶν ἐξερχομένη τὸν λόγον μείζον ἔργον ἐστὶν ἢ κατὰ ἄνθρωπον. πῶς γὰρ ἂν τις κατὰ ἀκρίθειαν ἀληθείας ἀφίκοιτο, ἢ φθαρτοῦ τε καὶ ἀσθενοῦς ζώου διάνοια; πῶς ἂν τὴν ἐξ ἀρχῆς εὐκρινῆ Θεοῦ βούλησιν κατανοήσεις;

ritatem accurate assequi valeat caduci atque infirmam comprehendere?

CAP. IX.—DE PHILOSOPHIS QUI, CUM OMNIA SCIRE VOLUISSENT, OPINIONIBUS LAPSI SUNT, ET NONNULLI DISCRIMEN VITÆ SUBIERUNT. ITEM DE DOCTRINA PLATONIS.

Διὸ χρὴ τοῖς δυνατοῖς ἐγχειρεῖν, καὶ τοῖς κατὰ τὴν ἡμετέραν φύσιν. τὸ γάρτοι πιθανὸν τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινόμενον, ἀπάγει τὸ πλεῖστον ἡμῶν ἀπὸ τῆς τῶν ὄντων ἀληθείας· ὃ δὴ καὶ πολλοῖς τῶν φιλοσόφων συμβέβηκεν, ἀδόλεσχούσι περὶ τοὺς λόγους, καὶ τὴν τῆς φύσεως τῶν ὄντων ἐξέτασιν. ὁσάκις γὰρ ἂν τὸ μέγεθος τῶν πραγμάτων τῆς ἐξετάσεως αὐτῶν ἐπικρατήσῃ, διαφόροις τισὶ μεθόδοις τὸ ἀληθές ἀποκρύπτονται· συμβαίνει δὴ αὐτοῖς ἐναντία δοξάζειν, καὶ μάχεσθαι τοῖς ἀλλήλων δόγμασι· καὶ ταῦτα σοφοῖς εἶναι προσποιουμένοις. ὅθεν στάσεις τε δῆμων, καὶ δυναστευόντων χαλεπαὶ κρίσεις, οἰαμένων τὸ πατρῶον ἔθος διαφθεῖρεσθαι καὶ αὐτῶν ἐκείνων ὀλεθροῦ πολλᾶκις παρηκολούθησε. Σωκράτης γὰρ ὑπὸ διαλεκτικῆς ἐπαρθείς, καὶ τοὺς χείρονας λόγους βελτίους ποιῶν, καὶ παιζῶν παρ' ἑκάστῳ περὶ τοὺς ἀντιλογικοὺς λόγους, ὑπὸ τῆς τῶν ὁμοφύλων τε καὶ πολιτῶν βασκανίας ἀνήρηται· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Πυθαγόρας σωφροσύνην ἀσκεῖν προσποιούμενος ἐξαίρετως καὶ σιωπῆν, καταψευδόμενος ἑάλω. τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν προφητῶν παλαιὰ τότε προλεχθέντα, ἐπιδημήσας.

VALESII NOTÆ.

ἀληθείας ἀφίκοιτο. Scribendum est ἐφίκοιτο, ut in codice Fuk. scriptum inveni, cum diu ante ita scribendum esse conjecissem. Sed et totum locum ita distinguo, πῶς γὰρ ἂν τῆς κατὰ ἀκρίθειαν ἀληθείας ἐφίκοιτο ἢ, etc. πῶς ἂν τὴν ἐξ ἀρχῆς.

Τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινόμενον. Rectius in codice Fuk. ac Turnebi scribitur γινόμενων. In schedis autem Regiis ea vox ommissa est. Malim etiam scribere τὸ γί τοι πιθανὸν τῶν ἐν τοῖς, etc.

Ἀδόλεσχούσι. In sacris libris hoc verbum sumitur pro eo quod est ingenium suum exercere, ut dudum notavit Jacobus Tusanus.

Καὶ τοὺς χείρονας λόγους βελτίους ποιῶν. Sensus postulat ut addantur hæc verba: καὶ τοὺς βελτίους χείρονας. Fuit hoc inventum Protagoræ, qui pollicebatur adolescentibus, se rationem illam quæ valentior esset, infirmior redditurum; et contra eam quæ infirmior esset, valentior: τὸν κρείττονα λόγον ἄττω ποιεῖν, καὶ ἥττονα τὸν κρείττω. Adversus Sophistas

A luxum faciunt, liberaliter simul ac modice, et medio quodammodo inter parcimoniam et profusam largitionem. Nam si earum rerum quæ ad ornatum factæ sunt eadem copia concessa fuisset, metallarii præ nimia cupiditate, ea quidem quæ ad agriculturam, et ad domorum ac navium constructionem utilia sunt, æs videlicet ac ferrum congerere insuper haberent, ea vero quæ ad delicias et inanem ac superfluum divitiarum luxum pertinent omni studio consectarentur. Ac propterea in auri argentique metallis inveniendis longe plus difficultatis ac laboris esse aiunt, quam in reliquis omnibus, ut vehementissimæ cupiditati labor quoque vehementissimus objiciatur. Quot insuper alia divinæ providentiæ opera licet enumerare, quæ in omnibus rebus quas nobis copiose largita est vitam hominum ad modestiam cæterasque virtutes manifeste impellit, et ab importunis cupiditatibus abducit. Quarum omnium rerum rationem investigare majus quiddam est, quam quod ab homine perfici possit. Quo enim modo venialis intelligentia? quo pacto Dei ab initio voluntatem

Quamobrem ea aggredi debemus quæ fieri possint et quæ naturæ nostræ modum non excedant. Etenim probabilitas quæ in dialogis ac disputationibus reperitur plerosque nostrum a veritate abducere solet. Quod quidem multis contigit philosophis, dum in disserendo et in pervestiganda rerum natura ingenium exercent. Nam quoties miraculorum magnitudo inquisitionem ipsorum longe transcendit, variis argumentandi modis veritatem involvant. Unde fit ut contraria sentiant, et alter alterius dogmata impugnet; idque cum sapientes videri velint. Ex quo populorum gravissimi motus, et principum acerba iustitia adversus ipsos extiterunt, dum mores atque instituta majorum ab illis convelli putant. Ac sæpe numero exitium ipsorum inde est consecutum. Socrates certe disserendi scientia elatus, cum rationes quæ infirmiores erant, valentiores efficeret, et in contradicendo assidue luderet, tribulium ac civium suorum invidia interfectus est. Sed et Pythagoras,

D qui hæc spondebant, Socrates assidue disputabat, ut ipsos nihil scire convinceret: eosque suis telis, id est, dialecticæ rationibus insecratur.

Τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν προφητῶν παλαιὰ τότε προλεχθέντα. Scribendum παλαιὰ ποτε ex codice Fuk. Eodem errore τόσα scribitur pro πόσα supra in fine capit. 7. Porro quod ait Constantinus, Pythagoram cum in Ægyptum venisset, et quæ a prophetis olim prædicta fuerant accepisset, ea deinde tanquam sibi a Deo revelata per Italiam divulgasse; parum probabile mihi videtur. Pythagoram quidem in Ægyptum venisse, et ibi arcanos ritus ac cæremonias sacrarum a sacerdotibus accepisse, testatur Porphyrius in ejus Vita, et alii complures. Sed et ex libris Mosis Pythagoram multa accepisse tradit Aristobulus, et cum eo Clemens atque Eusebius. Verum Prophetias Judæorum illum in Ægypto didicisse, ac deinde Italis promulgasse, nullus verum dixit, quod quidem sciam. Ac fortasse hic locus non de Judæorum, sed de Ægy-

qui temperantiam ac silentium consecrari se prae caeteris profitebatur, mendacii convictus est. Quae enim ipse olim praedicta a prophetis acceperat, dum in Aegypto versaretur, ea tanquam sibi privatim a Deo patefacta Italiam praedixit. Plato denique, qui reliquos omnes morum lenitate superavit, et qui hominum mentes a sensibus ad res intelligibiles eodemque semper in statu permanentes primus abduxit, et ad sublimia oculos attollere assuefecit, primum quidem Deum supra omnem substantiam esse docuit; recte omnino. Huic alterum subiecit, et duas substantias numero distinxit; cum una sit utriusque perfectio, et secundi Dei substantia ex primo profisciscatur Deo. Hic enim Opifex est et moderator universorum; ac proinde omnia transcendit. Ille vero, qui secundus ab eo est, mandatis eius inserviens, omnium rerum constitutionem ad eum tanquam ad causam refert. Itaque, juxta accuratissimam philosophandi rationem, unus fuerit qui omnium rerum curam gerit, et qui universis consulit; Deus scilicet sermo, a quo exornata sunt cuncta. Qui cum vere sit Deus, idem etiam est Filius Dei. Quod enim aliud nomen praeter Filii appellationem ei quisquam imponens, non simul summo scelere sese obstrinxerit? Quippe ille qui est omnium Pater merito etiam sermonis sui Pater existimatur. Et haecenus quidem Plato recte sensit. Verum in his quae sequuntur multum a vero aberrasse deprehenditur, dum et plures inducit deos, et diversas singulis formas attribuit. Quod quidem majoris adhuc erroris ansam praebuit imperitis hominibus, qui ipsam quidem summi Dei providentiam nequaquam considerant, imagines vero ad hominum et animalium quorundam similitudinem a seipsis fictas venerantur. Atque ita contigit, ut excellens ingenium, atque doctrina summa omnium laude dignissima, hujusmodi erroribus permixta atque involuta, minus pura sinceraque esset. Idem porro mihi videtur seipsum reprehendens, sermonem illum corrigere, dum discrete affirmat animum ratione praeditum Dei spiritum esse. Cuncta enim in duo genera distribuit: intelligibile scilicet ac sensibile, quorum illud simplex atque incompositum, hoc est corporum compage conflatum est. Et illud quidem intellectu percipitur, hoc vero opinione cum sensu conjuncta comprehenditur. Itaque illud divini spiritus particeps, utpote ab omni concretionem et materia segregatum, aeternum est vitamque obtinet sempiternam. Illud vero

τῆ λέγουσιν, ὡς ἴδία γε αὐτῆ ὑπὸ Θεοῦ ἀναπετασθέντι τοῖς Ἰταλιώταις προηγόρευεν αὐτὸς τε ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπιώτατος Πλάτων, καὶ τὰς διανοίας τῶν ἀνθρώπων πρῶτος ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχοντα ἐθίσας ἀνακλῦσαι, ἀναβλέψας τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια καὶ διδάξας, πρῶτον μὲν Θεὸν ὑψηλίστατον ὑπὲρ τὴν οὐσίαν· καλῶς ποιεῖν ὑπέταξε δὲ τούτῳ καὶ δεύτερον, καὶ δύο οὐσίας τῷ ἀριθμῷ διεῖλε, μίαν οὐσίας τῆς ἀμφοτέρων τελειότητος, τῆς τε οὐσίας τοῦ δευτέρου Θεοῦ τὴν ὑπαρξίν ἐχούσας ἐκ τοῦ πρώτου· αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ δημιουργὸς καὶ διοικητὴς τῶν ὧν, δηλονότι ὑπερναθεθετικῶς· ὁ δὲ μετ' ἐκείνων, ταῖς ἐκείνου προστάξεσιν ὑπουργήσας, τὴν αἰτίαν τῆς τῶν πάντων συστάσεως εἰς ἐκείνον ἀναπέμπει. εἰς ὃν οὖν εἶη κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον, ὃ τῶν πάντων ἐπιμελείαν ποιούμενος, προνοούμενός τε αὐτῶν Θεὸς λόγος, κατακοσμήσας τὰ πάντα. ὁ δὲ λόγος αὐτὸς Θεὸς ὧν, αὐτὸς τυγχάνει καὶ Θεοῦ πατρὸς· ποῖον γὰρ ἄν τις βουμὰ αὐτῷ περιτελεῖς παρὰ τὴν προσηγορίαν τοῦ Παιδὸς, οὐκ ἂν τὰ μέγιστα ἐξαμαρτάνοι; ὁ γὰρ τοῖς τῶν πάντων πατὴρ, καὶ τοῦ ἰδίου λόγου δικαίως ἂν πατὴρ νομιζοίτο. μέχρι μὲν οὖν τούτου, Πλάτων σώφρων ἦν· ἐν δὲ τοῖς ἐξῆς, εὐρίσκειται διαμαρτάνων τῆς ἀληθείας, πλῆθος τε Θεῶν εἰσαγών, καὶ ἐκάστους ἐπιτελεῖς μορφάς. ὑπὲρ καὶ παραίτιον ἐγένετο τῆς μεζιζουομένης πλάνης παρὰ τοῖς ἀλογίστοις τῶν ἀνθρώπων, πρὸς μὲν τὴν πρόνοιαν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ μὴ ἀφορώντων, τὰς δ' εἰκόνας αὐτῶν ἀνθρωπιεῖς τε καὶ ἐτέρων ζώων τύποις μεταμορφουμένοις, σεβόντων. συμβέβηκε δὲ μεγίστην τιὰν μεγάλου τ' ἐπαίνου ἀξίαν φύσιν τε καὶ παιδείαν τοιαύτην δὲ τισὶ μεμιγμένῃ πταισμάσιν, ἀκαθάρτως τε καὶ μὴ εὐκρινῶς ἔχειν. δοκεῖ μοι δ' ὁ αὐτὸς ἐπιλαμβανόμενος ἐκείνου διαρθρῶν λόγον, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ σαφῶς δηλῶν λογικῆν ψυχὴν ὑπάρχειν· διὰ τῶν δὲ τὰ πάντα εἰς δύο εἶδη νοητῶν τε καὶ αἰσθητῶν, τὸ συγκείμενον ἐκ σώματος ἀρμογῆς, καὶ τὸ μὲν, νῆ καταληπτόν, τὸ δὲ δι᾽ ἑξῆ μετ' αἰσθήσεως δοξαστόν· ὡς τε τὸ μὲν τοῦ ἀγίου πνεύματος μετέχον, ἅτε δι' ἀσύγχυτον καὶ ἄυλον, αἰώνιον τε εἶναι, καὶ τὴν αἰδίον ζωὴν λελογχέναι. τὸ δὲ αἰσθητόν, πάντα διαλυόμενον καθ' ὅν καὶ συνέστη λόγον, ἄμοιρον εἶναι τῆς αἰδίου ζωῆς. θαυμαστῶς δὲ καὶ ἐν ταῖς ἐξῆς διδάσκει, τοὺς μὲν εὖ βιώσαντας, ψυχὰς δηλαδὴ τῶν ὁσίων τε καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν ἐν ταῖς καλλίστοις τοῦ οὐρανοῦ καθιερούσθαι (τοῦτο δὲ οὐ μόνον θαυμαστόν) ἀλλὰ καὶ βιωφελές· τίς γὰρ οὐκ ἂν πεισθεῖς αὐτῷ, καὶ τὴν εὐτυχίαν ταύτην προσδοκήσας, τὸν ἀριστον βίον, δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην ἠσκήσει, τὴν δὲ κακίαν ἀποστραφήσεται; ἀκολούθως δὲ τούτοις ἐπάνεγκε, τὰς τῶν πονηρῶν ψυχὰς,

VALESHI NOTÆ.

prophetis, intelligendus est. Fuerunt enim apud Aegyptios prophetae, ut notavi ad lib. v Historiae Ecclesiasticae; quae res fortasse Constantinum in errorem induxit, qui cum legisset Pythagoram ab Aegyptiorum prophetis, id est, sacerdotibus, multa arcana didicisse, id de Hebraeorum prophetis intellexit.

καὶ διδάξας. Particula conjunctiva deest in Fuk, ac Savilii libro, et in schedis Regii. Scribo itaque ἀναβλέψας τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια διδάξας cum Savilio.

Μεγίστου τ' ἐπαίνου ἀξίαν φύσιν. Platonem ipsum in

telligit, cujus maximum ingenium veteres omnes, et jam Christiani admirati sunt.

Διὰ τῶν δὲ τὰ πάντα. Christophorus legisse videtur διὰ τῶν τε. Porro locus Platonis quem Constantinus designat, legitur in Timæo pag. 28.

Ἄλλὰ καὶ βιωφελές. Ante haec verba post vocem καθιερούσθαι, in editione Genevensi haec leguntur: τοῦτο δὲ οὐ μόνον θαυμαστόν: quae a Christophorono, Scaligero, Bongarsio, Grutero suppleta sunt, ut ad oram editionis illius annotatur. Eadem quoque emendationem reperi in libro Moræi, Turnebi et Savilii et in codice Fuk. qui etiam βιωφελές habent.

Ἀχέρωντός τε καὶ Πυριπλεγέοντος βέβηκεν, ναυαγίων ἅ
τρόπον φερομένης πλανᾶσθαι.

Λ quod sensibile est, cum eadem omnino ratione dissolvatur qua fuerat ante compactum, expers est sempiternæ vitæ. Sunt vero prorsus admiratione digna quæ idem postea docet : eos qui recte vixerint, id est, animos bonorum ac sanctorum virorum, simul atque ex corpore discesserint, in pulcherrimis cæli regionibus consecrari. Quæ quidem non solum admiratione digna, sed etiam utilia sunt imprimis. Quis enim ejus sermonibus fidem adhibens, et hujusmodi felicitatem expectans, vitam non optime instituat, et justitiam quidem ac temperantiam non consecetur, improbitatem vero aversetur? Consequenter etiam his subjungit, improborum hominum animos Acherontis ac Pyriphlegontis fluctibus jactatos, velut fractæ navis reliquias hæc et illac ferri.

CAP. X. — DE IIS QUI NON SOLUM SACRÆ SCRIPTURÆ, SED ETIAM PHILOSOPHORUM DOGMATA RESPUICNT, ET QUOD VEL IN OMNIBUS FIDES POETIS ADHIBENDA EST, VEL IN NULLO.

Ἐἴτι μὲντοι γὰρ τινες ἐπὶ τοσοῦτον τὴν διάνοιαν βεβλημένοι, ὡσθ' ὅταν τοῦτοις αὐτοῖς ἐντυγχάνωσι, μὴ ἐπιστρέψασθαι μῆτε δεδοικέναι, καταφρακτῆν δὲ καὶ ἐγγελάων, ὡς πεπρασμένων τινῶν μύθων ἀκούοντες· καὶ τὸ μὲν ποικίλον τῆς εὐγλωττίας, ἐγκωμιάζουσι. τὸ δὲ στερεὸν τοῦ δόγματος ἀποστρέφονται, μύθοις τε πιστεύουσι ποιητικοῖς, καὶ πᾶσαν μὲν Ἑλλάδα, πᾶσαν δὲ Βάρβαρον, ἑλλῶσι τε καὶ ψευδέσι φήμαις διαβοῶσιν. οἱ γὰρ τοι ποιηταί, παιδῶν Θεῶν ἀνθρώπους μετὰ τὴν τελευταίην φασί κρίνειν τὰς ψυχὰς, κρίσεις τε καὶ δικαιωτήρια ὑμνοῦντες, καὶ τῶν κατοικομένων ἐπιόπτας ἐπιστάνας· οἱ δ' αὐτοὶ ποιηταί, μάχας δαιμόνων, καὶ πολεμικοῦς τινὰς ἐξαγγέλλουσι νόμους, εἰμαρμένους τε αὐτῶν διαφημίζουσι· καὶ τοὺς μὲν τινὰς φύσει πικροῦς, τοὺς δὲ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπιμελείας ἀλλοτρίους, τοὺς δὲ τινὰς δυσχερεῖς ἀποφαίνονται· εἰσάγουσι δὲ καὶ ὀδυρομένους τὰς τῶν οἰκείων παιδῶν σφαγὰς, ὡς μὴ δυνατόν αὐτοῖς, οὐχ ὅτι γ' ἀλλοτρίους, ἀλλὰ μὴ δὲ τοῖς φιλότατοις ἐπαρκεῖν. ἀνθρωποπαθεῖς τ' αὐτοὺς εἰσάγουσι. πολέμους καὶ τρώσεις, χαράς τε καὶ ὀδυροῦς ἄδοντες· καὶ εἰσὶν ἀξιόπιστοι, λέγοντες. εἰ γὰρ ἐπιπνοῖα θεῖα μετέρχονται τὴν ποιητικὴν, πιστεύειν αὐτοῖς καὶ πείθεσθαι προσήκει, περὶ ὧν λέγουσιν ἐνθουσιάζοντες· λέγουσι δὲ παθήματα Θεῶν τε καὶ δαιμόνων· τὰ ἄρα παθήματα τούτων, παντοίας ἀληθείας ἐφήπται. ἀλλ' ἔρεῖ τις, ἐξεῖναι ποιηταῖς ψεύδεσθαι· θέλγειν γὰρ τὰς τῶν ἀκούοντων ψυχὰς, ἴδιον εἶναι ποιητικῆς, τὸ δ' ἀληθὲς εἶναι, ἥνικα ἂν τὰ λεγόμενα μὴ ἄλλως ἔχη, ἀλλ' ὡς λέγεται. ἔστω τοῦτο ἴδιον ποιήσεως, τὸ τὴν ἀλήθειαν ἔσθ' ὅτε ἀφαρπάξεν· ἀλλ' οἱ τὰ ψευδῆ λέγοντες, οὐ μᾶλλον ψεύδονται· ἢ γὰρ κέρους καὶ ὠφελείας χάριν τοῦτο ποιούσιν, ἢ κακίαν τινὰ πράξιν, ὡς εἴκει, συνειδότες ἑαυτοῖς, διὰ τὸν ἐφρονητότατον ἐκ τῶν νόμων κίνδυνον ἐπικαλύπτονται, ἣν γὰρ δυνατόν, οἶμαι, μηδὲν παρά τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς κρείττονος φύσεως ἰσοροῦντας, μὴ ψεύδεσθαι μὴδὲ δυσσεβεῖν.

quod leges ipsis intentant, veritatem obtegunt. At qui facile poterant, meo quidem iudicio, nihil de divina natura præter veritatem dicentes, ab impio mendacio abstinere.

VALESH NOTÆ.

Ναυαγίων τρόπον. Navis fractæ reliquias interpretatus sum, id est armamenta. Hæc enim nave fracta hæc illæ jactantur in mari. At Christophorsonus merces vertit, quod huic loco non videtur convenire. Merces enim, nave fracta, ut plurimum submerguntur.

Μύθοις τε πιστεύουσι. Lego μύθοις δὲ. Ψευδέσι φήμαις Male Christophorsonus vertit præconiis celebrant. cum φήμαι hoc loco nihil aliud sit

Sunt tamen nonnulli adeo mente capti atque corrupti, ut cum hæc legerint, nec curent, nec timore ullo percillantur, sed periude ac si fabulas quasdam audirent, spernant ac derideant. Ac sermonis quidem ornatum et ubertatem laudibus prosequuntur, dogmatum vero aversantur severitatem. Iidem tamen poetarum fabulis fidem habent, et omnem Græciam atque Barbariam vanis fectisque sermonibus replent. Nam poetæ quidem aiunt homines quosdam deorum filios post mortem animas iudicare, eosque quasi inspectores ac censores apud inferos constituunt, iudicia eorum ac severitatem celebrantes. Iidem vero poetæ deorum pugnas, et quædam inter eos belli jura commemorant. Fata quoque eorumdem canunt. Et alios quidem natura acerbos; alios vero ab omni rerum humanarum cura alienos esse; quosdam etiam ex illis morosos affirmant. Quin etiam deos inducunt filiorum suorum cædem lamentantes; quippe qui non solum extraneis, sed ne suis quidem supplicias ferre possint. Sed et humanis perturbationibus obnoxios eosdem fingunt, dum prælia eorum et vulnera, gaudia item ac gemitus narrant. Hæc illi cum dicunt, videntur fide digni. Cum enim divino quodam motu impulsus versus facere aggrediantur, par est ut illis fidem adhibeamus, in iis quæ divino spiritu incitati pronuntiant. Sed et deorum ac dæmonum calamitates referunt. Certe illorum calamitates omnino cum veritate consentiunt. Atenim dicet aliquis poetis mentiri licere: id enim proprium esse poeticæ, ut audientium animos demulceat, veritatem vero esse, quoties ea, quæ dicuntur, non alio se habent quam quo dicuntur modo. Sit hoc proprium poeticæ, interdum veritatem abscondere. Hi vero qui mentiuntur, nunquam frustra et gratis id faciunt. Aut enim quæstus et cupiditatis causa mentiuntur, aut cuspisiam criminis sibi conscii; metu periculi

παντοίας ἀληθείας ἐφήπται. Scribendum puto παντοίας quod in versione mea secutus sum.

ἣν γὰρ δυνατόν. Mallet legere ἣν δὲ ἄρα δυνατόν.

CAP. XI. — DE CORPORALI DOMINI ADVENTU, QUALIS ET CUR FUERIT.

Porro, quisquis optima vivendi ratione ac disciplina indignus est, sibi que ipse conscius vitæ male et nequiter transactæ, is tandem respiscat, et purgata mentis acie ad divinum respiciat numen, pristinam vivendi rationem detestatus. Contentus tamen esse debet, si vel provecta jam ætate sapientiam assequatur. At nobis nulla quidem ab hominibus profecta doctrina adjumento unquam fuit. Sed quæcumque in hominum vita ac moribus laudem merentur judicio sapientum, Dei dona sunt ac munera. Cæterum, adversus venenata illa tela quæ a malo dæmone fabricantur non infirmum habeo scutum quod opponam; scientiam videlicet earum rerum quæ acceptæ sunt Deo. Quæ quidem ex scientia ac disciplina, ea seligens quæ ad præsentem sermonem accommodata sunt, summum omnium parentem laudare aggrediar. Tu vero devotionis nostræ proposito favens, adesto, Servator omnium Christe, et sermonem de potentia tua institutum exorna, laudandi nobis modum rationemque præscribens. Nemo porro existimet auditurum se orationem, eximia quadam verborum elegantia excultam. Quippe compertum habeo eam orationem, quæ mollis sit et ad voluptatem ac lenocinium comparata, prudentibus viris displicere, cum is qui dicit plausum potius quam modestam disserendi rationem consecratur. Quidam impij ac dementes homines, aiunt Christum nostrum merito supplicio damnatum fuisse, et cum qui vitæ auctor est viventibus vita esse privatum. Ac eos qui-

Α Οὐκοῦν εἴ τις ἐστὶν ἀνάξιος χρηστοῦ βίου, σύννοιδέ τε τῷ πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως τὸν βίον βεβιωκότι, ἴδον μετὰ θῆται καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀπίθῃ, τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα καθαρθεῖς, καὶ ἀλλότριος γενόμενος τῆς πάλαι κακίας τῆς διαίτης. ἀλλ' ὁμως ἀγαπητὸν, εἰ καὶ ἐν τῇ τῆς ἀκαμῆς ἡλικίᾳ τὴν σοφίαν εὐτυχῶσιν ἡμῖν δὲ παιδεία μὲν ἢ ἐξ ἀνθρώπων οὐδεμία πώποτε συνήρατο. Θεοῦ δὲ ἐστὶν ἅπαντα τὰ δωρήματα, ὅσα ἐν ἤθεσι καὶ τρόποις εὐδοκίμει παρά τοῖς νοῦν ἔχουσιν· ἔχω δὲ καὶ αἶον προβέβλημα δὴλητηρίων ἀντικρυς ὁπόσα τεκταινεται ὁ πονηρὸς, οὐ μετρίαν ἀσπίδα, τὴν γνώσιν τῶν ἀρεσκόντων τῷ Θεῷ. ἐξιστᾶ πρὸς τὸν προκείμενον λόγον χρήσιμα ἐκλεξαμένος, ἡμῖν τὸν πατέρα πάντων. αὐτοῦ τε συναϊρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάριθι, Χριστέ, σῶτερ ἁπαντων, καὶ τὸν περὶ τῆς ἀρετῆς κατακόσμι λόγον, τὸν τρόπον τῆς σεμνολογίας ὑψηγόμενος. καὶ μηδεὶς προσδοκῶν, κομψεῖα τινὶ κεκαλλωπισμένων ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων ἀκούσθαι· οἶδα γὰρ ἀκριβῶς τὴν ἐλλυτον καὶ πρὸς ἡδονὴν ἀπειργασμένην δημηγορίαν τοῖς εὐφρονοῦσιν ἀπαρίσκειν· ὅταν οἱ λέγοντες, κρότου μᾶλλον, ἢ σώφρονος διαλέξεως ἐπιμελῶνται. φασὶ δὲ τινες ἀνόητοι καὶ δυσσεβεῖς ἄνθρωποι, δικαιοθῆναι τὸν Χριστὸν ἡμῶν. καὶ τὸν παραίτιον τοῦ βίου τοῖς ζῶσιν, αὐτὸν τοῦ ζῆν ἐστερηθῆναι. τοὺς δ' ἀσεβεῖν ἅπαξ τολμήσαντας, καὶ μὴ τε δεδιέναι, μὴ τ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν πονηρίαν κατανοοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν τοῦτο λέγειν· ἐκεῖνο δὲ πᾶσαν ὑπερβίβηκεν εὐθιγεν, τὸ δοκεῖν πεπεικέναι ἑαυτοὺς, ὑπ' ἀνθρώπου Θεοῦ ἀφάρτων βεβιάσθαι καὶ οὐχ ὑπὸ μόνῃς τῆς γλιανθρωπίας· μὴ δ' ἐνοεῖν, ὅτι τὸ μεγαλόψυχον, οὐδ'

VALESII NOTÆ.

Σύννοιδέ τε τῷ. Scribendum est, σύννοιδέ τε ἑαυτῷ, quod miror viris doctis in mentem non venisse. Porro initium hujus periodi, id est, hæc verba οὐκ οὖν ἢ τις ἐστὶν ἀνάξιος, ad capitulum præcedens pertinent: nos posuimus ut in schedis, et in codice Fuk. Et in codice quidem Fuk. in quo tituli singulis capitibus præponuntur, hæc est hujus capituli inscriptio: Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τίσι γνήσιται· καὶ περὶ τῶν μὴ γνόντων τὸ μυστήριον, etc. In schedis autem Regiis et in editione Rob. Stephani quam secutus est Christophorus, hoc caput in duo dirisum est, et περὶ τῶν μὴ γνόντων novi capituli titulus est.

Τὸν σοφίαν εὐτυχῶσιν. Scribendum procul dubio εὐτυχῶσιν, vel εὐτυχῶσιν, quod miror nec a Christophoro, nec a Scaligero aliisque animadversum fuisse, qui emendarunt τῆς σοφίας εὐτυχῶσιν. Atque Græco non dicitur εὐτυχεῖν τῆς σοφίας, sed εὐτυχεῖν τὸν σοφίαν. In codice tamen Fuk. scribitur τῆς σοφίας εὐτυχεῶσι.

Δηλητηρίων ἀντικρυς. Scribendum omnino est δηλητηρίων ἀντικρυς, id est, contra venenata spicula. Ubi ἀντικρυς præpositio est, quod non viderunt Scaliger, Bongarsius, Gruterus, aliique, scribentes δηλητηρίων. Sic infra cap. 15 loquitur Constantinus, πιστεῖν τε καὶ δοκιοσύνην αὐτοὺς ἐκδιδάξας, ἀντικρυ τοῦ ἐκ τῆς ἀντικειμένης φύσεως φθόνου. Codex tamen Fuk. ac Turnebi habent, ut nos, ὡς κατὰ δηλητηρίων ἀντικρυς.

Ἐξιστᾶ πρὸς τὸν προκείμενον. Quis non miretur Scaligerum, Bongarsium, et cæteros, ex quorum libris emendationes ad oram editionis Genevensis annotantur, hujus loci veram emendationem non vidisse, quæ tamen obvia et in proclivi est. Diductis enim vocibus quæ in unam coaluerant, scribendum est ἢ ἢ τὰ πρὸς τὸν, etc. Subauditur autem γνώσεως,

C quod vocabulum paulo ante præcessit. At Christophorus hunc locum ita interpretatur: *Hæc igitur commode ad eum sermonem qui a me institutus est, delegi.* Ex quo apparet, aut illum secutum esse emendationem quæ in libris Scaligeri, Bongarsii et Gruteri legitur; quam etiam reperi in libro Moræ: aut certe Scaligerum et cæteros interpretationem Christophoroni secutos, aut emendasse; quod quidem verius puto. Verum emendatio ista ferri non potest. Primum enim nimis discedit a vestigiis vulgatæ lectionis, si pro ἐξιστᾶ scribas τὰ τοῖνον. Codex tamen Fuk. et Sav. scriptum habet τὰ τοῖνον, etc.

Αὐτοῦ τε συναϊρόμενος. In libro Moræ vir doctus ad marginem emendavit αὐτὸς. Ego totum locum uno ductu ita legendum puto. Αὐτὸς δὲ συναϊρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάριθι, Χριστέ, etc. Quam emendationem confirmat Regius codex, in quo punctum prænotatur ante vocem αὐτοῦ. Ab iis igitur verbis inchoandum est caput 12, licet in codice Regio et in editione Stephani novum caput inchoetur a voce πάριθι. Conjecturam nostram plane confirmat codex Fuk. in quo legitur αὐτὸς τε συναϊρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάριθι, etc. In schedis autem Regiis scriptum inveni αὐτοῦ τε συναϊρομένου, ut legit Christophorus. In iisdem schedis novum caput inchoatur ab iis verbis quæ proxime sequuntur, φασὶ δὲ τινες, etc. Sed nihil necesse est hic novum caput instituire, cum paulo ante inchoatum fuerit οὐκοῦν εἴ τις ἐστὶν ἀνάξιος, tum in schedis, tum in codice Fuketii.

Τοὺς ἀσεβεῖν ἅπαξ τολμήσαντας. Scribendum est omnino τοὺς δ' ἀσεβεῖν ἅπαξ τολμήσαντας, καὶ μὴ τε δεδιέναι, μὴ τ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν πονηρίαν κατανοοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν, τοῦτο λέγειν, ut scribitur in optimo codice Fuk. cui subscribunt Sav. et Christophoroni exemplaria.

ὑπο ὄβρειος διατρέπεται. οὐθ' ὑπὸ προπηλακισμοῦ, τῆς φυσικῆς στεγρότητας ἐξίσταται. ἀλλ' ἀεὶ γίγνεται, τῶν ἐπεμβαίνοντων τὴν ἀγριότητα, λογισμοῦ τε καὶ μεγαλοψυχίας φρονήματι θρασυ καὶ διωθόμενον. προήρητο μὴν ἢ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία, ἀδικίαν μὲν ἐξαλεῖψαι, κοσμιότητα δὲ καὶ δικὴν ἐπαῖραι· διὸ καὶ τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν συναθροίσας, καλλίστην καὶ βιωφέλεστάτην διδασκαλίαν συνεστήσατο, ζηλοῦσα τοὺς ἀγαθοὺς τε καὶ εὐδαιμόνας τὴν ἑαυτοῦ περὶ τὰ κόσμια πρόνοιαν· οὐ μείζον ἀγαθὸν τί ἐν τις εἴποι. Θεοῦ δικαιοσύνην βραβεύοντος, καὶ ἐξομοιούντος ἑαυτῷ τοὺς ἀξίους τῆς αὐτοῦ παιδείσεως. ὅπως διαδοθείσης εἰς πάντας τῆς ἀγαθότητος, τὸ εὐτυχεῖν τοῖς ἀνθρώποις εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα περιμένεται. αὕτη ἐστὶν ἡ σεμνὴ νίκη. τοδ' ὀληθὲς κράτος. τὸ μέγιστον ἔργον ἀρμόζον, ὃ τῶν συμπάντων δῆμων σωφρονισμὸς· καὶ τούτων μὲν τοὶ τὰ νικητήρια δίδομεν εὐφρομούντες, ὡς σῶτερ τῶν ὄλων· σὺ δ' ὡς πονηρὰ καὶ ἐπονηδιστὴ βλασφημία, ψεύδεσιν ἐπιειρομένη, φήμας τε καὶ διαδοθήσεσιν, ἐξαπατᾷς μὲν νέους, πείθεις δὲ μειράκια, καὶ τῶν ἀνδρῶν τοὺς μειρηνικώδη τινὰ τρόπον ἔχοντας. ἀπάγουσθα μὲν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς θρησκείας τοῦ ὄντος Θεοῦ. συνιστάουσα δ' ἀγάλματων πλάσματα, ὡς εὐχόοντο καὶ προσκυνοῦν· ὥστε ἐξαπατηθέντας, μένειν τὰ ἐπιχειρήματα τῆς αὐτῶν ἀναίσθησίας. αἰτιῶνται γὰρ τὸν τῶν ἀγαθῶν παραίτιον πάντων, Χριστὸν, Θεόν τε καὶ Θεοῦ παῖδα. ἄρ' οὐκ οὐχ ὑπὸ σωφρονιστῶν καὶ φρονιμωτάτων ἔθνην τε καὶ δῆμον οὗτος ὁ Θεὸς καταξίαν σέβεται· παντοίας μὲν δυνάμεις ἐπιειρημένους. αὐτὸς δ' ἐν τῇ οικίᾳ προαιρέσει μένων, οὐδοτιοῦν τῆς ἐμφύτου φιλανθρωπίας ἐμειώσεν. ἄπιτε δὴ θυσιαθεῖς. ἐφείτῃ γὰρ ὑμῖν διὰ τὴν ἀτιμώρητον ἁμαρτίαν, ἐπὶ τὰς τῶν ἱερῶν σφαγὰς, θυσίας τε καὶ ἐορτὰς καὶ μέθας· προσποιούμενοι μὲν θρησκείαν, ἐπιτηδεύοντες δὲ ἠδονὰς καὶ ἀκολασίας· καὶ θυσίας μὲν ἐπιτελεῖν σκηπτόμενοι. ταῖς δ' αὐτῶν ἠδοναῖς δουλεύοντες. οὐ γὰρ ἴσπε ἀγαθὸν οὐδὲν, οὐδὲ τὸ πρῶτον τοῦ μεγάλου Θεοῦ πρόσταγμα, διατάσσοντός τε τῶ τῶν ἀνθρώ-

VALESHI NOTÆ.

ἢ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία. Grut. add. καὶ ἀνεξίκακον τοῦ Θεοῦ, quæ etiam in Moræi libro ad marginem adscripta leguntur. Sed cum nec in codice Regio et Fuk. nec in editione Stephani legantur, nihil est, quod nos cogat ea hic addere. Ac fortasse scribendum est τὸ ἀνεξίκακον τῆς φιλανθρωπίας. Porro hæc Constantini disputatio, instituta mihi videtur adversus Porphyrium, seu quosdam alios Græcorum Philosophos; qui id Christianis objiciebant, quod dicerent Christum ab hominibus crucifixum et necatum esse. Sic enim argumentabantur adversus christianos. Si Christus Deus est, quomodo illi vis afferri potuit ab hominibus cum constet homines adversus Deum nihil posse.

Τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν. Sic Apostolos vocat Constantinus, quos tamen illiteratos atque imperito fuisse constat. Ita quoque in cap. 12 eosdem Apostolos εὐ πεφυκότας appellat, id est, præstanti ingenio præditos. Scilicet Constantinus de Apostolis quos tantopere veneratur Ecclesia, honorifice sentiendum esse existimavit. Verum sancti Patres longe aliter de Apostolis loquuntur, ac præcipue Joannes Chrysostomus: qui Apostolos plane rudes atque imperitos fuisse fatetur; et ex eo validissimum argumentum sumit ad Christianæ fidei confirmationem; quod homines illiterati philosophos, vilissimi et Judæa piscatores, Romanos rerum dominos ad crucifixi cultum pertraxerint. Idem repetit Constantinus in capite decimo quinto initio.

dem qui semel pietati nuntium remiserunt, nec timore ullo aut pudore scelerum suorum affici decreverunt, ita sentire minime mirandum est. Illud vero omnem excedit amentiam, quod sibi ip-sis persuasisse videntur Deum immortalem vim ab hominibus passum esse, non autem a sua ipsius benignitate, et erga homines benevolentia. Nec animadvertunt magnitudinem animi ac patientiam nec contumelia mutari, nec conviciis de statu suo dimoveri, sed furorem eorum qui ipsam hostiliter invadunt consilio et celsitudine animi frangere. Statuerat quidem divina clementia injustitiam e medio tollere; modestiam vero et æquitatem promovere. Ac propterea sapientissimis hominibus in unum congregatis, pulcherrimam atque utilissimam humano generi doctrinam instituit, ut viri boni ac beati providentiam ipsius in hujus mundi rebus administrandis æmularentur. Quo quidem honore quodnam majus dici potest, ubi Deus justitiæ leges præscribit, eosque qui discipuli ipsius esse meruerint, similes efficit sibi, ut tradita ac diffusa in omnes virtute, sempiterna felicitas hominibus comparetur. Hæc est præclara victoria; hæc vera potentia; hoc opus maximum Deoque convenientissimum, omnium scilicet populorum correctio atque ad meliorem frugem conversio. Ac nos quidem hujus triumphii gloriam, cum laudibus et acclamationibus, tibi, o Servator omnium, deferimus. Tu vero, improba ac detestanda blasphemia, quæ mendaciis et fama pervulgatisque sermonibus efferrî et gloriari soles, tu, inquam, juvenes decipis; adolescentes et viros qui puerili quodam ingenio præditi sunt blanda persuasione in fraudem inducis, a veri numinis cultu eos abducens, et simulacra constituens, quæ adorent, et quibus preces allegent; adeo ut decepti suæ ipsorum vecordix mercedem recipiant. Christum enim omnium bonorum auctorem, qui et Deus est et Dei Filius,

Ζηλοῦσα. Positum videtur hoc verbum pro ζηλωσαι ποιούσα. Sensus autem hujus loci peti debet ex cap. 12, ubi Constantinus ita loquitur: Τὸ δὲ τῆς φιλανθρωπίας ἐξαίρετον, ἐν τῷ τοὺς εὐ πεφυκότας τῶν ἀνθρώπων, θεῖου καὶ μακαρίου ζηλωτὰς ποιῆσαι βίον. Hi enim duo loci lucem sibi mutuo fenerant. In codice Fuk. Turnebi ac Savilii scribitur ζηλωσαι, non ζηλοῦσα.

Σὺ δ' ὡς πονηρὰ. Ab his verbis novum caput inchoatur in editione Rob. Stephani et in codice Regio, in quibus hæc verba modico intervallo a præcedentibus separantur. In optimo tamen codice Fuk. nulla hic notatur distinctio: quem secuti sumus.

Τοῦ ὄντος Θεοῦ. Malim scribere adverbialiter τοῦ ὄντος. Atque ita plane in codice Fuk. scriptum inveni.

Μένειν τὰ ἐπιχειρήματα. Hoc loco μένειν sumitur ut apud Latinos manet, ut cum dicitur, te manet capitolina palmata, id est, tibi parata est. Græci eodem modo sumunt verbum μένειν. Sic in Epistola Constantii ad Alexandrinum quam refert Athanasius in Apologetico ad imperatorem Constantium. ἀλλ' ὁ γενναῖος καὶ λαμπρὸς, οὐδὲ κρίσειν ἔμεινε κατ' αὐτοῦ. Tamen viri docti ex suis codicibus jampridem emendarunt ἀναμένειν, quam emendationem in libris etiam Turnebi ac Savilii reperi. Codex Fuketianus habet ἀναβαίνειν.

calumniantur. An non, quæso, hic Deus a modestissimis ac sapientissimis gentibus ac populis jure merito colitur? qui cum omnem potentiam nactus sit, propositi sui semper tenax, de insita sibi clementia nihil luminum. Abite igitur, impii, id enim vobis licet, quandoquidem secleri vestro nulla nunc pœna irrogatur, abite, inquam, ad victimarum carnes et convivia, festosque dies et compotationes. In quibus religionis specie voluptatibus et intemperantiæ indulgetis. Et sacra quidem a vobis celebrari simulatis, re autem vera libidines vestras expletis. Neque enim quicquam boni nostis; ac ne primum quidem summi Dei mandatum, qui et humano generi leges vivendi præscribit, filioque in mandatis dedit, ut vitam hominum moresque formaret; quo videlicet hi qui recte ac modeste vixerint, alteram vitam beatam ac felicem Filii sui iudicio consequantur. Exposui decretum Dei de hominum vita, idque non ignorantia aberrans, ut multi, nec opinione aut conjectura ductus. Sed fortasse dixerit aliquis: Undenam hæc Filii appellatio, aut quæ ratio gignendi, siquidem unus ac solus est Deus, idemque ab omni commixtione et coitu prorsus alienus? Sciendum vero est duplicem esse gignendi rationem: alteram ex partu, quæ omnibus nota est; alteram ex causa sempiterna. Cujus quidem generationis modum ac rationem, divina favente providentiâ, is inter homines videt, qui Deo carus fuerit. Sapiens enim quisvis ordinationis universi causam intelligit. Porro, cum nihil sit quod causam non habeat, ante omnia quæ existunt, causa eorum substituerit necesse est. Cum igitur mundus et cuncta

Α πων γένει, καὶ ἐπισκῆπτουτος τῷ παιδί, τὸν τούτων διακυβερνῶν βίον. ὅπως οἱ θεοῖσι καὶ σωφρόνως βιώσαντες, κατὰ τὴν τοῦ παιδὸς κρίσιν, δεύτερον βίον μακάριον τε καὶ εὐδαίμονα λαγχάνωσιν. ἐγὼ μὲν οὖν τὸ τοῦ Θεοῦ δόγμα περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων βιώσεως διεξῆλθον, οὐ μὴν ἄγνοῶν, καθάπερ οἱ πολλοί, οὐδὲ ἐξ εἰκασίας, οὐδὲ στοχασμοῦ. τάχα δ' ἄν τις εἴποι, Πόθεν ἡ προσηγορία τοῦ Παιδὸς. ποία δὲ γένεσις, εἴπερ εἰς μόνον ὁ Θεὸς τυγχάνει, πάσης δὲ μίξεως οὗτός ἐστιν ἀλλότριος. ἀλλὰ τὴν γένεσιν διπλὴν τινα νοεῖσθαι χρὴ· τὴν μὲν ἐξ ἀποκνήσεως, τὴν συνεγνωσμένην ταύτην· ἐτέραν δὲ τὴν ἐξ αἰδίου αἰτίας, ἧς τὸν λόγον Θεοῦ πρόνοια θεάται, καὶ ἀνδρῶν ὅς ἐκείνῳ φίλος ὑπάρχει· σοφὸς γάρ τις τὴν αἰτίαν τῆς τῶν ὅλων διακοσμήσεως εἶσεται. ὄντος τοίνυν ἀναίτιου μηδενός, προϋπάρχει τῶν ὄντων τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἀνάγκη. ὄντος ἄρα κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ, οὗσης τε αὐτῶν σωτηρίας, τὸν σωτήρα τῶν ὄντων προϋπάρχει ἀνάγκη· ὡς εἶναι τὸν μὲν Χριστὸν, τῆς σωτηρίας αἰτίαν. τὴν δὲ σωτηρίαν, τῶν ὄντων τὸ αἴτιον· καθάπερ αἰτία μὲν υἱοῦ ὁ πατήρ. αἰτιατὸν δ' ὁ υἱός. καὶ τὸ μὲν προϋπάρχει αὐτόν, ἰκανῶς ἤδη δεδηλωται· πῶς δ' εἰς ἀνθρώπους καὶ γῆν κατήλθεν; ἡ μὲν προαίρεσις τῆς καθόλου, καθὼς οἱ προφηταὶ προσθέσπισαν, κηδεμονίας τῶν ὅλων ἐστίν· ἀνάγκη γάρ τὸν δημιουργόν, τῶν ἔργων αὐτοῦ κηδεσθαι. ἐπεὶ δὲ κοσμικῶ σώματι πλησιάζειν, ἐν τε γῆ χρονίζειν ἔμελλε, τῆς χρείας τοῦτο ἀπαιτούσης, νόθην τινα γένεσιν ἑαυτοῦ ἐμπαχυστατο· χωρὶς γάρ τοι γάμων, σύλληψις· καὶ ἀγνῆς παρθενίας εἰλεῖθαι· καὶ Θεοῦ μήτηρ γίνεσθαι· καὶ αἰωνίως φύσει ἀρχὴ χρόνιος. καὶ νοητῆς οὐσίας αἰσθησις. καὶ ἀσωμάτου φανότατος ὄλη· ἀκόλουθα τοιγαροῦν καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ φάσματος· ἀγλήεσσα περιστερὰ ἐκ τῆς Νῶε

VALESII NOTÆ.

Ἐγὼ μὲν οὖν τὸ τοῦ Θεοῦ δόγμα. Intelligit decretum Dei de hominis assumptione, seu de incarnatione, per quam hominum vita reparata est. Apparet igitur capita recte a nobis digesta esse. Nisi quis fortasse ad hæc usque verba capit 10 extendere voluerit, quod libens concesserim.

Ὅς ἐκείνῳ φίλος ὑπάρχει. Rob. Stephanus in variis lectionibus, quas ad eandem editionis suæ annotavit, monet hæc locum in quibusdam codicibus ita legi. Quæ sine dubio vera scriptura est. Ait enim Constantinus, naturalis quidem generationis modum omnibus notum esse: generationis autem divinæ rationem paucos admodum cognoscere, quos Deus peculiari benevolentia prosecutus fuerit. Certe in codice Regio legitur φίλος. In schedis autem scribitur ὅς ἐκείνων φίλος. Sed codex Fuk, Turnebi ac Savilli veram lectionem exhibent.

Οὗσης τε αὐτῶν τῆς σωτηρίας. Malo consilio Genevenses legunt τὴν αἰτίαν αὐτῶν τῆς σωτηρίας, ex conjectura Scalgeri; ut ad marginem annotatur. Sed eas rejiciendas esse satis apparet. Nam et sensum omnem hujus loci perturbant, et in scriptis codicibus non leguntur.

Τὴν δὲ σωτηρίαν τὸ αἴτιον. Nihil hoc loco vidit Christophorus. Atqui facillimum erat animadvertere, hic legendum esse τὸ αἰτιατὸν. Comparat enim hic Constantinus Filium cum conservatione, et Patrem cum Servatore. Quemadmodum igitur Pater quidem est causa Filii, Filius vero effectus seu τὸ αἰτιατὸν; sic Servator quidem causa est salutis omnium rerum, salus vero est effectus seu τὸ αἰτιατὸν Servatoris.

Αἰτία μὲν υἱοῦ ὁ πατήρ, αἰτιατὸν δὲ ὁ υἱός. Veteres Theologi præsertim apud Græcos, unam in Trinitate

personam, Deum scilicet Patrem, causam esse dicebant; duo vero causata, Filium nempe et Spiritum sanctum. Sic Athanasius in quæstionibus secundis cap. 11 et 12, 'Ὁ δὲ υἱὸς οὐκ ἐστὶν αἰτίας, ἀλλ' αἰτιατός. Ita etiam Joannes Damascenus, in libro 1 de Imaginibus non longe ab initio: *Imago, inquit, Dei invisibilis est ipse Filius, qui in seipso Patrem gerit, et in omnibus idem cum illo est, præter unum id quod ab eo tanquam a causa est. Naturalis enim causa est Pater, ex qua Filius proficiscitur.* Sed et Gregorius Naz. in oratione 29, quæ est de dogmate, Patrem causam esse Filii et Spiritus sancti dixerit. Ex Latinis vero Marius Victorinus in libro primo adversus Arium perinde locutus est. *Sed major, inquit, Pater: quod ipse dedit Filio omnia, et causa est ipsi Filio ut sit, et isto modo sit.* Supra autem idem Victorinus dixerat, Filium quidem causam esse principalem omnium rerum, sed Patrem præcausam esse, eo quod Filii causa sit.

Ἡ μὲν προαίρεσις τῆς καθόλου. Nihil hic mutant codices nostri. Ego tamen libentius legerem τῆς καθόλου. Id est, adventus Dominici.

Ἄσωμάτου φανότατος ὄλη. Scribendum videtur φανότατος, ut legit Christophorus. Alludit enim Constantinus ad locum Pauli Apostoli, in quo Christus splendor gloriæ Dei Patris appellatur. Certe in Fuk. et Savilli libro φανότατος scribitur.

Ἀγλήεσσα περιστερὰ. In codice Regio ad marginem adscribitur *λομπρά*, quod scholion est vocis *αγλήεσσα*. Frustra igitur et Scaliger et ceteri emendatores legunt *αγλήεσσα*. Porro hæc Constantini narratio sumpta est ex libris apocryphis, qui Spiritum sanctum sub columbæ specie in Mariæ sinum descendisse

λάρυκακος ἀποπταμένη, ἐπὶ τοὺς τῆς περὶ τὸν κόλπου ἄκουον ἀποπταμένη, ἐπὶ τὸν ἀναφῆ, πάσης τε ἀργείας καθαρώτερον, καὶ αὐτῆς ἐγκρατείας κρίσισσα ὑμέναιον. ἢ ἐκ σπαργάνων σοφία τοῦ Θεοῦ· ἐντρεπόμενος τε αὐτὸν μετὰ αἰδοῦς ὁ τῶν λουτρῶν πάροχος Ἰορδάνης. πρὸς τοῦτο τε βασιλικὸν χρίσμα ὁμόψυχον τῆς πάντων συνέσεως. παιδεία δὲ καὶ δύναμις παράδοξα κατορθοῦσα, καὶ τὰ ἀνίατα ἰωμένα. καὶ εὐχῶν ἀνθρωπίνων ταχεῖα καὶ ἀνεμπόδιστος βεβαίωσις. καὶ ὅλως ὁ σύμπας ὑπὲρ ἀνθρώπων βίος· διδασκαλία δὲ οὐ φρόνησιν, ἀλλὰ σοφίαν διδάσκουσα. τῶν φοιτητῶν οὐ τὰς πολιτικὰς λογιζόμενας ἀρετὰς μαθησκόντων, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ἀτραποὺς ἀναλυούσας, τὴν τε τοῦ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχοντος γένους ἐποπτεῖαν ποιοῦντων, καὶ τὴν τοῦ μεγίστου πατρὸς ἔνοιαν ἀσκουμένων. τὰ γάρτοι τῶν εὐεργετημάτων οὐ μέτρια· ἀντὶ μὲν τῆς βρώσεως, ὄρασις, ἀντὶ δὲ παρίσεως, εὐεξία. ἀντὶ δὲ θανάτου πάλιν εἰς τὸ ζῆν ἀποκατάστασις. παρήμι γὰρ ἄφθονον τῶν ἀναγκαίων παρασκευῆν ἐν ἐρημίᾳ, καὶ ἐν ὀλίγοις ἐδέσμοις παντοδαπὴν μεγάλῃσι πλήθει πολλοῦ χρόνου περιουσίαν. ταύτην σοὶ τὴν εὐχαριστίαν κατὰ τὸ δυνατόν ἀποδίδομεν, Χριστέ ὁ Θεὸς καὶ Σωτὴρ, μεγάλου πατρὸς μεγίστη πρόνοια. σώζοντί τ' ἐκ τῶν κακῶν, καὶ τὴν μακαριωτάτην διδασκαλίαν διδάσκοντι. οὐ γὰρ ἐγκωμιάζων ταῦτα, ἀλλ' εὐχαριστῶν λέγω. τίς γὰρ ἂν σε κατ' ἀξίαν ὑμνήσοι ἐν ἀνθρώποις; σὲ μὲν γὰρ λόγος ἔξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα γενήσασθαι, τὸ τε φῶς αὐτοῖς ἀνάψαι. καὶ τὴν ἄτακτον τῶν στοιχείων σύγχυσιν κατακοσμήσαι τάξει καὶ μέτρῳ· τὸ δὲ φιλανθρωπίας ἐξείρετον, ἐν τῷ τοῦ εὐ περιούτου τῶν ἀνθρώπων, θείου καὶ μακαρίου ζηλωτῆς ποιῆσαι βίον. κατανοεῖν θ' ὅπως τῶν ὄντων ἀγαθῶν ἔμποροι γεγεννημένοι, πλείοσι τῆς ἑαυτῶν σοφίας τε καὶ συντυχίας μεταδίδοιεν, αὐτοὶ τ' ἀρετῆς καρπὸν αἰώνιον κομίζοντο. ἀπηλλαγμένοι μὲν ἀκολασίας, μετέχοντες δὲ φιλανθρωπίας. οὐκ ἔστι μὲν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, πίστει δὲ προσδοκίαν ἐλπίζοντες. ἀλλ' οὐ καὶ παντοῖαν ἀρετὴν ἀσπαζόμενοι, ἢ ὁ προτοῦ βίος ἀνθρωπίνων ἠθῶν ἐκβεβλήκει, τὴν ὑπὲρ πάντων

quæ in mundo sunt existant, eumque eorum existet conservatio, necesse est ut ante omnia quæ sunt Servator exstiterit. Adeo ut Christus ipse omnium rerum causa sit, et conservatio sit effectus, quemadmodum Pater quidem Filii causa est, Filius vero est causatum. Et ipsum quidem Christum ante omnia exstitisse jam abunde probavimus. At quomodo in terras descendit et ad homines venit? Consilium quidem ipsum, sicut prophetæ prædixerant, profectum est ex cura ac sollicitudine quam pro universis rebus gerebat. Opifex enim operum suorum curam gerat necesse est. Cum vero ad terrenum corpus accessurus esset, et inter homines, necessitate sic exigente, aliquandiu moraturus, novam quamdam nascendi rationem commentus est sibi. Nam absque nuptiis fuit conceptio, et castæ virginitatis puerperium; et puella Dei mater; et æternæ naturæ temporale principium; et intelligibilis substantiæ sensus; et in corporei splendoris materia. Cuncta igitur quæ tunc visa sunt his fuere consentanea. Splendidissima columba ex arca Noe devolans in sinum Virginis descendit. Consentanea item sunt reliqua quæ illibatam illum et omni casitate puriorem, ipsaque adeo continentia præstantiorem hymenæum suut consecuta. Mirabilis ab ipsis incunabilis Sapientia Dei, et Jordanis, qui aquas ad Baptismum præbebat, cum reverentia illum suscipiens. Adhæc regalis unctio cum omnium rerum scientia conjuncta. Doctrina item ac potentia quæ res admirabiles perpetravit, et insanabiles morbos curavit. Mira denique celeritas in hominum precibus exaudiendis. Et generaliter tota ejus vita hominum utilitati inserviens. Prædicatio vero quæ non prudentiam, sed sapientiam insinuaret; auditoribus non civiles virtutes, sed viam quæ ad intelligibilem mundum perducit, addiscentibus; ejusque naturæ quæ semper uno eodemque in statu permanet, contemplationem et summi patris notionem assidua

VALESII NOTE.

referebant, prout Angelus ei prædixerat. Ac fortasse in Evangelio Hebræorum hæc ita narrabantur. Sed Christophorus columbam hic intellexit, quam Noe olim ex arca dimiserat, eamque figuram fuisse Spiritus sancti, qui in Mariam virginem quandoque erat illapsurus. Ego vero mallem hic legere αἰγλήσασα περὶ τὴν ἀρετὴν οἷα ἡ πάλαι ἐκ τῆς Νῶε λάρυκακος ἀποπταμένη, etc. Ita sensus erit apertus et elegans.

Ἰμναιον. Post hanc vocem punctum apposui ex auctoritate codicis Regii; quod cum non animadvertisset Christophorus, totam hujus loci sententiam corrumpit, vocibus aliquot adjectis. Sic enim legit Ἰμναιον, οἰκονομοῦσα ἢ ἐκ σπαργάνων σοφία τοῦ Θεοῦ θαυματουργεῖ. Codex tamen Fuk. hanc Christophorus lectionem ac distinctionem plane confirmat; nisi quod habet τοῦ Θεοῦ σοφία. Sicut et liber Turnebi.

Τὰς πολιτικὰς ἀρετὰς. Philosophi duas virtutum species faciunt; alias πρακτικὰς, quas hoc loco πολιτικὰς appellat Constantinus; alias θεωρητικὰς, quæ scilicet animum nosum perducunt ad Dei contemplationem. Unde ex discipulis Pythagoræ, alii πολιτικοί, alii σεβαστικοί dicti, ut docet vetus auctor de vita Pythagoræ in bibliotheca Photii cap. 259. Porro in codice Fuk. hic locus ita legitur, διδάσκουσα τοὺς φοιτητὰς οὐ τὰς πολιτικὰς λογιζόμενας ἀρετὰς διδούσα ἐμμενθάνειν, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ἀτραποὺς ἀνοίγουσας τῶν τε τὴν τοῦ ἀεὶ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ὡσαύτως ἔχοντος, etc.

Ita etiam legitur in libris Turnebi ac Savilii. Verum assentior Savilio, qui cum hanc lectionem ad oram libri sui adscripsisset, eam postea delevit hac annotatione subiecta: *Lectio vulgata retineri potest paucis immutatis.*

Ἀντὶ μὲν τῆς βρώσεως. Scribendum est proculdubio τῆς βρώσεως. Mox emendavi ex codice Regio ἀντὶ δὲ παρίσεως. Atque ita codex Savilii. Paulo ante mallem scribere τὰ γέ τοι τῶν εὐεργετημάτων, etc.

τὸ δὲ φῶς αὐτοῖς ἀνάψαι. Lego τὸ τε φῶς. In schedis Regii et in libro Savilii legitur σὲ δὲ φῶς, etc. Sed Fuk. codex habet σὲ τε.

Κατανοεῖν τε. Christophorus hic ἀπὸ κοινοῦ subaudit verbum ποιῆσαι. Quod licet non damno, tamen necessarium non videtur. In codice Fuk. ita legitur hic locus ἀρετὴν ἀσπαζόμενοι, ἢ ὁ προτοῦ βίος ἀνθρωπίνων ἠθῶν ἐκβεβλήκει· οὐδὲν γὰρ, etc. absque illis vocibus τὴν ὑπὲρ πάντων ποιούμενοι πρόνοιαν.

Ἀσπαζόμενοι. Post hoc verbum deesse videntur nonnulla. Neque enim sensus constare potest, nisi addideris hæc verba ἀντὶ τῆς ἀδικίας ἢ ὁ προτοῦ βίος, etc. Quam scripturam in interpretatione mea sum secutus.—Aut hallucinatur doctissimus vir, aut diversum a nostro textum habuit: patet enim sensus cum verbo ἐκβεβλήκει, locumque, ut optime, sic facillime nobis interpretari videmur: *Omnem virtutem amplectentes quam prior vita moribus humanis ejecerat.* EDD.

exercitatione scrutantibus. Jam beneficia haudquam mediocria. Pro cæcitate, visus; pro virium ac nervorum resolutione, firma corporis valetudo; pro morte denique, vita iterum restituta. Prætereo res ad victum necessarias in solitudine large suppeditatas, et paucissimos cibos maximæ hominum multitudini longo temporis spatio sufficientes. Hanc tibi gratiarum actionem, prout possumus, persolvimus, Christe, Deus ac Servator, magni Patris summa Providentia, qui et a malis liberas, et doctrinam beatissimam tradis. Neque enim hæc a me dicuntur ut laudes tuas celebrem, sed ut gratias agam. Nam quis unquam inter homines te pro dignitate laudaverit? Tu quippe es qui ex nihilo res creasse diceris, et lucem eis accendisse, et confusam elementorum molem ordine ac ratione distinxisse. Tuæ clementiæ hoc præcipuum munus est, quod homines bona indole præditos divinæ ac beatæ vitæ æmulatores reddidisti, ac providisti ut illi optimarum rerum mercatores effecti, sapientiam ac felicitatem suam pluribus aliis impertirent, ipsique immortalem fructum virtutis perciperent; liberati quidem intemperantia, clementiæ vero participes: et misericordiam quidem præ oculis habentes, fidei vero promissa sperantes; verecundiam denique et omne genus virtutis amplectentes, loco injustitiæ quam prior mortalium vita moribus humanis infuderat, ut ab eo qui omnium rerum curam ac providentiam gerit excinderetur. Nullus enim alius tantorum malorum et injustitiæ quæ illa ætate invaluerat medicus idoneus inveniri potuisset. Igitur providentia, ad terras usque perveniens, cuncta quæ per contumeliam et intemperantiam incomposita erant nullo negotio restituit, idque non clam et occulte. Sciebat enim quosdam esse homines qui virtutem ipsius ac potentiam mentis acie contemplantur, alios vero, utpote brutis animantibus persimiles, magis sensibus inhærere. Ideo palam et aperte, ne quis sive bonus, sive improbus dubitare posset, beatitudinem et admirabilem curationem omnium oculis subjecit: mortuis quidem vitam denuo restituens, eos vero qui sensibus orbatii essent pristinum usum sensuum recuperare præcipiens. Mare vero solidum reddidisse, et in media tempestate tranquillitatem oriri jussisse; ac postremo cum admiranda opera edidisset, et homines ab incredulitate ad robustissimam fidem traduxisset, in cælum evolavisse; cujus tandem nisi Dei et supremæ cujusdam potentie opus fuit. Sed neque tempus illud quod passioni proximum fuit, admirandis illis spectaculis caruit; tunc cum noctis caligo diurnum splendorem obscurans, solem penitus abscondit. Quippe omnes ubique populos terror pervaserat, mundi exitum advenisse jam credentes, et in pristinum chaos cujusmodi ante orbem conditum fuit cuncta reditura esse. Requirebatur causa tantæ calamitatis, et quod tantum scelus adversus Dei numen ab hominibus admissum fuisset. Donec Deus placida animi magnitudine contumelias impiorum despiciens, cuncta restituisset, et consueto siderum cursu cælum omne exornavisset. Itaque totius mundi facies, quæ luctu ac mærore quodammodo confusa fuerat, pristinum denuo splendorem recuperavit.

VALESII NOTÆ.

Τὴν ἑαυτῶν θεωροῦντας δύναμιν. Non dubito quin legendum sit τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν. Quod ex sequentibus manifeste convincitur. Causam enim affert Constantianus, cur Christus, qui morbos ac vitia hominum curaturus advenerat, et beatam ac felicem in cælo vitam nuntiaturus, tot miracula in terris patrare, cæcis oculos; ægris salutem, mortuis vitam restituere voluerit. Id igitur ab illo factum esse dicit in gratiam eorum qui sunt tardioris ingenii; ne dubitare possent de ipsius virtute atque potentia, cum tot miracula patrari cernerent. Hi sunt quos paulo post πάλους nominat.

Διὰ φανέρωσιν ἃ μηδεὶς. Hunc locum feliciter mihi

ἄποιον ἄνθρωπον οὐδεὶς γὰρ ἂν τῶν τοσούτων κακῶν, καὶ τῆς ἐπικρατησάσης κατ' ἐκεῖνον τὸν βίον ἀδικίας, ἰατρὸς ἀξιοχρεῶς εὐρέθη. ἢ γοῦν πρόνοια μέχρι τῶν τῆδε δεικνύσασα, πάνθ' ὅσα ὑπ' ὕβρεως καὶ ἀκολασίας ἀκόσμητα ἦν, κατεκόσμησε ῥάστα. καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀποκρύφως. ἤδει γὰρ τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων, φρονήσει καὶ νότῃν ἑαυτῶν δύναμιν θεωροῦντας· τοὺς δὲ, ὅτε τοῖς ἀλόγοις τῶν ζώων ἀπεικασμένους τὴν φύσιν, μᾶλλον ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιβάλλοντας· διὰ φανέρωσιν, ἃ μηδεὶς ἀμφιβάλλοι. μὴ σπουδαίως, μὴ φαῦλος, τὴν εὐδαιμονίαν καὶ θαυμαστὴν θεραπείαν ὑπ' ὄψιν ἦγε. τοῖς μὲν πανσαμένους τοῦ βίου, ἀποκαθιστὰς τὸ ζῆν ἐκ δευτέρου, τοὺς δὲ ἐστερημένους τῶν αἰσθήσεων, ὑγιῶς κελύων πάλιν αἰσθάνεσθαι· στηρίξει δὲ θάλασσαν, καὶ νηπιμίαν ἐπιπέσει ἐκ χειμῶνος. καὶ τέλος θαυμαστοῖς ἔργοις ἐπιχειρήσαντα, καὶ ἐξ ἀπιστίας τοὺς ἀνθρώπους εἰς πίστιν ἰσχυρὰν προκλιθεσάμενον, εἰς οὐρανὸν ἀναπτῆναι, τίνος ἀλλοῦ, πλὴν τοῦ Θεοῦ, τῆς τε ἐξοχωτάτης δυνάμεως ἔργου τοῦτο; οὐ μὴν οὐδὲ ὁ προσήχης τοῦ παθήματος καιρὸς, τῶν θαυμαστῶν ἐκείνων θαυμάτων ἀλλότριος ἦν. ἠνίκα νύκτες ἡμερινὸν φῶς ἐπικαλύπτουσαι, τὸν πᾶσι ἠράνιζον. κατελήγει γὰρ θεὸς τοὺς πανταχοῦ δῆμους, τὴν τῶν πάντων πραγμάτων συντέλειαν ἦκειν, καὶ χάρις αὐθις, οἶον τὸ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου διατάξεως ἐπικρατήσεως· ἐζητεῖτο δὲ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ τηλικούτου κακοῦ, καὶ εἴ τι πλημμελὲς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ θεῖον γένοιτο· ἕως ὅτε ἠπίως μεγαλοψυχία τῆς τῶν ἀσεβῶν ὕβρεως ὑπερφρονήσας, ἀποκαθίστη τὸν οὐρανὸν σύμπαντα τῆ τῶν ἀστρῶν κατακοσμῶν χορεία. τοιγάρτοι ποσῶ καὶ ἡ τοῦ κόσμου πρόσοψις σκυθρωπῶσα, εἰς τὴν οἰκίαν αὐθις ἀποκαθίστατο φαιδρότητα.

videor restituisset, cum Scaliger, Bongarsius aliique, quorum emendationes ad marginem editionis Genevensis leguntur, nihil in eo viderint. Ego vero nulla propemodum mutatione, locum pristino nitiori ita restitui: Διὰ φανέρως, ἵνα μηδεὶς ἀμφιβάλλοι. Qua lectione nihil verius. Codex quidem Fuk. cum Scaligeri et Bongarsii lectione consentit. Verum jam multis ex locis deprehendi, hujus codicis fidem interdum vacillare. Idque vel unus hic locus satis evincit.

ἕως ὅτε ἠπίως. Scribo ἕως ὅτε ἠπίως μεγαλοψυχία, etc.

Τοιγάρτοι ποσῶ. Nihil opus erat emendatione doctorum virorum, qui corrigunt ποσῶς; cum ποσῶ etiam

CAP. XII. — DE HIS QUI HOC MYSTERIUM NON COGNOVERUNT, ET QUOD VOLUNTARIA EORUM IGNORATIO EST; ET QUANTA BONA EOS MANEANT QUI ILLUD COGNOVERUNT, AC PRÆSERTIM EOS QUI IN CONFessione MORTUI SUNT.

Ἄλλ' ἐρεῖ τις, ᾧ φίλον ἐστὶ βλασφημεῖν, Θεὸν ὄντα Α δεδυνῆσθαι κρείσσονα καὶ ἡπιωτέραν τὴν προαίρεσιν τῶν ἀνθρώπων ὑπεργάσσασθαι. τίς οὖν κρείσσων μέθοδος; ποία δ' ἐπιχειρήσεις ἀντικωτέρα πρὸς τὸ τοὺς κακοὺς σωφρονισθῆναι, τῆς ἑαυτοῦ προσήρσεως; οὐκ αὐτὸς παρῶν καὶ ὀρώμενος ἐδίδασκε τὸν κόσμον βίον; εἰ οὖν ἢ τοῦ Θεοῦ παραγγελία παρόντος οὐδὲν ἦνυσε, τί ἂν ἀπόντος, καὶ μὴ ἀκουομένου ὠφέλησε; τί οὖν ἐγένετο ἐμπόδιον τῆς μακαριωτάτης διδασκαλίας; ἢ τῶν ἀνθρώπων σταιότης; ὅταν γὰρ τὰ καλῶς τε καὶ προσηκόντως παραγγελλόμενα, πρὸς ὀργὴν λαμβάνομεν, τῆνικαδὲ τὸ νῆφον τῆς δικαιοῦς ἀμακρυῶνται. τί δὲ, ὅτι προσφιλὲς ἦν ἐκείνοις ἀμελεῖν τῶν προστάξεων, καὶ ἀνορέκτους παρέχειν τὰς ἀκούας τῆ τεθνήτι νόμῳ; εἰ μὴ γὰρ καταμελόν, ἔσχον ἂν ἄξια τὰ ἐπιχειρεῖν τῆς ἀκροάσεως, οὐ μόνον εἰς τὸ παραχρῆμα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μετέπειτα βίον, ὅς ἐστιν ὡς ἀληθῶς Β βίος; ὁ γάρτοι μισθὸς τοῦ τῆ Θεῷ πειθεσθαι, ὁ ἄφθαρτος καὶ ἀδίδιος βίος. οὐ δυνατόν ἀντιποιεῖσθαι τοῖς εἰδοῦσι τὸν Θεόν, καὶ τοῖς τὸν ἑαυτῶν βίον ζῆλωτῶν παρεχομένοις, καὶ οἷον παράδειγμα αἰώνιον τοῖς πρὸς ἄμειλλαν ζῆν προσηρημένοις. διὰ τοῦτο οὖν ἡ διδασκαλία παρεδόθη τοῖς σοφοῖς, ἵν' ὅπερ ἂν ἐκεῖνοι παραγγελλῶσι, τοῦτο μετ' ἐπιμελείας ὑπὸ τῶν οἰκείων παραφυλάσσεται καθαρὰ ψυχῇ, ἀληθῆς τε ἢ καὶ βεβαία ἢ φυλακῇ τῆς κλεισεως τοῦ Θεοῦ. ἐκ γάρτοι αὐτῆς καὶ τὸ πρὸς τὸν θάνατον ἀδείξαι, ὑπὸ καθαρᾶς πίστεως καὶ εὐλαχρινούς περὶ τὸν Θεὸν καθοσιώσεως φύεται; ἀνίσταται δὲ ζῆλαις κοσμικαῖς, ἀνανταγωνιστῶ θείας ἀρετῆς πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον; νικήσασα γοῦν ὑπὸ μεγαλοφυχίας τοῦς μεγίστους φόβους, ἀξιοῦται στεφάνου παρ' αὐτοῦ, ὅς γενναίως ἐμαρτύρησε. καὶ οὐδὲν σεμνύνεται; ἐπίσταται C γὰρ, αἴμαι, καὶ τοῦτο θεῖθεν δεδῶσθαι, πρὸς τὸ ὑποστῆναι, καὶ πληρῶσαι προθυμῶς τὰ θεῖα προστάγματα; διαδέχεται δὲ τὸν βίον μνήμη διαρκῆς, καὶ αἰώνιος διόξα, μάλα εἰκότως; εἴπερ ὁ τε βίος σώφρων τοῦ μάρτυρος, καὶ τῶν παραγγελλόμενων μνήμων ἢ τελευτῇ, πλήρης εὐρίσκειται μεγαλοφυχίας τε καὶ εὐγενείας; ὕμνοι δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ψαλτήρια καὶ εὐφημιαί; καὶ πρὸς τὸν πάντων ἐπόπτην ἔπαινος. καὶ τοιαῦτα τις εὐχαριστίας θυσία τοῖς ἀνδράσιν ἀποτελεῖται; ἀγνή μὲν αἵματος,

VALESII NOTÆ.

dici possit adverbialiter pro ἐπὶ ποσόν. In codice tamen Fuk. ac Turnebi scribitur ποσῶς.

Ἄλλ' ἐρεῖ τις. Ab his verbis inchoandum est cap. 12: De his qui hoc mysterium non cognoverunt, et quod D voluntaria eorum ignoratio, etc. Nam hactenus egit Constantinus de Domini adventu, et cuius rei causa Christus in terras descenderit. Nunc vero agit de iis qui hoc mysterium ignorarunt.

Τί δὲ ὅτι προσφιλὲς ἦν. Malim scribere εἶτι δὲ ὅτι, etc. Affert enim Constantinus duas causas cur Gentiles prædicationem Christi non susceperint.

Τοῖς πρὸς ἄμειλλαν ζῆν προσηρημένοις. Eleganter Græci dicunt πρὸς ἄμειλλαν ζῆν, de iis qui vitam suam ad optimi cuiusque imitationem instituunt. Nam qui in virtute magnos progressus facere voluerint, aliquem sibi ob oculos proponere debent, quem imitentur. Ita Julianus Imperator ad æmulationem Principis Mærci actus suos effungebat et mores, ut loquitur Amm. Marcellinus.

Παραφυλάσσεται καθαρὰ ψυχῇ. Scribendum est κα-

Sed dicit aliquis ex iis quibus solemne est impie loqui, Deum voluntatem hominum meliorem ac placidiorem facere potuisse. Quænam, rogo, melior via, quæ ratio efficacior ad improbos homines emendandos, quam ut Deus ipse eos coram compellaret? An non ille præsens et omnium conspectui subjectus, eos ad modestiam informavit? Quod si Dei presentis præceptio nihil profuit, quid absentis et inauditi prodesse potuisset? Quod igitur obstaculum fuit beatissimæ illius prædicationi? Hominum feritas atque sævitia. Quoties enim ea quæ recte utiliterque præcepta sunt infenso animo excipimus, tunc mentis nostræ acies quibusdam quasi tenebris obscuratur. Quid quod voluptati illis erat præcepta negligere, et legi quæ ferebatur fastidiosas aures præbere. Nisi enim neglexissent, dignam certe audientia sua mercedem erant relaturi, non in hac tantum, verum etiam in futura vita; quæ vere vita esse existimanda. Eorum enim qui præceptis Dei paruerunt merces est immortalis et æterna vita. Ad quam ii demum aspirare possunt, qui Deum cognoverint; et qui suam ipsorum vitam velut perpetuum quoddam exemplar, ad imitandum proposuerint iis, qui ad optimi cuiusque æmulationem vitam suam formare instituerunt. Quippe idcirco doctrina sapientibus tradita est, ut quod isti præceperint a sodalibus pura mente sedulo custodiatur, atque ita sincera ac firma mandati divini observatio perseveret. Ex huiusmodi enim observatione, et ex intemerata fide sinceraque erga Deum pietate nascitur mortis contemptus. Stat ergo huiusmodi animus obviæ contra sæculi procellas, invicto divinæ virtutis robore munitus ad martyrium. Cumque gravissimos terrores generose superaverit, corona donatur ab eo ipso cui testimonium constanter perhibuit. Nec tamen propterea gloriatur. Novit enim Dei munus esse, quod et tormenta sustinuerit, et divina præcepta alacriter impleverit. Porro huiusmodi vitam excipit immortalis memoria et gloria sempiterna; inque jure optimo. Siquidem martyris tum vita ipsa plena modestiæ ac

θαρᾶ ψυχῇ, ut legitur in codice Fuk. In quo etiam scribitur ἀληθῆς τε ἢ optime.

Πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον. In libris Scaligeri, Bongarsii et Guierii, hic locus ita legebatur ἀνανταγωνιστῶ θείας ἀρετῆς μάχη φερομένη πρὸς τὸ μαρτύριον. Quam scripturam etiam in codice Fuk. reperi. Savilius vero in libro suo ita emendavit: ἀνανταγωνιστῶ τε θείας ἀρετῆς μάχη φέρεται πρὸς, etc. Atque ita legit Christophorus. Sed vulgata lectio, que in codice Regio et in schedis habetur, meo iudicio longo præstat.

Ὅς γενναίως ἐμαρτύρησε. Non dubito quin scribendum sit ὅς γενναίως ἐμαρτύρησε, quod miror a Christophoro alisque animadversum non fuisse.

Ἡ τελευτῇ πλήρης. Procul dubio scribendum est ἢ τε τελευτῇ πλήρης, ut sensus sit absolutus. Porro hic locus de martyribus elegantissimus est.

Εὐχαριστίας θυσία. Et hic locus imprimis notandus est de Missæ sacrificio, quod in memoria atque honorem martyrum offerebatur Deo. Sic enim explicanda

religiosæ divinatorum mandatorum observantiæ deprehenditur, tum mors plena fortitudinis ac generosæ indolis. Proinde hymni psalmique et laudes inspectori omnium Deo posthæc canuntur. Et ejusmodi quoddam gratiarum actionis sacrificium in memoriam illorum peragitur, quod ab omni sanguine et violentia vacuum est. Sed nec odor thuris requiritur, nec accensus rogi, sed purum duntaxat lumen, quantum satis sit ad eos qui Deum precantur illustrandos. Sobria quoque convivia celebrantur a multis, tum ad mendicorum, tum ad eorum qui patria et bonis exciderunt, inopiam sublevandam. Quæ si quis importuna esse existimet, is contra divinam et sacrosanctam disciplinam sapere videtur.

CAP. XIII. — QUOD NECESSARIA SIT DIFFERENTIA IN REBUS CREATIS, ET QUOD AD BONUM MALUMQUE PROPENSIO EX VOLUNTATE HOMINUM ORITUR, IDEOQUE NECESSARIUM EST JUDICIUM DEI.

Quidam vero etiam in hoc Deum reprehendere juvenili audacia præsumunt. Qua de causa, inquirunt, non unam eandemque omnium naturam atque indolem fabricavit, sed multa diversa, adeoque contraria indole prædita nasci voluit? ex quo dissimilitudo morum ac voluntatum inter homines orta est. Satius quidem fortassis fuisset, ut quod spectat ad observationem mandatorum Dei, et accuratam ejus contemplationem, et ad confirmationem fidei singulorum, omnes homines unius atque ejusdem moris fuissent. Verum absurdum plane ac ridiculum est id optare, ut omnes homines iisdem sint moribus præditi; neque animadvertere, aliam mundi totius, aliam earum rerum quæ in mundo sunt, ordinationem esse; nec res naturales ejusdem substantiæ esse ac morales; nec corporis affectus eosdem esse cum affectibus animi. Etenim universum hunc mundum longo intervallo superat anima rationalis; tanto beatorum terrenis et corruptioni obnoxiiis animantibus, quanto augustior est atque diviniior, necnon divinæ bonitatis particeps hominum genus. Nec tamen omnes homines promiscue ac sine ullo discrimine participes sunt divinæ bonitatis, sed ii soli qui divinam naturam scrutati sibi proposuerunt, rerum divinarum cognitionem.

CAP. XIV. — QUOD CREATURA IMMENSO SPATIO DISTAT A SUBSTANTIA INCREATA, ET QUOD HOMO PER VIRTUTEM PROXIME AD DEUM ACCEDIT.

Porro ea quæ orta sunt cum æternis comparare summæ profecto dementia est. Hæc enim neque

ἀγνή δὲ πάσης βίας· οὐδὲ μὴν ὁσμὴ λιβάνων ἐπιποθεῖται, οὐδὲ πυρκαϊά. καθαρὸν δὲ φῶς, ὅσον ἐξαρκέσαι πρὸς ἐκλάμψιν τοῖς εὐχομένοις· σωφρονέστατα δὲ πολλῶν καὶ τὰ συμπόσια, πρὸς ἔλσον καὶ ἀνάκτησιν τῶν θεομένων ποιούμενα, καὶ πρὸς βοήθειαν τῶν ἐκπεσόντων. ἄπερ ἄν τις φορτικὰ εἶναι νομίξῃ, (οὐ) κατὰ τὴν θείαν καὶ μακαριωτάτην διδασκαλίαν φρονεῖ.

Ἦδη δὲ τινες καὶ ἐν τῷ μέμψεσθαι τὸν Θεὸν νεανιεύονται, τί δὴ ποτε βουληθεῖς, οὐ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν ὄντων φύσιν ἐτεκτήνητο. ἀλλὰ διάφορα καὶ τὰ πλεῖστα ἐναντία τὴν φύσιν ἐκέλευσεν ἀπογεννᾶν. ὅθεν καὶ ἡ διαφορά τῶν ἡμετέριον ἡθῶν τε καὶ προαιρέσεων. ἦν γὰρ ἴσως ἄμεινον καὶ πρὸς τὸ πειθαρχεῖν τοῖς κειύσμασι τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἀκριβῆ καταλήψιν αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὸ βεβαιουῦσθαι κατὰ τὴν ἐκάστου πίστιν, ὁμοτρόπους εἶναι πάντας ἀνθρώπους. τὸ δὲ τοὺς ἀνθρώπους πάντας ὁμοιότροπους εἶναι ἀξιοῦν, κομιδῆ γελοῖον· μὴ δ' ἐννοεῖν, ὅτι οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις, αὐτὴ καὶ τῶν κοσμικῶν. οὐδὲ τὰ φυσικὰ τοῖς ἡθικοῖς ὁμοούσια, οὐδὲ τὰ τοῦ σώματος παθήματα, τοῖς τῆς ψυχῆς πάθει τὰ αὐτὰ. τὸν μὲν γὰρ σύμπαντα κόσμον φαρτῶν καὶ ἐπεργειῶν ζῶων μακαριότητι, ὅσω σεμνοτέραι καὶ θεοτέρας τυγχάνουσα· καὶ τῆς θείας ἀγαθότητος οὐκ ἄμοιρον τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος. ἀλλ' οὐχ ἀπλῶς πάντων, οὐδ' ὡς ἔτυχε· μόνων δὲ τῶν τὴν θείαν φύσιν ἐξιχνευσάντων, καὶ τὸ προηγούμενον ἐπιτηδεύμα τοῦ βίου προελθόντων, τὴν τῶν θείων ἐπίγνωσιν.

bonitatis, sed ii soli qui divinam naturam scrutati sibi proposuerunt, rerum divinarum cognitionem.

sunt hæc verba: *Θυσια τοῖς ἀνδράσιν ἀποτελεῖται, quæ non intellexit Christophorosus. Neque enim Christiani sacrificium martyribus offerebant: sed soli Deo; gratias ei agentes, quod illos martyrii corona donasset, ut scribit Augustinus in libro viii de Civitate Dei capite ultimo. Et hæc est quam Constantinus hoc loco θυσίαν τῆς εὐχαριστίας appellat. Verum quia ad memorias et sepulcra martyrum Christiani incruentum hoc sacrificium Deo offerebant, ut ob martyrum præmia et coronas atque victorias ei gratias agerent; ideo Constantinus honorem hunc martyribus habitum esse dicit.*

καὶ τὰ συμπόσια. De his Christianorum conviviis, quæ ad sepulcra martyrum fiebant, loquitur idem Augustinus in loco citato his verbis: *Quicumque etiam epulas suas eo deferunt, quod quidem a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo, tamen quicumque id faciunt, quas cum appoverint, orant et auferunt ut vescantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur, sanctificari ibi eas volunt per merita martyrum, etc.* Porro hæc convivia initio

VALESII NOTÆ.

quidem sobria fuere ac modesta. Postea vero in pejus proficiente licentia, ad ebrietatem et lasciviam discivere. Atque idcirco plerisque in locis penitus extincta sunt teste Augustino in Epistola 64. In codice Fuk. scriptum est σωφρονέστατα δὲ πολλῶν καὶ συμπόσια, etc., non πολλῶν ut habent vulgatæ editiones.

καὶ ἐν τῷ μέμψεσθαι. Malim scribere ἐν τούτῳ, ut in libro Moræi ad marginem emendatum inveni. Atque ita scribitur in codice Fuk.

κατὰ τὴν ἐκάστου πίστιν. Scribendum videtur τὴν καθ' ἐκάστου πίστιν.

οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις. Malim scribere οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις, αὐτὴ καὶ τῶν κοσμικῶν.

τὸν μὲν γὰρ σύμπαντα κόσμον. Post has voces, multa deunt, ut patet ex titulo capituli. Nos ex corrupto ac mutilo loco qualemcumque sensum elicere maluimus, quam cum Christophorosus totum expungere. Savilius quoque in libro suo totam hanc periodum usque ad illa verba τῆς δὲ θείας ἀγαθότητος, delevit. Certe in codice Fuk. tota illa periodus non habetur.

τίς, οὔτε τέλος' τὰ δὲ, ἅτε φύτα καὶ γενόμενα, καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ τε εἶναι καὶ ζῆν ἐν χρόνῳ τινὶ λαβόντα, ἀκολούθως καὶ τελευτὴν ἐξ ἀνάγκης ἔχει' τὰ δὲ γενόμενα, τῷ κελυεύσαντι γεννηθῆναι αὐτὰ, πῶς ἂν ἐξισάζοιτο; εἰ γὰρ μακρία ταῦτα ἐκείνω, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γενῆσθαι προσπρόντως ἂν ἐκείνω ἀρμόζοιτο. ἀλλ' ἐκείνω μὲν οὐ δ' ἂν τὰ οὐράνια συγκριθεῖν. ὡσπερ οὐ δ' ὁ αἰσθητὸς κόσμος τῷ νοητῷ, οὐ δ' αἱ εἰ εἰκόνες τοῖς παραδείγμασι, ἢ δὲ σύγχυσις τῶν πάντων, πῶς οὐ γελοῖον. ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ θεοῦ τιμιότητος (τῆ) πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, εἰ τάγε θηρία συγκρίσει' ἔφρασι δὲ δυναστείας, ἀντίρροπος Θεοῦ δυναστεία, πῶς οὐ μεινομένων ἀνθρώπων ἐστίν, ἀπεστραμμένων τε τὸν σῶφρονα καὶ ἐνάρετον βίον; εἰ γὰρ ὅπως τῆς θείας εὐτυχίας ἀντιποιοῦμεθα, χρὴ τὸν βίον διάγειν κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ κελυεῖσιν' οὕτω γὰρ μοναῖς ἀθανάτοις καὶ ἀγήροισι. κρείσσους πάσης εἰμαρμένης διαζόμεν τὸν βίον, κατὰ τὸν ὑπὸ Θεοῦ νόμον ὀρισθέντα μίσωσαντες' μόνη γὰρ ἀντίρροπος Θεοῦ δυνάμει ἀνθρωπίνῃ δυνάμει, ἢ εὐκρινῆς καὶ ἀδόλος πρὸς τὸν Θεὸν λατρεία. καὶ ἢ εἰς αὐτὸν ἐπιστροφή. θεωρία τε καὶ μάθησις τῶν ἀρεσκόντων τῷ κρείττονι. καὶ τὸ μὴ εἰς γῆν νενεκῆναι. ἀλλ' ὅση δύναμις, τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὰ ὀρθὰ τε καὶ ὑψηλὰ ἀναδιβάξειν' ἐκ γάρτοι τῆς ἐπιτηδεύσεως ταύτης, τὸ νεκῶν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν, φησὶ, περιγίγνεται. ἢ τοιῶν αἰτία τῆς τῶν ὄντων διαφορᾶς, κατὰ τε τὴν ἀξίαν καὶ ἐν τῇ τοῦ δύνασθαι παραλλαγῇ, τοῦτον ἔχει τὸν λόγον' ὃ πείθονται μὲν οἱ εὖ φρονούντες, καὶ εὐχαριστοῦσιν ἕκαστως' οἱ δ' ἀχαριστοῦντες, ἠλιθιοὶ, καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὑπερβολῆς κομίζονται τιμωρίαν.

ter quidem acquiescunt quicumque sapiunt; et exhibentes debitum arrogantiae suae supplicium ferunt.

CAP. XV. — QUAE PRÆCEPTA TRADIDERIT, ET QUAE MIRACULA PATRAVERIT, ET QUANTOPERE SUBDITIS PROFUERIT SERVATOR.

καὶ μὴν ὁ τοῦ Θεοῦ παρακαλεῖ Παῖς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀπακτῶς, διδάσκαλον ἑαυτὸν τοῖς εὖ φρονούσι τῶν τοῦ σωτῆρος παραγγεμάτων καθιστᾶς· εἰ μὴ ἄρα λαθάνομεν

VALESHI NOTAE.

Τὰ δὲ γενόμενα. Christophorus legisse videtur γενόμενα, quod magis placet.

Εἰ γὰρ μακρία. Hunc locum ita corrigendum puto: εἰ γὰρ ομοία ταῦτα ἐκείνω, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γενῆσθαι, προσπρόντως ἂν ἐκείνω ἀρμόζοιτο. Id est: Si res quae generantur aequales sunt Deo, praecceptum quo eas gigni jussit, ipsi utique non conveniret. Aequalis enim in aequali jus imperiumque habere non potest. Facessat igitur emendatio doctorum virorum, quam etiam in codice Fuk. et in libro Moræi reperi: Εἰ γὰρ μακρία ταῦτα ἐκείνω παραξισάζειν ἢ πρόσταξις τοῦ γενῆσθαι. etc. Verum si ita legeris, nullus est sensus: nec sequentia cum antecedentibus cohaerent. Christophorus quidem in suis libris ita repererat, ut ex versione ejus apparet. Sed vulgata lectio Regii codicis et veterum schedarum auctoritate fulcitur.

ἢ δὲ σύγχυσις πάντων. Musculus legisse videtur σύγκρισις, quod valde probo, vertit enim: Quomodo autem omnium comparatio non ridicula est, etc. Certe aut ita legendum est, aut ita intelligendum. Constantinus enim exaequationem illam omnium rerum vocat confusionem.

Εἰ τάγε θηρία συγκρίσει. Scribendum procul dubio συγκρίνοιτο. Sic enim argumentatur Constantinus. Ne caelestia quidem, inquit, conferri possunt cum Deo. Quanto minus terrestria et bruta animalia. Hic

principium habent, neque finem. Illa vero cum orta sint et genita, cumque existendi ac vivendi certo tempore principium acceperint, exitum quoque habeant necesse est. Ea vero quae genita sunt quomodo comparari unquam possint cum eo qui ipsa gigni praecipit? Nam si haec illi aequalia sunt, praecceptum quo ea gigni jussit non posset ipsi merito convenire. Sed ne caelestia quidem jure cum illo conferantur; quemadmodum nec sensibilis mundus cum intelligibili; nec imagines cum exemplari. At confusio et permixtio omnium rerum, nonne prorsus ridicula res est cum divinae naturae dignitas obtegatur, si homines ac bestiae comparentur cum Deo? Cupiditas vero potentiae quae aemula sit et aequalis potentiae divinae, an non est hominum prorsus amentium, et a modesta ac proba vivendi ratione alienorum? Nam si quidem ad divinam beatitudinem omnino aspiramus, vitam juxta Dei mandata instituire debemus. Sic enim postquam juxta legem a Deo constitutam vixerimus, fato superiores in immortalibus aeternisque sedibus ævum degemus. Quippe haec sola in homine vis est par divinae potentiae; sincerus ac minime fucatus Dei cultus; et conversio ad ipsum; et eorum quae Deo accepta sunt, contemplatio atque meditatio; nec in terram prorum atque abjectum esse: sed ad sublimitia ac caelestia, quoad fieri potest, mentem nostram erigere. Ex hujusmodi enim studio victoria nobis paratur instar multorum bonorum. Causa igitur dissimilitudinis rerum, tum in dignitatis, tum in potentiae distantia posita, hanc habet rationem. Cui libenter

maximas gratias agunt. Stulti vero ingratos sese exhibentes debitum arrogantiae suae supplicium ferunt.

Cæterum, Dei Filius omnes homines ad virtutem cohortatur, Patris mandatorum doctorem se præbens prudentibus. Nisi forte per summam imprudentiam

est sensus hujus loci. Scripti tamen codices Christophoroni, Savillii, Gruteri et Fuk. hunc locum ita exhibent: Ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ θεοῦ τιμιότητος τῆ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ γε θηρία συγκρίσει. Quae lectio melior mihi videtur et elegantior.

Τὸ νεκῶν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν φησὶ. Alludere videtur ad ea quae leguntur in Apocalypsi cap. ii et iii ubi Deus dicit: *Vincenti dabo coronam*, etc. Certe Christiani hominis vita athletic comparari solet, ut pasim occurrit in Epistolis Pauli. Vox autem φησι abundat more graeco, ut norunt Graeci sermonis periti.

Τὴν ἀξίαν. In codice Regio scribitur τὴν εὐξίαν, quemadmodum etiam Rob. Stephanus in variis lectionibus annotavit. Lego itaque τὴν ἀξίαν cum Christophorono, Scaligero, Grutero et aliis; vel τὴν ἐπαξίαν, quod ad vestigia scriptae lectionis propius accedit. In codice Fuk. scribitur καὶ τὴν ἀξίαν.

Τῶν τοῦ σωτῆρος παραγγεμάτων. Scribendum videtur τῶν τῆς σωτηρίας π. ut in margine editionis Genevensis annotatum est. Possis etiam scribere τῶν τοῦ πατρὸς. Error enim ex compendiosa scribendi ratione ortus videtur. Certe in codice Regio Fuk. et in schedis hoc loco scribitur σρε.

ignoramus, eum utilitatis nostrae causa, id est, propter omnium felicitatem, terras peragrasse; et optimis illius temporis viris ad se convocatis, utilissimam doctrinam, velut quoddam modestae vitae pharmacum tradidisse, fidem atque justitiam eos docendo, adversus infesti dæmonis invidiam, qui rudes atque imperitos allicere ac decipere solet. Igitur ille ægros quidem invisit; infirmos vero malis quibus oppressi erant levavit. His etiam qui ad summam inopiam atque egestatem redacti essent solatium præbuit. Idem modestiam ac civilitatem animi cum ratione conjunctam præcipue laudavit, jussitque ut omnem injuriam et contumeliam forti ac patienti animo ferremus, docens nos hujusmodi esse Patris sui visitationem, adeo ut qui casus omnes generose perferrent, ii semper victoriam reportarent. Hoc enim summum robur esse affirmabat; constantiam animi conjunctam cum philosophia, quæ nihil aliud est quam veritatis bonique cognitio, assuefaciens homines qui divitiis bonis artibus comparatas possident, eas ut pauperibus humaniter impertiant. Dominationem vero omnino prohibet; palam denuntians se, sicut ad humiles juvandos advenit, ita et iis qui humiles despexerint gratificari desitutum. Hujusmodi igitur experimento cum subditorum sibi populorum fidem explorasset, eos non modo contemtores gravissimarum ac formidabilium rerum, sed etiam spei in ipsum ac fiducie genuinos discipulos effectit. Quin etiam unum ex sodalibus suis, qui iracundia vehementius exarserat, verbis objurgans repressit. Invaserat tum ille districto gladio nescio quem, ut Servatori opem ferret. At Servator quiescere illum et gladium dimittere præcepit, graviter hominem objurgans, quod ipsius præsidio ac patrocinio diffidisset. Hancque discrete legem tulit: eum qui ferire alterum esset aggressus, aut qui ferientem ledere conatus fuisset, et generaliter quicumque gladio uteretur, violenta morte esse periturum. Hæc est revera cœlestis sapientia: injuriam

ἑαυτοῦς, κακῶς ἀγροῦντες, ὅτι διὰ τὸ ἡμῖν συμφέρον, τουτέστι διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων μακαριότητα, τὴν γῆν περιεπόησε· καὶ καλῆσας ὡς ἑαυτὸν τοὺς ἀρίστους τῶν τνηκαῦτα βιωφελῶν, παιδείαν ἐπαίδευσε, σώφρονος βίου φάρμακον· πίστιν καὶ δικαιοσύνην αὐτοὺς ἐδιδάξας, ἀντικρὺ τοῦ ἐκ τῆς ἀντικειμένης φύσεως φθόνου, ᾧ δολιάζειν καὶ ἔξαπατᾶν τοὺς ἀπίρους προσφιλέσ· τοιγαροῦν νοσοῦντας μὲν ἐπισκέπτετο. ἀρρώστους δὲ, τῶν περιεχόντων κακῶν ἐκούφιζε. παρεμυθεῖτο δὲ καὶ τοὺς εἰς τοῦσχατον πενίας τε καὶ ἀπορίας προβεβηκότας· ἐπήνε δὲ τὸ μετὰ λόγου τῆς φρονήσεως μέτρον. φέρειν τε γενναίως καὶ ἀνεξικακῶς παντοίαν μὲν ὕβριν, παντοίαν δὲ καταφρόνησιν προσέταξε. διδάσκων ἐπισκηψίν τινα τοῦ πατρὸς εἶναι τοιαύτην· ὥστ' αἰεὶ νικᾶν, τοὺς μεγάλῳψύχως φέροντας τὰ προσπίπτοντα· ταύτην γὰρ ὑπερφῶς ἐξοχωτάτην ἰσχὺν εἶναι διεβεβαίωτο, στερεώτητα δακνοίας μετὰ φιλοσοφίας· ἥτις ἐστὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ γνῶσις, ἐθίζουσα καὶ τοὺς μετὰ δικαιοσύνης πλουτοῦντας, κοινωνεῖν τῶν παρόντων τοῖς πενιχρότεροις φιλαθρώπων διανεμήσει. δυναστείαν παντὶ τρόπῳ κωλύων. δεικνύς τε, ὅτι ὡσπερ μετρίους προσήληεν, οὕτω μετρίους καταλείπει τοὺς ἀφέντας χαριζόμενος. τοιαύτη δὲ καὶ τοσαύτη πείρα δοκιμάσας τὴν πίστιν τῶν ὑπακόων δῆμων, παρεσκεύαζεν αὐτοὺς, οὐ μόνον τῶν δεονῶν τε καὶ φοβερῶν καταφρονήτας, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιδοῦς γησιωτάτους μαθητάς. καὶ δὴ ποτε λίαν εἴξαντα (τῷ) θυμῷ τινα τῶν ἐταίρων καταπτύμενος, λόγοις κατέστειλεν· ἐτύγχανε δ' ἐκεῖνος ξιφῆρης τινὲ ἐπιφοιτῶν, τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τῆς τοῦ σωτῆρος ἀπογυμνάσας ἐπικουρίας· τοῦτον δὲ μένειν κατὰ σχολὴν ἐκέλευσε, καὶ μεθίναναι τὸ ξίφος. ἐγκαλῶν ὡς ἀπελπίσαντι τῆς πρὸς αὐτὸν καταφυγῆς. νομοθετῶν δὲ διαβρόδην, πάντα τὸν ἀδικῶν χειρῶν κατάρξαντα, ἢ πρὸς τὸν καταρξάμενον ἀδικεῖν ἐπιχειρήσαντα, ξίφει τε χρυσάμενον, ἀπολείσθαι βραχίως· ἢ δὲ ἐστὶν ὡς ἀληθῆς ἢ οὐράνιος σοφία, αἰρήσασθαι τὸ ἀδικεῖσθαι πρὸ τοῦ ἀδικεῖν. καὶ γενομένης ἀνάγκης, εἰτοιμῶς ἔχειν κακῶς πάσχειν μᾶλλον, ἢ ποιεῖν. μεγίστου γὰρ ὄντος τοῦ ἀδικεῖν κακοῦ, οὐχ' ὁ ἀδικούμενος, ἀλλ' ὁ ἀδικῶν τῇ μεγίστῃ περιβέβηται τιμωρίᾳ. τῷ δ' ὑπακόων

VALESII NOTÆ.

Τῶν τνηκαῦτα βιωφελῶν. Christophorus hunc locum ita vertit: *Et ex illis qui id temporis hominum vite adjumento fuerunt, longe optimos advocasse ad se.* Sed quis unquam ita locutus est, τοὺς ἀρίστους τῶν βιωφελῶν. Quare non dubito quin locus ita distinguendus et corrigendus sit, καὶ καλῆσας ὡς ἑαυτὸν τοὺς ἀρίστους τῶν τνηκαῦτα, βιωφελῆ παιδείαν ἐπαίδευσε. Id est, et optimis illius temporis viris ad se convocatis, utilissimam doctrinam tradidit. In libro Fuketii ac Turnebi legitur τῶν τνηκαῶδε.

ἢ δολιάζειν μὲν. In libro Turnebi ac Moræi emendatur δολιάζειν καὶ ἔξαπατᾶν, etc. Codex autem Fuk. ἢ δολιάζειν καὶ ἔξαπατᾶν rectius scriptum habet.

Τὸ μετὰ λόγου. Sic in editione R. Stephani excusum est, quam scripturam confirmat etiam Regius codex et Fuk. et schedæ. Sed in libro Moræi emendatum invenit μετ' εὐλόγου. quam emendationem nescio cur Genevenses in textum admiserunt τῆς φρονήσεως μέτρον, idem est quod μετρίοφρονεῖν. Paulus Apostolus dicit sapere ad sobrietatem.

Ἐπισκηψίν τινα τοῦ πατρὸς. Malim scribere ἐπισκεψίν, ut in margine editionis Genevensis annotatum

est. Hujusmodi enim calamitates, quæ viris bonis interdum contingunt, visitationes Dei vulgo vocare consuevimus. Christophorus tamen vulgatam scripturam secutus, *mandatum* vertit.

Τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. In libro Moræi vir doctus ad marginem emendavit τῷ ἀγαθοῦ, quod non displicet. Multa enim in hac oratione sunt Platonica.

Ξιφῆρης τινὲ ἐπιφοιτῶν. Sic in cod. Fuk. Alibi male legebatur ξιφῆρη τινὰ ἐπιφοιτῶν.

Πάντα τῶν ἀδικῶν χειρῶν κατάρξαντα. Hic locus ex Fuk. ac Turnebi libro ita restituendus est, νομοθετῶν διαβρόδην, πάντα τὸν ἀδικῶν χειρῶν κατάρξαντα, etc. Quod autem sequitur ἢ πρὸς τὸν καταρξάμενον ἀδικεῖν ἐπιχειρήσαντα, mallem equidem scribere ἀνταδικεῖν ἐπιχειρήσαντα.

Μεγίστου γὰρ ὄντος τοῦ ἀδικεῖν κακοῦ. In libro Moræi vir doctus ad marginem annotavit hæc verba, Σωκρατικὸν περὶ ἀδικίας. Multa certe in hac oratione ex Platonis Philosophia desumpta sunt, quæ eruditus lector per se ipse poterit agnoscere.

τοῦ Θεοῦ ἐξῆν μήτε ἀδικεῖν μήτε ἀδικεῖσθαι, θαρρόσαντε τῇ προστασίᾳ τοῦ παρόντος καὶ ἐπικουρόντος αὐτῶ Θεοῦ, πρὸς τὸ μηδὲνα τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ βλαβῆναι. πῶς δ' ἂν αὐτὸς ἑαυτῶ βοηθεῖν, Θεῶ θαρρόων; μάχη δ' ἦν μεταξὺ δυοῦν, καὶ ἀμφίβολον τὸ τῆς νίκης· οὐδεὶς δ' εὖ φρονῶν, τὰ ἀμφίβολα πρὸ τῶν ἀραρότων προαιρεῖται. πῶς δὲ ἔμελλε περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ παρουσίας καὶ βοηθείας ἀμφιβάλλειν, ὁ τοσούτων μὲν ἐν πείρᾳ γενόμενος κινδύνων, ἀεὶ δ' εὐχερῶς ῥυσθεὶς ἀπὸ τῶν δευνῶν, μόνῳ Θεοῦ νεύματι· ὁ δὲ διὰ θαλάσσης ὁδοπορήσας παραγγέλλεται τοῦ σωτῆρος καταστορεσθείσης, καὶ στερεῶν παρασχόμενος ὁδὸν τοῖς διαποντοῖσι δῆμοις. αὐτῆ γάρ, οἶμαι, προφανῆς ὑποβάθρα πίστεως, καὶ θεμελίος αὐτὸς πεποιθήσεως, ἥνικα ἂν τὰ θαυμαστὰ ταῦτα καὶ ἄπιστα, γινόμενα καὶ ἐπιτελούμενα ἱστοροῦμεν τῇ τοῦ προνοούτου κελύσει· ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμέλειν ἐπὶ τῇ πίστει παραγγίνεται, ἥνικα ἂν τις προσπίπτει πείρα κακῶν, καὶ τὸ ἄτρεπτον ἔχει τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ταύτης γάρ τῆς ἐξεως ἐγγενομένης τῇ ψυχῇ, ἴδρυται κατὰ τὴν διάνοιαν ὁ Θεός· ἀήττητος δ' οὗτος· οὐδὲ ἡ ψυχὴ ἄρα τὸ ἀήττητον (ἔχουσα) κατὰ τὴν ἑαυτῆς διάνοιαν, ὑπὸ τῶν περιεστώτων δευνῶν κρατηθήσεται· παρὰ δὲ τοῦτο μεμαθήκαμεν ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ νίκης, ὅς τὴν ὑπὲρ τῶν πάντων πρόνοιαν ποιούμενος, ὑπὸ τῆς τῶν ἀσθεούντων ἀδικίας ἐμπαρονηθεὶς, μηδεμίαν ἐκ τοῦ παθήματος καρπωσάμενος βλάβην, μέγιστα νικητήρια καὶ αἰδίων τινα στέφανον κατὰ τῆς πονηρίας ἀνεδήσατο. ἐπὶ τέλος μὲν ἀγαθῶν τὴν προαιρέσειν τῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ στοργῆς τῆς περὶ τοὺς δικαίους, συντρίψας δὲ τὴν τῶν ἀδικῶν τε καὶ ἀσθεῶν ὀμότητα.

patii malle quam facere, et quoties necessitas exegerit eo animo esse, ut damnum accipiamus potius quam inferamus. Cum enim maximum malum sit injuriam facere, non is qui patitur, sed is potius qui facit injuriam, gravissimo afficitur supplicio. Ei porro qui Deo subjectus sit, integrum est, nec facere injuriam, nec pati, dummodo confidat patrocinio Dei, qui praesens ipsi adest, et auxilium affert, ne quis eorum qui ipsi parent ullo afficiatur incommodo. Quomodo vero ipse sibi succurrere conaretur? Praelium enim futurum esset inter duos, anceps vero atque incerta victoria. Atqui nemo unquam sana mente praeditus res incertas certis anteponit. Quomam autem modo de praesentia et auxilio Dei dubitatur sit is, qui tot pericula expertus est, et qui ex omnibus semper discriminibus solo Dei nutu facillime evasit; qui per mare quod servatoris mandati constratum erat, et transeuntibus populis solidam praebat viam, ambulavit? Haec enim certissima ac firmissima, ut opinor, basis est fidei; hoc fundamentum fiduciae, cum admirabiles haec res et incredibiles Dei providentis jussu perfici videmus. Hinc etiam fit, ut cum quis in periculum calamitatis incidit, nequaquam illum poeniteat fidei suae, utque spem in Deo firmam atque inconcussam retineat. Qui quidem habitus, ubi semel animo inhaesit, Deus in interiori cogitatione sedem habet. Hic autem cum invictus sit, animus quoque ille qui invictum in interiori cogitatione possidet, ab ingraentibus periculis nunquam vinci poterit. Praeterea istud ipsum

ex Dei victoria didicimus: qui omnes homines providentia sua complexus, cum ab impiis et iniquis contumeliose acceptus fuisset, nullo ex passione percepto damno, triumphum maximum et immortalem coronam devicta improbitate est assecutus: quippe qui et propositum providentiae suae ac benevolentiae erga justos, ad exitum perduxerit; et impiorum injurorumque hominum crudelitatem conculcaverit.

CAP. XVI. — QUOD CHRISTI ADVENTUS PREDICTUS SIT A PROPHETIS, ET QUOD AD SIMULACRORUM ET URBUM SIMULACRA COLENTIUM EVERSIONEM ORDINATUS FUERIT.

Ἄλλὰ τὸ μὲν πάθημα ἐκείνου ὑπὸ τῶν προφητῶν ἦδη προεκήρυκτο. προεκήρυκτο δὲ καὶ ἡ σωματικὴ γέννησις αὐτοῦ. προεῖρητο δὲ καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐνσωματώσεως, καὶ

Ceterum et passio illius jamdudum praenuntiata fuerat a prophetis, et corporalis ejusdem nativitas. Praedictum quoque fuerat tempus ipsum incarnatio-

VALESHI NOTÆ.

τῶ δ' ὑπηκόω τοῦ Θεοῦ ἐξῆν. In codice Fuk. ac Turnebi legitur ἐξῆν.

Αὐτὸς ἑαυτῶ βοηθεῖν. Scaliger, Gruterus aliique emendarunt βοηθεῖν Θεῶ θαρρόων, quam emendationem etiam in libro Moræi scriptam reperi. Posset etiam scribi βοηθεῖν ἔμελλε, rejectis duabus ultimis vocibus, quas parum necessarias hic esse nemo non videt. Sed codex Fuk. plane consentit cum libris illis Scaligeri et Gruteri.

Μάχη δ' ἦν. Non dubito quin scribendum sit οὗτως γὰρ μάχη μὲν ἦν μεταξὺ δυοῦν, ubi ἦν positum est pro εἶν, vel pro ἔμελλεν εἶναι. Verum interpres qui hanc Constantini orationem græce vertit, parum peritus fuit lingua græcæ, nec satis diligens, ut ex pluribus locis apparet. Reddit hic rationem Constantinus, cur cultores summi Dei nunquam velint seipsos utisci, et vim vi repellere. Nam si id facerent, inquit, pugnarent quidem cum adversario, verum incerti essent de victoria. At si se minime defenderint, tunc certissimam habent victoriam; Deo scilicet pro ipsis pugnante. Hic est sensus hujus loci, quem miror a

Christophorsono perceptum non fuisse, nec a Musculo.

Μόνου Θεοῦ νεύματι. Scribendum μόνῳ, ut in libro Moræi emendatum inveni. Et paulo post lego παρασχόμενης ὁδὸν, ut est in eodem libro. Subauditur enim θαλάσσης. In codice Fuketii et in veteribus schedis legitur μόνῳ Θεοῦ νεύματι.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμέλειν ἐπὶ τῇ πίστει. In codice Fuk. scribitur μὴ μεταμέλεισθαι.

ἥνικα ἂν τις προσπίπτει πείρα κακῶν. Malim scribere πείρα in nominativo. Id enim multo elegantius mihi videtur. Mox legendum est procul dubio καὶ τὸ ἄτρεπτον ἔχειν, etc. subauditur enim verbum παραγγίνεται, quod paulo ante praecessit. In codice Fuk. et in schedis scribitur ἥνικα ἂν τις προσπίπτει πείρα κακῶν, καὶ τὸ ἄτρεπτον ἔχειν, etc.

τὸ ἀήττητον. Ad oram codicis Moræani emendatur τὸν ἀήττητον ἔχουσα. Quam lectionem secutus est Christophorsonus. Atque ita scribitur in codice Fuketii.

παρὰ δὲ. Lego πρὸς δὲ, τοῦτο μεμαθήκαμεν, ubi πρὸς adverbialiter sumitur pro προσετι.

nis, quo iniustitiæ et intemperantiæ exorta germina, quæ justis actibus et moribus nocent, e medio tollerentur; utque universus orbis prudentiæ ac modestiæ particeps fieret, lege scilicet quæ a Servatore promulgata est in omnium fere mortalium mentibus prævalente, ac divini quidem numinis cultu confirmato, demonum vero superstitione deleta. Quæ quidem superstitio, non modo brutorum animalium, verum etiam humanorum corporum immolationes invexerat, et scelerata ararum piacula; quippe cum juxta leges Assyriorum et Ægyptiorum, æreis ac figlinis simulacris innocentes homines mactarentur. Unde et mercedem tali religione dignam retulerunt. Memphis, inquit, et Babylon vastabitur; et utraque deserta relinquetur cum diis patriis. Atque hæc ego non auditione accepta commemoro, sed quæ ipsemet præsens vidi, miserandæ harum urbium sortis spectator factus. Jacet deserta Memphis, illa potentissimi quondam regis Pharaonis sedes, quem superbia elatum Moses jussu Dei percussit, et exercitum illius multarum et maximarum gentium victorem, armis probe instructum ac munitum; non telorum ac jaculorum missilibus, sed pura duntaxat precatone et quæta supplicatione delevit.

CAP. XVII. — DE SAPIENTIA MOSIS, QUAM GENTILIUM SAPIENTES ÆMULATI SUNT; ITEM DE DANIELE ET DE TRIBUS PUERIS.

Nullus porro beatorum unquam illo populo fuit aut futurus esset, nisi mentes suas a divino spiritu abstraxisset. Mosem vero quis est qui pro merito laudare possit? Qui cum confusam antea Judæorum multitudinem in certos ordines digessisset, eorum-

VALESII NOTE.

Καὶ ὡς τῆς ἀδικίας. In libro Moræi ad marginem emendatur καὶ ὡς τῆς ἀδικίας, etc., quam scripturam in interpretatione sua expressit Christophorus. Mihi hæc locutio parum græca videtur. Itaque malim scribere ἐν ᾧ τὰ τῆς ἀδικίας. Codex tamen Fuk. habet καὶ ὡς τὰ τῆς, etc.

Ἐπόπτης τε γενόμενος. Ait Constantinus se excidium et vastitatem duarum olim potentissimarum urbium, Memphis scilicet et Babylonis, coram spectasse. Quærendum igitur est a nobis quoniam tempore Constantinus ad ea loca profectus sit. In Ægyptum quidem juvenis admodum profectus est, cum in Diocletiani comitatu militaret, et obsidis instar ab eo teneretur. Multis enim annis Diocletianus in Ægypto bellum gessit adversus Achilleum qui in Ægypto rebellaverat, ut scribit Eutropius. Ex Ægypto postea Constantinus una cum Diocletiano venit in Syriam, et per Palestinam provinciam transivit, ubi primum ab Eusebio visus est, ut ipse testatur. Venerat autem Diocletianus in Syriam, ut Galerium Cæsarem qui cum Persis bellum gerebat, copiis suis adjuveret. Mansitque diutius in Syria, ut pacem cum Persis componeret, quemadmodum discimus ex historia Petri Patricii. Tunc igitur Constantinus Babylonis ruderem et reliquias spectare potuit.

ἢ Μωσῆς. Hunc locum sola transpositione corruptum esse existimo. Sensus enim apertissimus est, si verba restitueris in hunc modum: Μέμφις ἠρήμωται, ἢ τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραῶ ὑπεροφία ἢ Μωσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν κατέθραυσε, etc. Quid his verbis planius? ὑπεροφία hic est gloria, τὸ καύχημα, quæ scilicet sese efferebat Pharao. Facessat igitur conjectura Christophoroni, Gruteri et aliorum. Et hæc quidem olim fuit conjectura nostra de hujus loci lectione. Sed postea Fuketianum codicem nacti, veram ac germanam lectionem deprehendimus. Sic enim

ὡς τῆς ἀδικίας τε καὶ ἀκολασίας ἐκφύοντα γεννήματα, λυμαινόμενα τοῖς δικαίαις ἔργοις καὶ τρόποις, ἀνακαθίσθι. πᾶσα δὲ ἡ οἰκουμένη φρονήσεως τε καὶ σωφροσύνης μετὰ σχοι, ἐπικρατήσαντος σχεδὸν ταῖς πάντων ψυχαῖς τοῦ θεοπισθέντος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος νόμου. καὶ θεοσεβείας μὲν ῥωσθείσης. δεισιδαιμονίας δὲ ἐξαλειφθείσης· δι' ἣν οὐ μόνον ἀλόγων ζῶων σφαγαί, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνων ἱερευμάτων θυσίαι, καὶ ἑναγῆ μιάσματα βωμῶν ἐπενοήθη, κατὰ τε Ἀσσυρίους καὶ Ἀγυπτίους νόμους, χαλκικλάτοις ἢ καὶ πλαστοῖς ἰνδάλμασι σφαγιαζόντων ψυχὰς δικαίας· τοιγάρτοι καρπὸν ἤραυτο τὸν προσήοντα τοιαύτη θρησκείᾳ· Μέμφις καὶ Βαβυλῶν ἐρημωθήσεται, καὶ ἀοίκητοι καταλειφθήσονται μετὰ τῶν πατρῶων Θεῶν. καὶ ταῦτ' οὐκ ἔξ ἀκοῆς λέγω, ἀλλ' αὐτὸς τε παρών καὶ ἱστορήσας, ἐπόπτης τε γενόμενος τῆς οὐκ ἐκ τῶν πόλεων τύχης. Μέμφις ἠρήμωται, ἢ Μωσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν τὴν τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραῶ. ὃν ὑπεροφία κατέθραυσε· τὸν τε στρατὸν αὐτοῦ πολλῶν καὶ μεγίστων ἔθνων κικηφόρου, πεφραγμένον τε καὶ καθωπλισμένον, οὐ βελῶν τοξεύμασιν, οὐδ' ἀκοντίων βίβαις, μίνη δ' ἡσία προσευχῇ καὶ ἡμέρω λιτανείᾳ καθέλειν.

Οὐδείς δ' ἂν ἐκείνου τοῦ δήμου μακαριώτερος γέγονε πόποτε, ἢ γένοιτο, εἰ μὴ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐκόντες τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπεκήρυξαν. τί δ' ἂν εἶποι τις ἄξιον περὶ Μωσέως· ὅς ἄτακτον δῆμον εἰς τάξιν ἀγαγὼν πειθοῖτε καὶ αἰδοῖ τὰς ψυχὰς αὐτῶν κατακοσμήσας, ἀντὶ μὲν αἰχμα-

C in eo legitur: Ἐπόπτης τε γενόμενος τῆς οὐκ ἐκ τῶν πόλεων καὶ δυστυχούς Μέμφις ἠρήμωται δὲ Μωσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν τὴν τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραῶ χώραν, etc. Atque ita plane legitur in codice Turnebi et Gruteri, nisi quod distinctio illa quam posuimus, propria est codicis Fuk. in quo post Μέμφις punctum apponitur. Μέμφις igitur in genitivo dixit Interpretres hujus orationis, cum Μέμφις dicere debuisset. Sed et οὐκ ἐκ τῶν πόλεων ponitur pro οὐκ ἐκ τῶν πόλεων. Porro juxta hanc lectionem, solam Memphim a se visam esse ait Constantinus, quod equidem verius putamus. Neque enim Babylonem unquam videre potuit, quippe qui numquam in Assyriam penetraverit. In schedis Regis ita legitur hic locus τῆς οὐκ ἐκ τῶν πόλεων τύχης· Μέμφις ἠρήμωται, etc. ut in vulgatis editionibus. In codice autem Regis ἠρήμωται legitur ut edidit Stephanus. Savilius vero in libro suo hunc locum ita emendavit, πόλεων τύχης· Μέμφις ἠρήμωται ἠρήμωται δὲ Μωσῆ, etc. Sed frigidum esset illud Μέμφις ἠρήμωται, nec cum sequentibus coherens. Quid quod nec Christophorus ea verba in interpretatione sua retinuit.

ἢ Μωσῆς. Ὁν ὑπεροφία κατέθραυσε. Christophorus vertit: Quem insolentia elatum perfregit. Ex quo apparet, eum supplēvisse ἐπηρμένον aut quid simile. Sed nihil opus est hac emendatione, cum ὑπεροφία in nominativo accipi possit. Certe in omnibus nostris codicibus Reg. Fuk. et schedis legitur absque ἰῶτα subscripto. Sic infra loquitur capite 19: ἢ ἄγνοια τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἔθραυσε, etc.

καθωπλισμένον. Scribendum videtur καὶ καθωπλισμένοι. Mox ubi legitur ἡμέρω λιτανείᾳ, malim scribere ἡμεραιῶ. In codice Fuk. et in schedis Regis legitur πεφραγμένον τε καὶ καθωπλισμένον. Nec displicet Savilii conjectura, qui πεφραγμένον et καθωπλισμένον emendavit.

λωσίας, ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἔδωκετο. ἀντί δὲ σκυθρωπότη-
τος, φαιδρούς ἐποίησε. καὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ψυχὴν αὐτῶν
προηγάργετο, ὥστε τῆ λίαν ἐπὶ τὰναντία μεταβολῇ, τῆ τε
τῶν κατορθωμάτων εὐτυχίᾳ, ἀλαζονέστερον τὸ φρόνημα
τῶν ἀνδρῶν γενέσθαι· ὅς τοσοῦτον ὑπερῆρε σοφία τοὺς πρὸ
αὐτοῦ, ὥστε καὶ τοὺς ἐπαινουμένους ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ἦτοι σο-
φοὺς καὶ φιλοσόφους, ζηλωτὰς τῆς ἐκείνου σοφίας γενέσθαι.
Πυθαγόρας γὰρ τὴν ἐκείνου σοφίαν μιμησάμενος, εἰς τοσοῦτον
ἐπὶ σωφροσύνη διαβεβόηται, ὥστε καὶ τῷ σωφρονεστάτῳ
Πλάτῳ παράδειγμα τὴν ἑαυτοῦ ἐγκράτειαν καταστῆσαι.
Δανιὴλ δ' ὁ θεσπίσας τὰ μέλλοντα, καὶ τῆς ἐξοχωτάτης
μεγαλοψυχίας ἐργάτης, ἠθῶν τε καὶ παντὸς βίου κάλλει
διαπρέψας, πόσιν τινα καὶ πῶς τραχείαν κατηγωνίσαστο
δυσχέριαν τοῦ κατὰ Συρίαν τότε τυράννου. ὄνομα δ'
ἐκείνου Ναβουχοδονόσορ ἦν. οὐ πάσης τῆς γενεᾶς ἐξαλει-
φθεῖσιν, ἡ σεμνὴ καὶ ὑπερμεγέθης ἐκείνη δύναμις πρὸς
τοὺς Πέρσας διῆλθε. διαβόητος γὰρ ἦν καὶ ἄχρι νῦν ἐστίν,
ὁ πλοῦτος τοῦ τυράννου. καὶ ἡ ἄκαιρος περὶ τὴν μὴ
δίονυσαν θρησκείαν ἐπιμέλεια. μετᾶλλων τε παντοδαπῶν
οὐρανομήκη ὑψώματα. φρικτοὶ τε καὶ πρὸς ὠμότητα οἱ
τῆς θρησκείας συντεθέντες νόμοι· ὧν πάντων ὁ Δανιὴλ
καταφρονήσας διὰ τὴν ἄχραντον πρὸς τὸν ὄντως Θεὸν
εὐσέβειαν, τὴν ἄκαιρον τοῦ τυράννου σπουδὴν, μεγάλου
τῆς κακοῦ ἐσομένην αἰτίαν ἐμαντεύετο· ἀλλ' οὐκ ἐπειθε
τὸν τυράννον· ὁ γὰρ ἄφθονος πλοῦτος, ἐμπόδιον πρὸς τὸ
καλῶς φρονεῖν ὑπέρχει. τέλος γοῦν τὸ ἄγριον τῆς ἑαυτοῦ
δυναστείας ὁ δυνάστης ἐξέφηνε. θηρσὶν ἄγριοις διαλυμαθῆ-
ναι τὸν δίκαιον κελεύσας. γενναία γεμῆν καὶ ἡ τῶν ἀδελφῶν
ἐν τῷ μαρτυρεῖν ὁμοδοξία. οὐδ' οἱ μετὰ ταῦτα ζηλώσαν-
τες, ὑπερμεγέθη δόξαν τῆς πρὸς τὸν σωτῆρα πίστεως
ἤρανον. πυρὶ καὶ καμίνῳ, καὶ τοῖς εἰς τὸ φαγεῖν αὐτοῦς
τεταγμένοις δεινοῖς ἀδῆωτοι φανέντες, ἀγνῆ τε σωματίαν
προσβολῇ τὸ ἐμπεριεχόμενον τῆ καμίνῳ πῦρ ἀπωθοῦ-
μενοι. Δανιὴλ δὲ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἀσσυρίων βα-
σιλείας, ἀναιρεθείσης κεραυνῶν βολαῖς, ἐπὶ καμβύσιν
τὸν Περσῶν βασιλέα μετέλθεν ἐκ θείας προνοίας· φθόνος
δὲ κἀνταῦθα, καὶ πρὸς γε τῷ φθόνῳ, ὀλέθριοι Μάγων ἐπι-
βουλαί. διαδοχαί τε κινδύνων μεγάλων τε καὶ πολλῶν· ἐξ
ὧν πάντων, συναιρομένης τῆς Χριστοῦ προνοίας σωθεῖς
ἐχθρῶς, παντοίας ἀρετῆς πείρα διέπρεψεν. οἱ γὰρ τοι
Μάγοι, τρεῖς τῆς ἡμέρας εὐχομένου τοῦ ἀνδρός, μεγάλας
τε καὶ ἑξαισίους ἀρετὰς ἀξιοσημειούμετων ἔργων κατορ-
θούσας, αὐτὴν τὴν τῶν εὐχῶν ἐπίτευξεν φθόνῳ διέβαλλον·

A que animos obsequio et verecundia exornasset, pro
servitute quidem libertatem eis reddidit; pro ma-
stitia vero hilaritatem. Qui eorundem animos tanto-
pere erexit, ut ob insperatam rerum suarum in me-
lius mutationem, et ob prosperos successus atque
victorias fastu quodam et insolentia efferrentur. Qui
reliquos omnes qui ipsum aetate præcesserant sa-
pientia usque adeo superavit, ut qui a gentilibus
plurimum celebrantur seu sapientes, seu philosophi,
sapientiae illius æmulatores exstiterint. Pythagoras
certe sapientiam ejus æmulatus, modestiae causa tan-
topere celebratus est, ut Plato, vir modestissimus,
abstinentiam illius velut exemplum sibi ad imitan-
dum proponeret. Daniel quoque, is qui futura præ-
dixit, et qui summae cujusdam magnitudinis animi
B specimen edidit, morumque et totius vitae sanctitate
excelluit, qualem et quam asperam tyranni illius
qui tum in Syria dominabatur savitiam superavit?
Nomen huic erat Nabuchodonosor; ejus stirpe omni
funditus deleta, ingens illa et formidabilis potentia
ad Persas translata est. Erant in ore omnium, sicut
in hunc usque diem multis hominum sermonibus cele-
brantur, opes regis illius; et circa illicitam religionem
importuna sedulitas, et ad fabricanda deorum simu-
lacrâ ingens copia ejusque generis metallorum;
templorum item culmina caelum ipsum, ut ita dicam,
contingentia, formidabiles denique religionis leges
et ad savitiam comparatae. Verum hæc omnia ob
sinceram in Deum pietatem Daniel contemnens, im-
portunum illud tyranni studium, gravissimam ejus-
dem mali causam fore prædixit. Nec tamen tyranno
C persuasit. Opum quippe affluentia maximo impedi-
mento est ad recte sentiendum. Tandem vero mentis
suae feritatem rex declaravit; justum atque inson-
tem feris bestiis laniandum objici jubens. Fratrum
item illorum in martyrio subeundo consensus ge-
nerosa fuit imprimis. Quos posterius deinceps imitati,
ingentem gloriam ob fidem erga Servatorem retu-
lerunt. Qui ab igne et fornace cæterisque cruciatibus
ad consumenda ipsorum corpora comparatis nullatenus
laesi, inclusis undique in fornace flammis, casto-
rum corporum objectu contactuque propulerunt.
Porro Assyriorum imperio Dei ultione et fulminum
jacibus exciso, Daniel divina providentia ad Cam-

VALESII NOTÆ.

καὶ φιλοσόφους. Omissa hic videtur esse particula,
qua adjecta longe elegantior fiet oratio. Scribo igitur
ἦτοι σοφούς ἢ καὶ φιλοσόφους, id est, seu sapientes, seu
philosophos malis dicere.

Δανιὴλ δὲ. Postquam de Ægyptiis et de Memphis
excidio dixit, transit ad Assyrios et ad Babylonis vas-
tationem. Et occasione quidem Ægyptiorum, Mosis
laudationem inseruit. Nunc vero de Assyriis agens,
Danielis laudes exequitur, qui apud Assyrios seu Bi-
bylonios captivus vixit.

Ὁ Δανιὴλ καταφρονήσας. Post hæc verba antiquarius
qui codicem Regium descripsit, offensus mendorum
multitudine quibus exemplar scatebat, hic finem scri-
bendi fecit. Atque hoc testatus est his verbis ad imam
paginam appositis... υσας πρὸς τὸ πέλαγος τῶν σφαλ-
μάτων τοῦ βιβλίου, ἐπέσχον τὴν χεῖρα τοῦ γράφειν, ὅτι

μηδὲν ὑγιαῖς ἐνῆν τῷ πρωτοτύπῳ, καθὼς ἐκ τῶν γραφέντων
ἔστι τεκμηρίασθαι τοὺς ἀναγεννώσκοντας.

Ἀναιρεθείσης κεραυνῶν βολαῖς. Nescio unde hæc hausit
Constantinus, qui regnum Assyriorum fulminum jactu
destructum esse scribit; quod quidem alibi legere
non memini. Sed neque id satis intelligo. Homines
enim et arces et civitates fulminis jactu destrui pos-
sunt, ut de Phlegyis poetae fabulati sunt. Regnum
vero quomodo fulminibus aboleri possit, equidem non
video. In manuscriptis codicibus Fuk. et Turnebi, et
in schedis Regiis scribitur κεραυνῶν βολαῖς.

Ἐξαισίους ἀρετὰς. Constantinus latine virtutes dixe-
rat; quam vocem in sacris libris sumi solere pro
miraculis nemo nescit. Male Interpres hujus ora-
tionis ἀρετὰς vertit, cum δυνάμεις potius vertere de-
buisset.

hysem Persarum regem se contulit. Hic vero etiam illum vexavit invidia; et exitiales Magorum insidiæ; et multorum maximorumque discriminum continua successio. Quibus omnibus, adjuvante Christi providentia, facillime liberatus, in omni genere virtutis spectatus enituit. Nam cum ter quotidie preces ad Deum funderet, magnaque et insolita memorabilium operum miracula cederet, Magi invidia adducti hanc precum efficaciam calumniari cœperunt, tantam vim hominis admodum periculosam esse regis auribus insurrantes; eique tandem persuaserunt, ut vir ille qui tot ac tantorum honorum reip. Persarum auctor fuisset, immanibus leonibus devorandus objiceretur. Damnatus igitur Daniel, non periturus, sed ad sempiternam gloriam in foveam conjectus est. Cumque in medio ferarum versaretur, leniores eas ac mansuetiores ipsis a quibus fuerat in foveam contrusus expertus est. Omnes enim illas bestias, licet suapte natura rabidas, precatio modestiæ ac temperantiæ auxilium ferens, mansuefecit. Quæ cum accepisset Cambyses (neque enim fieri poterat, ut tam stupenda diviniæ potentis miracula occurrerentur), rerum quæ uulgi fuerant admiratione percussus est; subitque eum poenitentia, quod Magorum calumniis adeo faciles aures præbuisset. Nihilominus tamen ipse ejus rei spectator esse voluit. Cumque Daniele quidem vidisset sublatis in altum manibus Christum laudantem, leones vero submissos, et hominis vestigia quodammodo adorantes, confestim magos qui ipsi illud persuaserant leonibus objici jussit. At bestis, quæ paulo ante Daniele palpaverant, statim in Magos impetum fecerunt, omnesque eos pro naturæ suæ feritate discerpserunt.

CAP. XVIII. — DE SIBYLLA ERYTHRÆA, QUÆ IN ACROSTICHIDE CARMINUM QUIBUS VATICINATA EST DOMINUM ET PASSIONEM DESIGNAT. EST AUTEM ACROSTICHIS HÆC: JESUS CHRISTUS, DEI FILIUS, SERVATOR, CRUX.

Libet etiam aliud testimonium de Christi divinitate ab extraneis desumptum commemorare. Sic enim ii qui probis illum ac maledictis incessere solent, illum Deum Deique Filium esse cognoscant; siquidem suorum sermonibus fidem velint adhibere. Sibylla igitur Erythræa, quæ sexta post diluvium ætate se vixisse dicit, sacerdos fuit Apollinis; quæ coro-

VALESII NOTÆ.

Ἐπικίνδυνον σφόδρα. In codice Fuk. hic locus ita distinguitur: Διέβαλλον επικίνδυνον· σφόδρα δὲ τὴν τοσαύτην, etc.

Ἐπεισαν αὐτόν. Scribo καὶ ἐπεισαν αὐτόν, ut in libro Moræi ad marginem emendatur. Cæterum hæc narratio adversatur Scripturæ sacræ. Neque enim Magi Daniele accusasse dicuntur in sacris voluminibus, sed Satrapæ: nec Cambyses vocatur is qui Daniele bestiis objici jussit, sed Darius Medus, de quo variæ sunt Chronologorum sententiæ. Nam plerique Cyaxarem hunc esse volunt, Astyagis filium. Scaliger vero Nabonnidum esse contendit; cuius opinioni suffragatur Petavius noster. Quorum consensum magni facio. Nam cum in plerisque dissentire soleant; ubicumque eos convenire viderimus, maximum veritatis argumentum est. Eorum tamen sententiæ refragari videntur Abydenus in historia Assyriorum. Hic enim scribit, Nabuchodonosorum paulo ante mortem divino Numine afflatus prædixisse Babylonis, urbem ipsorum non multo post esse perituram. Mulum enim Persam venturum esse, qui ipsis jugum servitutis imponat. Ejus vero adiutorem in expugnatione urbis futurum Medum, Assyriorum gloriam. Sic enim interpretor verba illa Abydeni οὐ δὲ συναίτιος ἔσται Μήδης. Græca certe verba nihil aliud sonant, quam id quod dixi. Quod si Medus socius atque auxiliator fuit Cyri in

Ἐπικίνδυνον δὲ σφόδρα τὴν τοσαύτην αὐτοῦ δύναμιν διαβάλλοντες πρὸς τὸν δυνάστην, ἐπεισαν αὐτὸν τὸν τοσαύτων ἀγαθῶν δημοσίᾳ παραίτιον τοῖς Πέρσαις γεγόμενον, λέοντων ἀγρίων θοῆν κατακρήνηναι· καθείρητο δὲ κατακρήβεις, οὐκ εἰς ὄλεθρον, ἀλλ' αἰώνιον εὐδοξίαν ὁ Δανιήλ. καὶ ἐν μέσοις τοῖς θηρίων ἐξεταζόμενος, ἠπίων καὶ ἡμερωτέρων (τῶν) θηρίων, ἢ τῶν καθειρζάντων, ἐπειράτο. πάντας γὰρ εὐχῆ κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῆ συναυρομένη, τήσασσους ἀπειργάζετο, τοὺς λυσσώδεις τῆ φύσει. γνωσθέντων δὲ τούτων (τῶ) Καμβύση (οὐ γὰρ δυνατὸν ἦν τοσαύτης, οὕτω τε θείας δυνάμεως κατορθώματα ἐπισκιάζεσθαι) ὑπερεκπέπληκτο μὲν αὐτὸς τῷ θαύματι τῶν ἀγγελλομένων. μετεγίνωσκε δὲ ἐπὶ τῷ πεισθῆναι ταῖς διαβολαῖς τῶν Μάγων εὐχερῶς· ὅμως γοῦν ἐτόλμησε τῆς θείας ἐκείνης ἐπόπτης γενέσθαι· καὶ ἰδὼν τὸν μὲν ἄνδρα ἐκατέρας τῆς χειρὸς ὑψώματι τὸν Χριστὸν ἴμνουῦντα, τοὺς δὲ λέοντας ὑποβεβλημένους, καὶ ὁμοίαι τὰ ἔχνη τοῦ ἀνδρὸς προσκυνούοντα, καὶ παρεχρῆμα τοὺς ἀναπεισαντας αὐτὸν Μάγους (τῆ αὐτῆ ζῆμια κατέκρινε, καθείρηξέ τε τῆ τῶν λέοντων αὐλή), οἱ δὲ θῆρες οἱ τὸν μικρῆ πρόσθεν κολακεύσαντες, ἐπεγοίτων τοῖς Μάγοις, καὶ πάντας αὐτοὺς κατὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἐλυμήναντο.

Παρίσταται δὲ μοι καὶ τῶν ἁλλοδαπῶν τι μαρτύριον τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ἀπομνημονεύσαι· ἐκ γάρτοι τούτων, δηλονότι καὶ ἡ τῶν βλασφημούντων αὐτὸν διάνοια, καὶ οἶδεν αὐτὸν Θεὸν ὄντα, Θεοῦ παῖδα, ἔπειρ γοῦν τοῖς ἑαυτῶν λόγοις πιστεύωσιν ἢ τοῖνυν Ἐρυθραία Σιβύλλα, φάσκουσα ἑαυτὴν ἔκτη γενεᾷ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν γενέσθαι, ἱερειαὶ τοῦ Ἀπόλλωνος. διῶδμα ἐπίσης

expugnanda et in servitum redigenda Babylone, Medus utique non est Nabonnidus. At Scaliger qui Darium Medium vult esse Nabonnidum, Abydeni verba sic explicat; culpa Medij eam calamitatem eventuram esse Babylonis. Verum Abydenus non dixit: Οὐ δὲ αἴτιος, sed συναίτιος: quo verbo societas et communio alicujus facti cum altero significatur. Sic Filius Dei συναίτιος dicitur, quia una cum Patre omnium rerum auctor est. Constat igitur ex Abydeni verbis, Medum non esse Nabonnidum.

Πάντας γὰρ εὐχῆ. Malim scribere in nominativo πάντας γὰρ εὐχῆ κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῆ συναυρομένη, τήσασσους ἀπειργάζετο. Id est: tanta vis est precatationis, ut immanissimas bestias mansuefecerit. Certe in codice Fuk. legitur: Εὐχῆ κοσμ. καὶ σωφ. ἀρετῆ συναυρομένη, etc.

καὶ ἰδὼν τὸν ἄνδρα. In codice Fuk. et in schedis scribitur καὶ ἰδεῖν.

Τῶν ἁλλοδαπῶν τι μαρτύριον. Codex Fuk. et schedæ scriptum habent μαρτυρίων, rectius. Neque enim unum duntaxat testimonium affert Constantinus, sed duo.

Ἱερειαὶ τοῦ Ἀπόλλωνος. Amplector emendationem doctorum virorum, quam etiam in Moræi libro reperi, ἱέρεια ἦν τοῦ Ἀπ. Ita certe Fuk. codex et schedæ.

τῆ ὀρησκευομένη ὑπ' αὐτῆς Θεῷ φοροῦσα, καὶ τὸν τρί-
ποδα περὶ ὃν ὁ ὄρις εἰλεῖτο, περιέπουσα, ἀποφοιδάξουσα
τε τοῖς χρωμένοις αὐτῆ· ἠλιθιότητι τῶν γονέων, ἐπιδεδω-
κότων αὐτὴν τοιαύτη λατρεία, δι' ἣν ἀσχήμενος θυμοί.
καὶ οὐδὲν σεμνὸν ἐπιγίνεται, κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἱστο-
ρουμένοις περὶ τῆς Δάφνης. αὐτὴ τοίνυν εἶπω τῶν ἀδύ-
των ποτὲ τῆς ἀκαίρου δεισιδαιμονίας προαχθεῖσα, καὶ
θείας ἐπιπνοίας ὄντως γενομένη μεστή, δι' ἐπὶν περὶ τοῦ
Θεοῦ τὰ μέλλοντα προεθέσπισε. σαφῶς ταῖς προτάξεσι τῶν
πρώτων γραμμάτων, ἧτις ἀκροστιχίς λέγεται, δηλοῦσα
τὴν ἱστορίαν τῆς τοῦ Ἰησοῦ κατελεύσεως· ἐστὶ δὲ ἡ
ἀκροστιχίς αὕτη, Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ Υἱός, Σωτήρ,
Σταυρός· τὰ δ' ἐπὶ αὐτῆς, ταῦτα·

Ἰδρώσει γὰρ χθὲν, κρισεὺς σημεῖον δ' ἔστι·
ἦται δ' οὐρανὸν βασιλεὺς αἰῶνιν ὁ μέλλων
Σάρα παρὼν πάσαν κρῖναι καὶ ἀέθρον ἀπαντα
ὄρονται δι' Θεὸν μέροισι πιστοὶ καὶ ἀπιστοὶ
Γήστον μετὰ τῶν ἁγίων ἐπὶ τέσσα χρόνοι,
Σαρραφὸν ψυχὰς τ' ἀνθρώπων ἐπὶ βήματι κενεῖ.
Χίρως δ' ἂν ποτε κούρωσ' ἔλος καὶ ἀπαντα γένηται
Μήρωσι τ' εἰδωλα βροτοὶ καὶ κλοῦτον ἀπαντα,
Ἐκαύσει δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν ἧδὲ θάλασσαν.
Ἰχνέων, ῥήθη τε πύλας ἐρατῆς αἰῶνα.
Σάρξ τότε πάσα νεκρῶν, ἐς ἐλευθέρων φάος ἔξει·
Τοῖς ἁγίοις, ἀνάμους τε τὸ πῦρ αἰῶνιν ἐλγίει·
Ὅπποσα τις πράξεισ' ἔλαθεν, τότε πάντα λαλῆσει.
Στῆθεα γὰρ ἱερῶντα θεὸς φροτῆρσιν ἀνοίξει·
Θρήνης τ' ἐκ πάντων ἔσται, καὶ βρυγμῆς ὀδόντων.
Καλεῖται σέλας ἡλίου, ἀστρῶν τε χορταί.

Καὶ θείας ἐπιπνοίας ὄντως γενομένη μεστή. Quicumque
ex christianis scriptoribus Sybillarum oracula ad
confirmationem Christianæ fidei protulerunt, ii ne-
cesse habuerunt idem de Sibyllis dicere quod Con-
stantinus; eas scilicet divino quodam spiritu afflatas
de Christo prædixisse. Ita Justinus in oratione paræ-
netica ad Græcos: "Ἔσται δὲ ὑμῶν ῥαδίως τὴν ὀρθὴν
θεοσέβειαν ἐκ μέρους παρὰ τῆς παλαιᾶς σιβύλλης ἐκ τινος
δυνατῆς ἐπιπνοίας διὰ χρησμῶν ὑμᾶς διδασκασίας, μαν-
θάνειν, etc. Quibus consona scribit Augustinus in
lib. xviii de Civitate Dei cap. 25, et Hieronymus in
lib. ii contra Jovinianum. Nam hic quidem Sibyllis
ob meritum virginitatis divinationem scribit a Deo
esse concessam. Augustinus vero eas in Civitatem
Dei adscribere non veretur. At Gregorius Naz. in
carmine ad Nemesium, ait Hermem Trismegistum et
Sibyllam, quæcumque de Deo prædixerunt, non divi-
nitus afflatos prædixisse, sed ex sacris Hebræorum
libris quos obiter perlegerant, ea accepisse,

Οὐ θεῶν, βιβλῶν δὲ παραλήφαντες ἱεροί,

Scilicet Gregorius Nazianz. et sanctissimi illi Ecclē-
siæ Patres carmina illa revera a Sibyllis composita
esse credebant; cum tamen ab otiosis hominibus
conficta sint, et pro Sibyllis edita circa tempora Imp.
Adriani, certe nemo antiquior Justino eorum men-
tionem fecit. Et Celsus, quem principatu M. Antoni-
ni vixisse supra demonstravimus, Christianos Sibyl-
linis carminibus multa falso inseruisse affirmat. Verba
ejus refert Origenes in l. vii, νῦν δὲ παρεγγράφειν μὲν
εἰς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰσὶ δύνασθαι. Scio
quidem Origenem id pernegare. Sic enim Celsus res-
pondet, debuisse illum antiquiora Sibyllinorum car-
minum exemplaria proferre, in quibus versus illi
quos a Christianis intrusos esse dicebat, minime le-
gerentur. Facile utique fuisset Celso id præstare, et
falsitatem illorum versuum hoc argumento convincere.
Sed suppetunt etiam alia argumenta, quibus id pro-
bati potest. Nam si Sibylla tam clare de Christo præ-
dixerat, cur Paulus in suis Epistolis, et cum ad Athe-
nienses verba faceret, ejus testimonio non est usus,

A nam capite gestans non secus ac deus ille quem co-
lebat, et tripodem cui serpens circumvolutus erat
custodiens, oracula edebat interrogantibus, a stultis
parentibus huic cultui mancipata, ex quo nihil hone-
stum ac probum, sed furor pudoris expers ingene-
rator. Cujusmodi sunt ea quæ de Daphne memoran-
tur. Hæc igitur cum aliquando in adyta importunæ
superstitionis irrupisset, divino plane Spiritu im-
pulsâ, cuncta quæ eventura erant de Deo vaticinari
versibus cœpit, primis versuum elementis (quod
genus acrostichis vocatur) historiam adventus Jesu
Christi apertissime declarans. Est autem acrostichis
ejusmodi: JESUS CHRISTUS, DEI FILIUS, SERVATOR,
CRUX. Versus autem hi sunt:

B
Judicii signum tellus sudore madescet.
E caelo tunc rex veniet per sæcla futurus,
Scilicet ut totum præsens judicet orbem.
Visurique Deum infidi sunt atque fideles,
Sublimem in carne humana, sanctaque caterva
Cinctum, completo qui tempore judicet omnes.
Horrida tunc tellus dumis silvescet acutis.
Rejicient simulacra homines aurique metalla.
Inferni portas facto simul impete rumpent
Squallentes manes, et pura luce fraentur.
Tetros atque bonos index tam flamma probabit.
Voce latens facinus quod gessit quisque loquetur;
Subdolaque humani pendentur pectoris antra.
Dentum stridor erit, gemitusque et luctus ubique.
Et sol astrorumque chorus percurrere cælum
Insimul absistent, lunæ quoque flamma peribit.

VALESII NOTÆ.

maxime cum Aratum et alios Gentilium poetas citare
non dedignetur. Certe si Sibylla hanc de Christo
acrostichidem scripsit, nihil cause est, cur illam inter
prophetas et quidem primo loco recensere dubitemus.
C Nullus enim inter antiquos Hebræorum prophetas tam
clare ac diserte scripsit de Christo, quam sunt hæc a
Constantino prolata Sibyllæ carmina. Neque tamen
aut Origenes, aut ullus sanctorum Patrum id unquam
concessit, ut Sibyllæ inter prophetas haberentur:
immo eos qui ita crederent, hæreticos esse existi-
marunt, et Sibyllistas appellarunt, ut docet Origenes
in lib. v contra Celsum, ubi respondens Celso, qui
Christianos varias in sectas divisos esse objecerat;
alios quippe esse psychicos, alios spirituales, alios
Judæorum Deum colere, alios non item: alios Sibyl-
listas esse, etc., sic ait: Εἶπε δὲ τινες εἶναι καὶ σιβυλ-
λιστὰς· τάχα παρακούσας τινῶν ἑγκαλούμενων τοῖς ἀομ-
νοῖς προφήτην γεγονέναι τὴν σιβύλλαν, καὶ σιβυλλίστας
τοὺς τοιοῦτους καλεσάντων.

Ἰχνέων. Omissus hic erat versus, qui ex libro
Moræi, Fuk. et Regiis schedis, et ex editione Sibyl-
linorum carminum, quam curavit Seb. Castalio, ita
supplendus est:

Ἐκαύσει δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν ἧδὲ θάλασσαν
Ἰχνέων.

Quæquam ἰχνέων malim legere in neutro. Omis-
sum autem esse hunc versum docet vetus versio
apud Augustinum in lib. xviii de Civitate Dei, quæ sic
habet:

Exuret terras ignis pontumque polumque
Inquirens.

Porro versum illum græcum ideo expunxerant,
quod tota acrostichis absque illo stare videre-
tur. Nec animadvertabant, in acrostichide nomen
Christi scribi cum diphthongo χριστός: quod cur
factum sit nescio. Acrostichis tamen latina id reti-
nuit apud Augustinum. Sane veteres Græci nomen
Christi octosyllabam faciebant, χριστός scribentes
cum diphthongo, ut docet Irenæus in libro i, cap. 10.

Fundō cernentur valles consurgere ab imo.
In terris nihil excelsum spectare licebit.
Lataque planities montes æquabit, et æquor
Intactum rate stabit, adustaque fulmine tellus.
Una deficiet flagrans cum fontibus amnis.
Stridula de cœlo fundet tuba flebile carmen,
Supremum exitum lamentans fataque mundi.
Et subito stygium chaos apparebit hiatus;
Reges divinum stabunt cuncti ante tribunal;
Undaque sulphureæ descendet ab æthere flammæ;
Ac cuncti in terris homines mirabile signum
Tunc cernent oculis, sanctis optabile signum.
Omnibus id justis vitæ est melioris origo;
Rursus vesani dolor atque offensio mundi,
Collustrans undis bisseus in fonte fideles.
Regnabit late pascentis ferrea virga.
Unus et æternus Deus, hic Servator et idem
Christus, pro nobis passus, quem carmina signant.

Et hæc quidem divino, ut credibile est, afflatu a virgine prædicta sunt. Ego vero illam eo nomine beatam iudico, quod Deus vatem illam ac nuntiam suæ erga nos providentiæ delegit.

CAP. XIX. — QUOD HÆC DE CHRISTO VATICINATIO A NEMINE CHRISTIANORUM CONFICTA EST, SED AB ERYTHRÆA SIBYLLA CONSCRIPTA, CUJUS LIBROS CICERO ANTE ADVENTUM CHRISTI LATINIS VERSIBUS REDDIDIT; ET QUOD VIRGILIUS EJUS MENTIONEM FACIT SIMULQUE PARTUS VIRGINEI, OBSCURE CELEBRANS MYSTERIUM METU POTENTIORUM.

Multi tamen huic prædictioni fidem derogant, quamvis Sibyllam Erythraeam revera vatem fuisse fateantur. Suspiciantur autem a quodam ex nostræ religionis hominibus, poetiæ artis non ignaro, eos versus esse confictos, et falso ac suppositio titulo Sibyllæ adscribi; cum sententias contineant vitæ humanæ admodum utiles, quibus et voluptatum effrenata licentia comprimitur, et via sternitur ad modestiam ac temperantiam. Sed veritas ipsa in propatulo est omnibus; cum hominum nostrorum diligentia temporum seriem adeo accurate collegerit, ut jam nemo suspicari possit, post adventum et condemnationem Christi, carmen illud esse compo-

Οὐρανὸν εὐλαΐει, μήνης δὲ τι γέγραυ; ἀέθαι.
Υψηλοὶ δὲ γάρματ' αἰεὶ δ' ἰσώματα βουνοῦν.
Υψὸς δ' οὐραίου λυγρὸν ἐν ἀνθρώποισι φανήται.
Ἰσά τ' ὄρη κείνου ἔσται· καὶ τὰσα θάλασσα
Ὅλα εἰς πλῆθ' ἔξει. γῆ γὰρ φρυγίσιον κεραυνοῦ,
Ἐπιπηλαίσι ποταμοὶ τε καχλάζοντες λείψουσιν·
Σάλπιγξ δ' οὐρανὸθεν φωνὴν πολυθρόνον ἀφήσει,
Ἄρυσσα μύσος μελέων καὶ πῆματα κόσμου.
Ταρτάρου χάος δείξει· ποτὶ γαῖα χυνοῦσα.
Ἦξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλεῖς ἀπαντες.
Ῥέουσι δ' οὐρανὸθεν ποταμοὶ πυρὸς, ἧδὲ γὰρ θεῶν.
Σῆμα δὲ τοι τότε πᾶσι βροτοῖς ἀρδαιέταιον, ὅσον
Τὸ εὖλον ἐν πιστοῖσι τὸ κίρας τὸ ποθοῦμενον ἔσται.
Ἄνθρωπον εἰσεῖδιον Κυῆ, πρόποικμά τε κόσμου,
Ἦθασι φρεσὶν πιστοῦς ἐν δώδεκα πηγαῖς.
Ῥάβδος ποιμαίνουσα σιδηρεῖ τε κρατῆσει.
Ὅλους ὁ νῦν προφραεῖς ἐν ἀκροστιχίδι θεῶς ἡμῶν
Σωτῆρ, ἀθάνατος βασιλεὺς, ὁ παθὼν ἐνεχ' ἡμῶν.

Καὶ ταῦτα τῇ παρθένῳ δηλαδὴ θεοῦθεν ἐπέστη προφραεῖ.
μακαρίου δ' αὐτῆν ἔγνω γέννη, ἣν ὁ Σωτῆρ
ἐξελέξατο προφῆτην τῆς ἑαυτοῦ περὶ ἡμῶν προμνησίας.

B

C

VALESI NOTÆ.

Ποταμοὶ τε καχλάζοντες. Sic legitur in codice Fuk. Οὐρανὸν εὐλαΐει. Ita legitur in editione vulgata Sibyllinorum carminum. Vetus quoque versio hanc scripturam confirmat, sic enim habet: *Volvetur cælum*, etc. Ego tamen non dubito quin scribendum sit *εὐλαΐειν*. Subauditur enim *ἐκλείψει*, quod paulo ante præcessit. Ἄρυσσα μύσος, etc. In editione Castalionis hic versus ita scribitur: quam Scripturam confirmat vetus versio apud Augustinum:

Sed tuba tunc sonitum tristem dimittet ab alto
Orbe, gemens facinus miserum variosque labores.

In codice Fuk. scribitur ἄρυσσα μέλος καὶ πῆματα κόσμου.

Ταρτάρου χάος. Rectius in editione Sibyllinorum carminum legitur ταρτάρου δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χυνοῦσα.

Φρεσὶν πιστοῦς ἐν δώδεκα πηγαῖς. In editione Sibyllinorum carminum legitur κλητοῦς, quod magis placet, tum quia vocem πιστοῦς jam paulo ante posuit, tum quia non recte dicerentur fideles illuminari per baptismum. Neque enim fideles illuminantur baptismo, sed potius Gentiles qui ad fidem vocati sunt. Postquam autem illuminati fuerint per sacrum lavacrum, tunc demum fideles dicuntur. Porro duodecim fontes designant, ut opinor, duodecim Apostolos.

Ῥάβδος ποιμαίνουσα. Recte Betuleius annotavit Sibyllam alludere hic ad Psalmum II, in quo dicitur ποιμαίνεις αὐτούς ἐν ῥάβδῳ σιδηρεῖ. Ex quo apparet, verum esse id quod supra ex Gregorio Naz. obser-

Ἄλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπιστοῦσι. καὶ ταῦθ' ὁμολογοῦντες Ἐρυθραίαν γεγενῆσθαι Σιβύλλαν μάντιν, ὑποπεύουσι δὲ τινὰ τῶν τῆς ἡμετέρας θρησκείας, ποιητικῆς μούσης οὐκ ἄμοιρον, τὰ ἔπη ταῦτα πεποικῆναι, νοθεύσθαι τε αὐτὰ, καὶ Σιβύλλης θεσπίσματα εἶναι λέγεσθαι ἔχοντα βιωφελεῖς γνώμας, τὴν πολλὴν τῶν ἡδονῶν περιουσιάζουσαν ἐξουσίαν, καὶ ἐπὶ τὸν σώφρονά τε καὶ κόσμον βίον ὀδηγούσας. ἐν προφανεῖ δ' ἀληθεία, τῆς τῶν ἡμετέρων ἀνδρῶν ἐπιμελείας συλλεξάσης τοὺς χρόνους ἀκριβέστερον, ὡς πρὸς τὸ μηδὲνα τοπάζειν, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ καθόδου καὶ κρίσειν γεγενῆσθαι τὸ ποίημα καὶ ὡς πάλαι προλεχθέντων ὑπὸ Σιβύλλης τῶν ἐπῶν ψευδὸς διαφραμίζεσθαι. ὁμολογῆται γὰρ κικέρωνα ἐντετυχηκότα

vavimus. Sibyllam, seu quisquis Sibyllina conscripsit carmina, ex sacris libris multa desumpsisse. Itaque non dubito quin hi versus, ut jamdudum monuit Cicero, non a Sibylla vaticino furore percita editi, sed attento animo conscripti sint a quopiam sub Sibyllæ nomine.

Ἄλλ' οἱ πολλοί. In codice Fuk. et in schedis veteribus hoc caput inchoatur ab his verbis: καὶ ταῦτα τῇ παρθένῳ, etc., post finem acrostichidis.

Ἐν προφανεῖ δ' ἀληθεία. Legebatur ἀληθεία: amplexus sum emendationem Christophorsoni.

Ἐμολογῆται γὰρ κικέρωνα. Locus Ciceronis a Constantino designatus, extat in lib. II de Divinatione, ubi versuum quorundam Sibyllæ et acrostichidis mentionem facit. Verum acrostichidem illam de qua loquitur Cicero, hanc ipsam esse quam hic protulit Constantinus nulla ratione probari potest. Immo ex Ciceronis verbis contrarium elicitur. In illa enim acrostichide a Cicerone memorata, monebantur Romani ut Regem aliquem eligerent, si salvi esse velent, ut Cicero ibidem testatur. Itaque primæ versuum illorum literæ Julii Cæsaris nomen, ut credibile est, prænotabant. At in hac acrostichide a Constantino prolata, nihil extat ejusmodi. Quare non dubium est, quin Cicero diversam ab hac acrostichidem intellexerit, licet aliter senserit Sebastianus Castalio aliique. Falsum propterea est, quod subjicit Constantinus; Ciceronem hanc de Christo acrostichidem de græco in latinum sermonem transtulisse, et libris suis intexuisse.

τῷ ποιήματι, μετενεγκεῖν τε αὐτὸ εἰς τὴν Ῥωμαίων διά-
λεκτον, καὶ συντάξαι αὐτὸ τοῖς ἑαυτοῦ συντάγμασι· τοῦ-
τον ἀνακρίσεισθαι κρατήσαντος Ἀντωνίου· Ἀντωνίου δ' αὖ-
τὸν Ἀύγουστον περιγεγενησθαι, ὃς ἐξ καὶ πενήκοντα
ἔτη ἐβασίλευσε. τοῦτον Τιβέριος διεδέξατο. καθ' ὃν χρό-
νον ἢ τοῦ Σωτῆρος ἐξέλαμψε παρουσία, καὶ τὸ τῆς ἀγιο-
τάτης θρησκείας ἐπεκράτησε μυστήριον, ἧ τε νέα τοῦ
δήμου διαδοχὴ συνίστη· περὶ ἧς οἶμαι λέγειν τὸν ἐξοχώ-
τατον τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ποιητῶν·

Ἐνθεν ἴσμεν νέον πληθὺς ἀνδρῶν ἱεράνθη.

καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τινὶ τῶν βουκολικῶν τόπων·

Σικελίδες μουσαί, μεγάλην φάτιν ἱρνώμεν.

Τί τούτου φανερώτερον; προστίθησι γὰρ·

Ἥλυθε κυμαίου μαντεύματος εἰς εἶλος ἀμφ'·

κυμαίαν αἰνεττόμενος δηλαδὴ τὴν Σιβύλλαν. καὶ οὐκ ἠρ-
κίσθη τοῦτοισ'· ἀλλὰ περαιτέρω προεχώρησεν, ὡς τῆς
χρείας τὴν αὐτοῦ μαρτυρίαν ἐπιποθοῦσης. τί λέγων
αὐθις;

Ὅστις ἐρ' αἰώνων ἱερὸς στίχος ἄρνεται ἡμῖν
Ἥσαι παρθένος αὐθις, ἄγουσ' ἱεράν βασίλῃα.

Τίς οὖν ἄρα εἶη παρθένος ἢ ἐπανάκουσα; ἄρ' οὐχ ὁ πλή-
ρης τε καὶ ἔγκλιος γενομένη τοῦ θείου πνεύματος· καὶ τί
τὸ κωλύον τὴν ἔγκλιον τοῦ θείου πνεύματος, κόρην εἶναι
ἀεὶ καὶ διαμένειν παρθένον; ἐπανήξει δὲ ἐκ δευτέρου,
(καὶ) τὴν οἰκουμένην παραγεγυμένον ἐπικουφίσει. καὶ
προστίθησιν ὁ ποιητής·

Τὸν δὲ νεωστὶ πω τεχθέντα φαισφόροι μῆνη,

Ἄνελ σθεραίης χρυσῆν γενεὴν ἐπάσαντα,

Προσκύβει.

Τοῦδε γὰρ ἄρχοντος, μουσαίκα πάντα βρότεια.

Καὶ στοναχαὶ τε κατευναζόνται ἀλιτρῶν.

Συνίμεν δὴ φανερώς τε ἅμα καὶ ἀποκρύφως δι' ἀλληγο-
ριῶν τὰ λεχθέντα· τοῖς μὲν βαθύτερον ἐξετάζουσι τὴν
τῶν ἐπῶν δύναμιν, ὑπ' ὅψιν τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος·
ὅπως δὲ μή τις τῶν δυναστευόντων ἐν τῇ βουσιλευούσῃ
πόλει, ἐγκαλεῖν ἔχη τῷ ποιητῇ, ὡς παρὰ τοὺς πατρώους
νόμους συγγράφοντι, ἐκβάλλοντι τε τὰ πάλαι ὑπὸ τῶν
προγόνων περὶ τῶν θεῶν νομιζόμενα, ἐπικαλύπτεται τὴν
ἀλήθειαν· ἠπίστατο γὰρ, οἶμαι, τὴν μακαρίαν καὶ ἐπώ-
νυμον τοῦ Σωτῆρος τελετὴν· ἵνα δὲ τὸ ἄγριον τῆς ἀμότη-
τος ἐκκλίνοι, ἤγαγε τὰς διανοίας τῶν ἀκουόντων, πρὸς
τὴν ἑαυτῶν συνήθειαν. καὶ φησι, χρῆναι βωμούς ἰδρῦσθαι

VALESII NOTÆ.

Νέα τοῦ δήμου διαδοχὴ. Hic etiam agnoscere licet
imperitiam Interpretis, qui δήμου posuit pro ἔθνους.
Neque enim δήμος χριστιανῶν recte dicitur, sed ἔθνος.
Νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἱεράνθη. In codice Fuk. et in

D schedis scriptum inveni νέα πληθὺς.
Βουκολικῶν τόπων. Apparet scribendum esse τόπων.
Atque ita codex Fuk. Porro nec Fuk. codex nec
schedæ veteres novum caput hic ordiuntur.

Ἐπανήξει δὲ ἐκ δευτέρου. Supple ὁ ἱερατὸς βασιλεὺς,
cujus mentio fit in ultimo versu,

Ἥσαι παρθένος αὐθις, ἄγουσ' ἱεράν βασίλῃα.

In carmine tamen Virgillii hoc non dicitur. Verum
Constantinus, ut opinari licet, versus Virgillii pau-
lulum immutaverat, et Saturni nomen consulto ex-
punxerat, ut argumento suo serviret.

Τὸν δὲ νεωστὶ πω. Ultima vox deest in codice Fuk.
et in schedis. Turnebus vero ad oram sui libri nota-
rat forte scribendum esse πάλιν.

Καὶ στοναχαὶ τε. Hic versus ita restituendus videtur
ἀλγέα τε στοναχαὶ τε κατευναζόνται ἀλιτρῶν. Versus
autem qui hunc proxime antecedit, nulla indiget
emendatione. In codice tamen Fuk. ac Turnebi ita

A situm, falsoque divulgari, quasi Sibylla hos versus
diu ante vaticinando profuderit. Quippe inter omnes
constat Ciceronem, cum hoc carmen legisset, latino
sermone illud interpretatum esse, ac suis operibus
inseruisse. Hunc postea Antonius summa rerum po-
litus interfecit. Antonius vero posthæc superatus
est ab Augusto, qui sex et quinquaginta annis impe-
rium obtinuit. Huic deinde successit Tibrius; quo
tempore Servatoris adventus orbi illuxit, et sanc-
tissimæ religionis mysterium vigere cœpit, et nova
quædam populi feturâ ac successio instituta est; de
qua princeps latinorum poctarum sensisse mihi vi-
detur, cum dicit:

Jam nova progenies cœlo dimittitur alto.

Et rursus in alio Bucolicorum loco:

Sicelides muse, paulo majora canamus.

B Quid hoc apertius? Addit enim:

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.

Cumæam, scilicet Sibyllam, intelligens. Nec his con-
tentus, ulterius progressus est, quasi necessitas
ipsa testimonium ejus requireret. Quid igitur dicit?

Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo:

Jam redit et virgo; redeunt Saturnia regna.

Quænam ergo est virgo illa quæ redit? Nonne illa
quæ plena et grava fuit Spiritu Sancto? Quid au-
tem obstat quominus ea quæ Spiritu divino præ-
gnans est puella semper et virgo permaneat. Re-
dibit etiam optabilis rex et orbem terrarum adventu
suo sublevabit. Sic enim addit poeta:

Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum

Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,

Casta fave, Lucina.

Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.

Quæ quidem aperte simul et obscure per allegoriam
dicta esse intelligimus. Nam iis quidem qui versuum
vim ac sententiam altius scrutantur, divinitatem
Christi oculis quodammodo subjiciunt. Ne vero
quisquam ex regis urbis primoribus poetam crimi-
nari posset quod contra patrias leges scribere esset
ausus, et traditas olim a majoribus de diis opiniones
everteret, veritatem de industria occultat. Notat enim,

scribitur: Τοῦ μὲν γὰρ ἄρχοντος τὰ μὲν ἔλσα πάντα βρό-
τεια.

Τοῖς μὲν βαθύτερον. Lego τοῖς μὲν γὰρ βαθύτερον, etc.
vel potius βαθύτερος. Et paulo post ubi legitur τῆς
τοῦ Χριστοῦ θεότητος, addenda videntur hæc verba:
ἄγει τὴν παρουσίαν. In Fuk. codice scribitur τὴν τοῦ
Χριστοῦ θεότητα ἄγοντα perinde ac in libro Savilli.

Ὅπως τε μή τις. Scribo ὅπως δὲ μή τις, etc. necessa-
ria emendatione, quod miror non vidisse Scaligerum
et alios emendatores. Cum enim antea præcesserit:
τοῖς μὲν βαθύτερον, etc. necessario hic sequi debet
ὅπως δὲ, etc., ut sensus compleatur. Ait enim Con-
stantinus Virgillum aperte simul et obscure locutum
fuisse. At obscure quidem innuisse Christi divinita-
tem et adventum: palam vero et aperte locutum esse
more Gentilium, et aras ac templa nominasse. Con-
jecturam nostram confirmat codex Fuk. in quo ita
prorsus scribitur, ut diu antea conjeceram.

Ἐπώνυμον τοῦ σωτῆρος τελευτὴν, lego τελετὴν, quo-
modo etiam legit Christophorus; ἐπώνυμον τοῦ
σωτῆρος dixit pro σωτήριον. Certe codex Fuketii ha-
bet τελετὴν.

ut equidem censeo, beatum et salutare Servatoris A και νεώς κατασκευάζειν, θυσίας τ' ἐπιτελεῖσθαι τῷ νεωστὶ
nostri mysterium. Itaque, ut immanem hominum τεχθέντι ἀκόλουθος δὲ καὶ τὰ λοιπὰ ἐπάγωγε τοῖς φρο-
crudelitatem evitaret, audientium animos ad ino- νοῦσι. φησὶ γὰρ·
litam ipsis consuetudinem deduxit; atque recens nato altaria ac templa esse exstruenda, et sacra faci-
enda. Cætera quoque consentanea subjunxit; in gratiam eorum qui ita sentirent, ait enim :

CAP. XX. — ALII VERSUS VIRGILII MARONIS DE CHRISTO, EORUMQUE INTERPRETATIO, IN QUIBUS OSTENDITUR OB-
SCURE, UT POETIS MORIS EST, INDICATUM ESSE MYSTERIUM.

Ille Deum vitam accipiet, Divisque videbit
Permistos heroes, et ipse videbitur illis :

Justis scilicet.

Pacatumque reget patris virtutibus orbem.
At tibi prima puer nullo munuscula cultu
Errantes hederas passim cum baccare tellus,
Mistiaque ridenti colocasias fundet acantho.

Vir porro admirabilis et omni doctrinæ genere ex- B θαυμαστός ἀνὴρ καὶ πάση παιδείᾳ κεκοσμημένος, ὃς ἀκρι-
cultus, cum cognitam haberet illorum temporum cru- βῶς ἐπιστάμενος τὴν τῶν τότε καιρῶν ὁμότητα·
delitatem, hæc addidit :

Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Übera, nec maguos metuent armenta liontas.

Vera utique dicens. Neque enim palatii proceres for-
midatura erat fides.

Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores,
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet; Assyrium vulgo nascetur amomum.

Quibus nihil verius, nihil Servatoris virtuti conve-
nientius dici potest. Ipsa enim Dei cunabula, divini
spiritus vis tanquam flagrantissimos quosdam flores
novellæ obtulit genti. Occidit vero serpens, et vene-
num serpentis sublatum est : ejus scilicet serpentis
qui primos homines in fraudem primus in-
duxit eorumque animos ab innata temperantia
ad voluptatum traduxit illecebras, ut malum quod
ipsorum capitibus incumbere minime intelligerent.
Etenim ante Servatoris nostri in terras adventum,
serpens ille mentes hominum ignoracione immorta-
lis justorum vitæ occæcatas, ac nulla bonorum spe
fultas subverterat. Post passionem vero Domini nos-

Λήγεται ἀφάρτοις Θεοῦ βλοτον, καὶ ἀθήσει
Ἥρωας σὺν ἱερίῃ δόλλιας· ἣδὲ καὶ αὐτὸς,

δηλαδὴ τοὺς δικαίους.

Πατρίδι καὶ μακάριστιν ἐλεδομένοις φανέται,
Πατροδότῃ ἀρετῇ κυβερνῶν ἡνία ἐόσμου.
Σοὶ δ' ἄρα καὶ, πρότεστα φέει δωρήματα γαῖα
Κρεῖττον ἣδὲ κύριον ὄμοῦ κολλασάσι' ἀκάνθη.

θαυμαστός ἀνὴρ καὶ πάση παιδείᾳ κεκοσμημένος, ὃς ἀκρι-
βῶς ἐπιστάμενος τὴν τῶν τότε καιρῶν ὁμότητα·

Σοὶ δὲ πᾶσι θαλεροί, φησὶ, μαστοὶ καταθεβερεῖνθαι,
ἀτέματα γλυκὴ νόμα συνετελέουσι γάλακτος
Οὐδὲ θίμας ταρβάν βλοσυροὺς ἀγίῃσι λιοντας.

ἀληθῆ λέγων· ἡ γὰρ πίστις, τῆς βασιλικῆς αὐλῆς τοὺς δυ-
νάστας οὐ φοβηθήσεται.

Φύσει δ' εὐώδη τὰ σπάργανα, ἄνθια αὐτὰ
Ὀλλυται ἰσθλοῦ φύσις ἱερικοῦ, ἔλλυται πίσις
Λοίγιος, Ἀσσύριον θέλλει κατὰ τίμας ἄμομον.

τούτων τ' οὐδὲν ἀληθέστερον, οὐδὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀρετῆς
οἰκειότερον εἶποι τις ἄν. αὐτὰ γὰρ τὰ τοῦ Θεοῦ σπάργανα
πνεύματος ἁγίου δύναμις, εὐώδη τινὰ ἄνθη, νεολαία ὄψασε
γέννα. ὃ δὲ ὄψις ἀπόλλυται, καὶ ὁ ἰὸς τοῦ ὄφραος ἐκείνου, ὃς
τοὺς πρωτοπλάστους πρῶτος ἐξηπάτα, παράγων τὰς δια-
νοίας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐμφύτου (σωφροσύνης) ἐπὶ τὴν τῶν
ἡδονῶν ἀπόλαυσιν, ὅπως γνοῖεν τὸν ἐπηρτημένον αὐτοῖς
ὄλεθρον. πρὸ γάρτοι τῆς κατελεύσεως τοῦ Σωτῆρος, τῆς
C ἀθανασίας τῶν δικαίων ἀγνοίᾳ, τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων
ἐπὶ μηδεμιᾷ χρηστῇ ἐλπίδι ἐρειδομέναις, εἴθρανε· παθόντος
δὲ αὐτοῦ καὶ πρὸς καιρὸν τοῦ περιτεθέντος σώματος χωρισ-
θέντος, ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἀπεκαλύφθη
τοῖς ἀνθρώποις τὸ δυνατόν τῆς ἀναστάσεως. καὶ εἴ τις ἰλὺς

VALESHI NOTÆ.

Χρήτην. In libro Moræi vir doctus ad marginem
emendavit κισσοῦς, ut responderet versui Virgiliano
Errantes hederas. Verum græca interpretatio liberior
est, et in plerisque a sensu Virgilii longe discedit.

Σοὶ δὲ ὦ παῖς. Non dubito quin scribendum sit : σοὶ
δ' αἴγια θαλεροῖς μαστοῖς καταθεβερεῖνθαι. Quæ quidem
emendatio prorsus necessaria est, utpote sine qua
sensus non constat. In codice Fuk. ac Turnebi legi-
tur : Σοὶ δὲ πᾶσι θαλερέφουσι, etc. In schedis autem Re-
giis σοὶ δὲ πᾶσι θαλεροί φησι μαστοί, etc.

Ἄνθια αὐτὰ. Codex Fuk. pro his verbis habet ἄσαι· D
ἐκπῆν. schedæ ἄσαι· ἐκπῆν.

Ὀλλυται πίσις. Lego cum Scaligero et Bongarsio
πίσις. Respondet enim illis verbis Virgilii et fallax
herba veneni. Sed in libro Moræi ad marginem emen-
datur ὄλλυται ἄπη. Quod si ποίη legere malis, tum
scribendum erit ὄλλυται, ut constet versus. In Fuk. co-
dice legitur ποίσις. In schedis Regiis ποίσις.

Τούτων τ' οὐδὲν. Scribo meo periculo τούτων δὲ οὐδὲν
ἀληθέστερον, etc. In codice Fuk. ac Turnebi scribitur
τούτων οὐδὲν.

Νεολαία ὄψασε γέννα. Sic scribitur in libro Moræi
et in codice Fuk. In schedis autem νεολαία. Sen-
sus porro hujus loci valde obscurus est. Musculus
quidem ita vertit : Ipsa namque Dei cunabulis Spi-
ritus sancti virtus flagrantis quosdam flores, novam
scilicet progeniem, dedit. Christophorus vero
sic interpretatur : Ipsa enim Dei cunabula Spiritus

sancti virtute flagrantis flores novæ soboli extulerunt.
Musculus igitur legit αὐτοῖς σπαργάνοις νεολαίαν γέν-
ναν. Christophorus vero δυνάμει tantum legit pro
δυνάμει : quod magis probo. Per νεολαίαν γένναν no-
vellum populum Christianorum intelligit : de quo
Virgilium loqui superius dixit eo versu : Jam novæ
progenies cælo demittitur alto.

Ὅπως γνοῖεν. Hic particulam negativam addidi,
ὅπως μὴ γνοῖεν, quam emendationem sequentia mani-
feste confirmant. Si quis tamen vulgatum scripturam
tueri velit, equidem non valde repugnabo, cum
utrumque defendi possit.

Ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου πνεύματος. Constantinus
spiritum dixerat pro anima. Interpres vero de sancto
Spiritu accepisse videtur, quasi Christus divinitatem
habuerit loco animæ, quæ fuit hæresis Apollinaris.
In codice Fuk. post verbum χωρισθέντος, virgula ap-
ponitur. Quare videndum est, utrum verba illa, ἐκ τῆς
τοῦ ἁγίου κοινωνίας, conjungenda sint cum iis quæ se-
quuntur : Ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀνθρώποις, etc, ut sensus
sit per communicationem Spiritus sancti, quem
Christus post passionem hominibus infudit, patefac-
tam esse vim resurrectionis.

Τὸ δυνατόν τῆς ἀναστάσεως. Non probo versionem
Christophorsoni, qui hunc locum ita interpretatus
est : Resurrectionis vis hominibus patefacta est. Nec
aliter Joannes Portesius. Ego vero non dubito, quin
τὸ δυνατόν id significet, quod in versione mea expres-

ἀνθρωπίνων ἀδικημάτων κατελείπετο, αὐτὴ πᾶσα λουτροῖς ἁγίοις ἰσμήχετο. τότε δὴ παρακαλεῖται τοῖς ὑπηκόοις θαρρῆειν. καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ σεμνῆς διασήμου τε ἀναστάσεως, τὰ ὅμοια ἐλπίζειν ἐκέλευσεν. οὐκοῦν δικαίως ἐτελεύτα τῶν ἰοδόλων ἢ φύσις, ἐτελεύτα δὲ καὶ θάνατος, ἐπεσφραγίσθη καὶ ἡ ἀνάστασις, ἀπόλωτο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γένος, ὁ παραίτιον ἐγένετο τῆς πίστεως τοῦ Θεοῦ. φύσθαί τε πανταχοῦ φάσκων τὸ Ἄμμων, πλῆθος τῶν θρησκευόντων προσαγορεύει· οἷον γὰρ ἐκ μιᾶς ρίζης πλῆθος κλάδων εὐώδεσι θάλλον ἄβυσσιν, ἀρδόμενον συμμετρία ὕδατος, βλαστάνει. πεπαιδευμένως δὲ ὁ σοφώτατε ποιητὰ Μάρων. καὶ τὰ ἐξῆς ἅπαντα καὶ ἀκαλοῦθως ἔχει.

Λίλιαν δ' ἠρώων ἀρετᾶς, πατρός τε μεγίστου
ἔργ' ὑπερηφρήσι κωασμένα πάντα μαθήσει.

τούς μὲν τῶν ἠρώων ἐπαίνους, τὰ τῶν δικαίων ἀνδρῶν ἔργα σημαίνει, τὰς δὲ ἀρετὰς τοῦ πατρός, τὴν τοῦ κόσμου σύνταξιν καὶ τὴν εἰς αἰώνιον διαμονὴν ἀπεργασίαν λέγων, ἴσως δὲ καὶ τοὺς νόμους, οἷς ἡ θεοφιλὴς ἐκκλησία χρῆται, ἐπιτηδεύουσα τὸν μετὰ δικαιοσύνης τε καὶ σωφροσύνης βίον. θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ τοῦ μεταξὺ τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν βίου τὸ ἀνημμένον παραύξησις, τὸ ἀβρόν τῆς αἰφνιδίου μεταβολῆς παραιτουμένου.

Πρῶτον μὲν, ἀνθρίων ζῆλον ἦσαντο αἰμαί·
τουτέστιν ὁ καρπὸς τοῦ θείου νόμου ἦγοντο εἰς χρεῖαν.

Ἐν δ' ἠρθροῖσι βῆτοισι παρήγορος ἦδ' αἶνα βῆτρος.

ἄπερ οὐκ ἦν κατὰ τὸν ἄβυσμον βίον.

Σκληρῶν δὲ πόντος λαγόνων, μέλιτος βίε νῆμα.

τὴν ἠλιθιότητα τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ τὸ κατεσκληρὸς ὑπογράφων ἦθος. ἴσως δὲ καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ πόνων ἀκούου-
τας, τῆς ἐαυτῶν καρτερίας γλυκύν τενα καρπὸν λήψεσθαι
διδάσκων.

Πᾶσα δ' ὄμοι ἰχνη προέτρας περιλείπειται ἀγῆ.
Πόντον ἰσθαί, περὶ τ' ὅσπερ τέλεισι αἰλίαι,
ἦξιαι τ' αἰλιπόδων ἐλαύμασι τίλοισι ἀρούρη·
ἄλλος ἴπαι τ' ἴσται Τίφης, καὶ θεσσαλῆς Ἀργῆ,
Ἀνδράσιον ἠρώισιν ἀγαλλομένη· πάλμου δὲ
Τρώων καὶ Δαναῶν περιφύεται αἰδὶς Ἀχάδεω.

sī. Ait igitur Constantinus, post mortem Christi paterfactum esse hominibus, fieri posse ut corpora resurgerent. Antea enim obscura erat resurrectionis fides, etiam apud Judaeos. Atque idcirco mortem tantopere reformidabant.

Ἀπόλωτο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γένος. Hunc locum interpolavit Christophorus, expunctis duobus vocabulis prioribus. Savius quoque in libro suo has voces, ἀπόλωτο δὲ, expunctis perinde ac Christophorus. Sed uterque longe falsus est. Nam Constantinus, utpote artis grammaticae imperitus, Virgili versum ita construxerat :

Occidet Assyrium, vulgo nascetur amomum.

Idque convincitur tum ex hoc loco, tum ex versione interpretis Graeci, qui versum illum Virgilii ita verit : Ἀσσύριον τ' οἴχεται· θάλλει δὲ κατὰ τέμπε' ἄμμων. Sic enim legitur in optimo codice Fuk. et recte quidem juxta mentem Constantini. Porro quod spectat ad totum hoc Virgilii carmen, christiani illud ex sibyllinis verbis translatum esse, et de Christi ortu intelligi debere, constanter affirmarunt : Neque enim de alio quam de Christo dici posse :

Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.

Ita praeter Constantinum Augustinus in Epistola ad Volusianum, et in Epistola 155. In Epistola quidem ad Volusianum, Assyrium amomum interpretatur dogna Pherecydis Assyrii, qui primus animum esse immortalem pronuntiavit. Verum haec Augustini in-

ti, cum corpus illud quod acceperat, a sanctissimae animae societate aliquanto tempore divulsus fuisset, patefacta est hominibus resurrectionis fides : et si quae labe humanorum scelerum remanserat, sacrosancto lavaero penitus abstersa est. Tunc demum subditos suos bono animo Christus esse jubet, et ex veneranda et illustri sua resurrectione similia sperare. Jure ergo dictum est occidisse omnium venenatorum genus. Occidit etiam mors ipsa ; et resurrectio confirmata est. Occidit quoque Assyriorum genus, qui fidei in Deum principes atque auctores extiterant. Amomum vero ubique nasciturum cum dicit, multitudinem Christianorum sic appellat. Quae non secus ac innumerabiles rami anæonissimis floribus ornati, et modico rore irrigati, ex una radice pullulat.

Docte igitur haec a te dicta sunt, o Maro, poetarum sapientissime. Sed et reliqua cum his consentiunt :

At simul heroum laudes et facta parentis
Jam legere, et quae sit poteris cognoscere virtus.

Per laudes heroum intelligit opera justorum virorum : per parentis virtutes, constitutionem mundi, et mansuram perpetuo constructionem. Fortasse etiam intelligit leges, quibus Deo amabilis Ecclesia utitur : ex justitiae ac temperantiae praecipis vitam instituens. Admiratione quoque digna est vitae hominum inter bonos malosque medio quodam gradu consistentium ad sublimiora promotio, cum tamen ejusmodi vita repentinam mutationem non admittat. Molli paulatim flavescet campus arista.

Id est, fructus divinae legis ad hominum utilitatem producet.

Inculisque rubens pendebit sentibus uva.

Quae quidem in injusta ac depravata hominum vita minime cernebatur.

Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

VALESH NOTE.

Interpretatio ferri non potest, cum Pherecydes non Assyrius fuerit, sed Syrius, id est, ex insula Syro. Quocirca preferenda est Constantini interpretatio, qui nomine quidem anomi ait designari fideles seu christianos, eo quod sint ἄνομοι, id est, sine reprehensione. Assyrium vero ideo cognominari, quod ab Assyrii ortum sit principium fidei. Abraham enim Assyrius, primus credidit Deo ; unde et credentium pater cognominatus est.

Πλῆθος τῶν θρησκευόντων προσαγορεύει. Amplector conjecturam Henrici Savillii, qui ad oram codicis sui adnotavit forte scribendum esse προσαγορεύει.

Τὸ ἀνημμένον παραύξησις. Addenda est praepositio, quae in editione Rob. Stephani perperam omissa est, ἐπὶ τὸ ἀνημμένον. Sic enim scribitur in schedis regis, et in libro Turnebi ac Moræi. Magis tamen placet lectio illa quae ex libris Scaligeri ac Bongarsii proponitur, et quam in Fuk. codice reperi ἐπὶ τὸ ἀνημμένον. Etenim ἀνάγειν verbum est Platonice philosophiae proprium, ex qua in hac oratione multa sunt passim deprompta. Hinc anagogicus sensus apud Proclum ; et illud dictum Plotini a Synesio celebratum, δεῖ ἀνάγειν τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον πρὸς τὸ ὄντως θεῖον.

Τῶν τοῦ Θεοῦ πόνων ἀκούοντας. In codice Fuk. scribitur τῶν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνων ἀκούοντας. Scribo itaque τῶν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνων ἀκούοντας certissima emendatione. Explicat Constantinus versum illum Virgilii :

Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

Hominum illius temporis stuporem ac duritiam mentis designat. Ac fortasse etiam inuuit, eos qui Dei causa labores pertulerint, tolerantiam suam suauem fructum esse percepturos :

Pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis :
Quae tentare Thelin ratibus, quae cingere muris
Oppida, quae jubeant telluri insindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, et altera quae vehat Argo
Delectos heroes, erunt etiam altera bella,
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.

Recte, vates sapientissime. Poeticam quippe licentiam quo usque decebat provexisti. Neque enim tibi propositum erat oracula fundere, cum propheta non esses. Obstabat etiam, credo, praesens periculum, quod eorum capitibus qui institutas a majoribus caeremonias confutare vellent, imminebat. Provide itaque et tuto quantum fieri poterat, veritatem exponens intelligentibus, dum causam confert in turres ac bella, quae in hominum vita etiamnum cernuntur, describit Servatorem ad Trojanum bellum proficiscentem. Per Trojam vero orbem universum intelligit. Christus enim adversus oppositas nequissimorum daemonum acies bellum gessit; partim providentiae suae arbitrio, partim summi Patris mandato in terras missus. Sed quid postea idem poeta dicit ?

Hinc ubi jam firmata virum te fecerit aetas.

Id est, postquam virilem aetatem ingressus, cuncta quae humanam vitam infestant mala sustuleris, et universum orbem terrarum pacis legibus composueris.

Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit mercus : omnis feret omnia tellus.
Non rastos patietur humus, non vinea falcem,
Nec varios disacet mentiri lana colores.
Ipse sed in pratibus aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto.
Sponte sua Sandyx pascentes vestiet agnos.
Aggredere, o, magnos, aderit jam tempus, honores,
Cara Deum soboles, magnam Jovis incrementum.
Aspice convexo nutantem pondere mundum,
Terrasque tractusque maris caelumque profundum.
Aspice, venturo letentur ut omnia saeclo.
O mihi tam longe maneat pars ultima vitae,
Spiritus et quantum sat erit tua dicere facta ;
Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Laus, huic mater quamvis atque huic pater adsit.
Pan etiam Arcadia, necum si iudice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.

Aspice, inquit, nutantis mundi et omnium elementorum letitiam.

VALESII NOTÆ.

Ait igitur hoc versu significari, eos qui Dei causa gravissimos labores subeunt, suavissimum fructum laborum esse percepturos.

Tὴν γὰρ ποιητικὴν ἐξουσίαν. Magis probo interpretationem Joannis Portesii, qui poeticam licentiam vertit, quam Christophoroni, qui vertit poeticam facultatem, quemadmodum verterat Musculus. Graeci enim dicunt ἐξουσίαν, quam Latini vocant licentiam poeticam, ut non semel in Themistio legere memini. Porro hic novum caput ordiuntur schedae veteres ab iis verbis εὐγε ἢ σοφώτατε ποιητὰ, rectius ut mihi quidem videtur. Illic igitur collocandum est caput 20.

Ἐπολέμησεν ἄντικρυς τῆς ἀντικειμένης. In codice Fuk. et Turnebi ita scribitur hic locus : Ἐπολέμησε γούν ἄντικρυς μετὰ τῆς ἀντικειμένης καὶ πονηρᾶς δυνάμεως. Savilius vero in suo codice emendarat ἐπολέμησε γούν ἄντικρυς κατὰ τῆς ἀντικειμένης.

Οὐχ ὅσοις αὐτοῖσιν. Quis non videt scribendum esse οὐχ ὅσοι καύτησιν, etc. In tertio abhinc versu lego αὐτῶν ὁ ἄσπαρτος. Subanditur enim γαῖα.

Παρατρέφει λιθάσσειν. Malim scribere παρατρέφει

εὐγ' ὃ σοφώτατε ποιητὰ τὴν γὰρ ποιητικὴν ἐξουσίαν, μέχρι τοῦ προσήκοντος ἐταμείωσαι. οὐ γὰρ ἦν σοὶ προκειμένον ἀποθεσπίσαι, μὴ ὄντι γε προφήτῃ ἐκόλυε δὲ τις οἶμαι καὶ κίνδυνος, τοῖς ἐλέγχουσι τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα ἐπηρητημένους. πεφραγμένους δὲ καὶ ἀκινδύνους κατὰ τὸ δυνατόν, (τοῖς) συνείναι δυναμένοις παραστήσας τὴν ἀλήθειαν, πύργους καὶ πόλεμον αἰτιασάμενος, ἅπερ ἀληθῶς ἔτι καὶ νῦν ἐξετάζεται κατὰ τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, χαρακτηρίζει τὸν Σωτῆρα ὁρμῶντα ἐπὶ τὸν Τρωικὸν πόλεμον, τὴν δὲ Τροίαν, τὴν οἰκουμένην πᾶσαν. ἐπολέμησεν ἄντικρυς τῆς ἀντικειμένης πονηρᾶς δυνάμεως, περθεῖς ἐξ οἰκείας τε προνοίας, καὶ παραγγεῖας μεγίστου πατρὸς· τί δὲ μετὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς λέγει ;

Ἄλλ' ὅ τ' ἐν φορέῃς ἄρη καὶ καρπὸς ἰατρικῆς .

τούτέστιν, ἐπειδὴν ἀνθρώποις, τὰ περιέχοντα τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ῥιζόθεν ἐξέλη, τὴν τε ξύμπασαν γούν εἰρήνην κατακοσμήσῃ·

Οὐχ ὅσοι αὐτοῖσιν ἀλιερώτατοισιν ἀλάσθαι .
Φορμένον ἄμυδις γαίης ἀπο πῖονι μέτρον.
Λιπὸς δ' ἄσπαρτος καὶ ἀνήρωτος· οὐδὲ μὴν ἐμῆν
Ὀτραλίου δρεπάνοιο ποθησίμην ἀμυκλίου οἶμαι.
Οὐ δ' ἱρίου δέοιτο βροτῆς πάσον· αὐτόματος δὲ
Ἄρνεϊς τυρίοιο παρατρέφει λιθάσσειν,
Σάνδουι πορφυρῆν λάχνην ῥυτίσσαν ἀμείβων.
Ἄλλ' ἄτε τιμῆν ἀσῆπτρον βασιλίδος ἀρχῆς,
Διζιταρῆς ἀπὸ πατρὸς ἱερὸν ἱερέματος δίδεξο.
Κόσμου κητώεντος ὄρα εὐπηχτα θέμεθλα.
Χαρμυσίτην γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἠδὲ θαλάσσης,
Γηθόσσον τ' αἰῶνος ἀπειρίσιον, λάσιον κῆρ.
Εἰθέ με γηραλίον ζῶντὰ τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς,
Σὴν ἀρετὴν κίλαδεν ἴσ' ὅσον δυνάμει γε παρείη"
Οὐκ ἂν με πηξέων ὁ Θρακῶν Δίος αἰοῖδος.
Οὐ Αἰῶνος· οὐ Πάν αὐτὸς, ἂν ἀρεκθῆν ἴεαστο χθών·
Ἄλλ' οὐ δ' οὗτος ὁ Πάν ἀνήξειται εἰνεκα νίκης.

Κόσμου κητώεντος ὄρα, φησί, καὶ τῶν στοιχείων ἀπάντων χαράν.

ut est in schedais. Eleganter enim dicitur πρέπειν τῇ ἐθῆτι. Scribo etiam παρα disjunctum, ut est in libro Fuk. Paulo post malim ὄρα εὐπηχτα θέμεθλα in imperativo. Est enim interpretatio versus Virgiliani : Aspice convexo, etc. Vide paulo infra ubi hic versus repetitur.

Ζῶντὰ τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς. In libro Moræi, vir doctus emendavit ζῶντὰ γ' ἔχε. Sed neque sic versus constat. Quare malim legere ζῶντα σχῆ. Hæc enim in optativo modo dicuntur. In sequenti versu scribo σὴν ἀρετῆν ex Moræi libro. Et hæc quidem emendatio nullam dubitationem admittit. De priore autem amplius cogitandum. Videtur enim minore negotio locus restitui posse, si interpunctionem duntaxat mutaveris hoc modo :

Γηθόσσον τ' αἰῶνος ἀπειρίσιον· λάσιον κῆρ
Εἰθέ με γηραλίον, ζῶντὰ τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς
Σὴν ἀρετὴν κίλαδεν, etc.

Nihil certius. ἔχε positum est pro ἔχοι. In codice Fuk. scribitur ζῶντὰ γε νήδυμος ἰσχύς· σὴν ἀρετῆν, etc., absque verbo ἔχε. Porro monendus est lector, omnes

CAP. LXXI. — QUOD DE NUDO AC SIMPLICI HOMINE DICI HÆC NON POSSUNT, ET QUOD INFIDELIS OB DIVINI CULTUS IGNORANTIAM, NE ORTUS QUIDEM SUI CAUSAM NORUNT.

Ταῦτα δόξειαν ἂν τις τῶν οὐκ εὖ φρονούντων, περὶ γε- A
νεῆς ἀνθρώπου λέγεσθαι. παιδὸς δὲ τεχθέντος ἀνθρώπου, ποῖον δὴ ἔχει λόγον, γῆν ἄσπαρτον καὶ ἀνήροτον καὶ τὴν γε ἄμπελον μὴ ἐπιποθεῖν τὴν δρεπάνου ἀκμὴν, μὴ δὲ τὴν ἄλλην ἐπιμέλειαν. πῶς ἂν νοηθῆι λέχθεν ἐπὶ γενεῆς ἀνθρωπίνης· ἢ γὰρ τοὶ φύσις, θείας ἐστὶ προστάξεως διά- κωνος, οὐκ ἀνθρωπίνης κελύσεως ἐργάτης. ἀλλὰ καὶ στοι- χεῖων χαρὰ, Θεοῦ καθοδόν, οὐκ ἀνθρώπου τινὸς χαρακτηρίζει κύψιν· τὸ τε εὐχέσθαι τὸν ποιητὴν, τοῦ βίου τὸ τέλος αὐτῷ μηκύνεσθαι, θείας ἐπικλήσεως σύμβολον· παρά γὰρ Θεοῦ, τὸν βίον καὶ τὸ σώζεσθαι ἀξιούν εἰθίσμεθα, οὐ πρὸς ἀνθρώπου· ἢ γοῦν Ἐρυθραία πρὸς τὸν Θεόν. τί δὴ μοι, φησὶν, ὦ δέσποτα, τὴν τῆς μαντείας ἐπισκῆπτεις ἀνύγρον· καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς γῆς μετέωρον ἄρβεισκον διαφυλάττεται, ἕχρη τῆς μακαριωτάτης σῆς ἐλεύσεως ἡμέ- ρας, ὃ δὲ Μάρων πρὸς τοῖς εἰρημένους ἐπιφέρει καὶ τάδε·

Ἄρχο μειδίον ἀνορῶν τὴν μητέρα κεδνὴν
Γνωρίζων· ἢ γὰρ σε φέρει πολλοὺς λυκάφαντας.
Σοὶ δὲ γονεῖς οὐ πάμπαν ἐφημέριος ἐγέλασαν.
Οὐ δ' ἔφη λέχθων, οὐ δ' ἔγνω δαίτα θέλειαν.

πῶς γὰρ ἂν τοῦτον οἱ γονεῖς ἐμειδίασαν· ὃ μὲν γὰρ αὐ-
τῶν Θεός, ἅποιός ἐστι δύναμις· καὶ ἀσχημάτιστος μὲν,
ἐν περιγραφῇ δὲ ἄλλων, οὐκ ἀνθρωπίνου δὲ σώματος· λεκ-
τῶν δὲ ἄπειρον, τίς οὐκ οἶδεν ὅν τὸ ἅγιον πνεῦμα; ποία
δὲ ἐπιθυμία, ἐφείθε τε ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ διαθήσει, οὐ
πάντα ἐφίενται; τί δ' ὄλωσ κοινὸν σοφία τε καὶ ἡδονή;
ἀλλὰ ταῦτα ἐφείσθω λέγειν τοῖς ἀνθρωπίνην τινὰ (εἰσά-
γουσαι γέννησιν) οἱ δὲ, τὴν ψυχὴν αὐτῶν καθαρεύουσιν ἀπὸ

VALESII NOTÆ.

hos Virgilio versus, tum in Fuk. codice, tum in sche- C
dis, non a capite scribi; sed prima tantum ejusque
versus vocabula modico spatio a præcedentibus se-
jungit. Quod ideo fit, quia non continui recitantur hi
versus, sed cum crebris interlocutionibus Constanti-
nii.

Ποῖον δὴ ἔχει λόγον. Mallem scribere ποῖος ἂν ἔχοι
λόγος.

ἢ γὰρ τοὶ φύσις. In libro Fuk. ac Turnebi scriptum
est ἦτε γὰρ φύσις.

Ἄρχο μειδίον ἀνορῶν. Sic primus hunc versum
edidit Rob. Stephanus, ex conjectura ut opinor. Nam
et in schedis regiis et in codice Fuk. ita scribitur:
Ἄρχο μειδίον ὡς ἂν ὄρων, etc. Ex quibus facillimum
erat veram hujus loci scripturam restituere. Sic igitur
emendo:

Ἄρχο μειδίον ἀνορῶν τὴν μητέρα κεδνὴν
Γνωρίζων.

Qua quidem emendatione certius nihil.

Σοὶ δὲ γονεῖς οὐ πάμπαν. Verba Virgilio non recte
accepit Constantinus, nec interpres Græcus. Si enim
intellexit, quasi dixisset Virgilius, puero parentes
non arrisisse; nec deum illi mensam, nec deam cu-
bile impertivisse. Scilicet Constantinus versus illum
Virgilio:

Incipe, parve puer, cui non risere parentes,

legendum putavit uno ductu absque ulla distinctione:
cum tamen post vocem *puer*, punctum sit apponen-
dum, ut vel pueris notum est. Hæc cum Christophor-
sonus non animadvertisset, sequentia Constantini
verba interpolavit, addita negatione contra mentem
auctoris, et contra auctoritatem omnium exemplari-
um. Porro in codice Fuk. legitur ἐφημέριος ἐγέλα-
σαν, rectius ni fallor. Certe in schedis scribitur ἐφη-
μέριος.

Hæc fortasse aliquis ex numero eorum qui prudentia minus valent, de hominis ortu dici existimaverit. Verum, quæ ratio est ut hominis filio in lucem edito, nec aratrum ac sementem tellus, nec vitis falcem et reliquam culturam desideret. Quomodo hæc de hominis prole dicta esse intelligantur? Est enim natura divinæ voluntatis ministra, non humanis famulans jussionibus. Adde quod omnium elementorum lætitia, adventum Dei, non hominis eujuspiam conceptum designat. Jam vero quod poeta vitam sibi diutius prorogari optat, id plane argumentum est Deum invocantis. Vitam enim et salutem nobis a Deo postulare, non ab homine solemus. Et Erythræa quidem sibylla Deum sic affatur: Cur mihi, inquit, Domine, vaticinandi necessitatem imponis, ac non potius sublinem raptam e terra, ad diem usque beatissimi adventus tui servas? Virgilius vero, post versus quos supra retulimus, hæc subjungit:

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer, cui non risere parentes,
Nec Deus hunc mensa, Dea nec dignata cubili est.

Quomodo enim parentes ei arrisissent. Etenim pater illius Deus, expers qualitatis vis est. Et figura quidem ipse omni caret, in aliorum tamen circumscriptione existit; nec humano præditus est corpore. Tori quoque expertem esse Spiritum divinum quis ignorat? Quod enim desiderium, quæ cupiditas in-

Ἐο μὲν γὰρ αὐτῶν. Cuius liquet scribendum esse ὃ
μὲν γὰρ αὐτοῦ πατὴρ θεός, etc. In codice Fuketiano
scribitur ὃ μὲν γὰρ αὐτῶν ἂν θεός, ἅποιός ἐστι δύναμις.

Τὸ ἅγιον πνεῦμα. Per Spiritum sanctum Constantinus videtur intelligere Divinitatem, seu naturam divi-
nam, ut jam in superiori capite notavimus. Explicat
enim verba illa ex Virgilio translata οὐδ' ἦψω λέχθων,
quæ de Christo, non de Spiritu sancto dicuntur. Ita-
que hoc loco spiritum Dei interpretari malui, quam
Spiritum sanctum, ut Portesius et Christophorus.

Ἄλλὰ ταῦτα ἐφείσθω λέγειν. Ex his verbis apparet,
errorem illum quem supra notavi non ab ipso Constantino
admissum fuisse, sed a græco interprete, qui
postremos Virgilio versus male intellexit. Nam Constantinus
quidem ipse versus illos Virgilio recte accepit, ut hinc patet.
Cum enim Virgilio verba retulisset, quæ sic habent:

Cui non risere parentes;

Nec Deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Contiuo tanquam reprehendens poetam, hæc subjungit: Quomodo, inquit, ei arriderent parentes, cum pater ejus Deus sit, expers corporis et figuræ. Jam cubile et mensa quoniam modo convenire possunt Deo, quem tori penitus expertem esse constat, nec ciborum voluptate alfici. Addit deinde hæc verba, ex quibus manifeste perspicitur id quod dixi. Constantinus Virgilio versus optime intellexisse: *Verum illis qui humanam quamdam generationem exponunt, concedamus ut ita loquantur.* Quibus verbis excusat Virgilius, quippe qui divinam Christi generationem ignoraverit. At in interpretatione græca, in qua Virgilio versus male exponuntur, hæc periodus cum præcedentibus non cohæret.

Οἱ δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Amplector conjecturam doctorum virorum, quam etiam in libro Savillii annotatam inveni: οὐδὲ τὴν ψυχὴν, etc.

esse posset in affectu summi boni, cujus desiderio reliqua omnia ducuntur? quid omnino sapientiae potest esse commune cum voluptate? Verum sic loqui liceat illis, qui humanam quamdam Christi generationem sibi fingunt; neque operam dant ut animum suum ab omni impio facinore ac sermone integrum servant. Te hic, pietas, appello; tuum subsidium ad ea quae dicuntur imploro: quae nihil aliud es quam lex castimoniae et sanctitatis, omnium honorum maxime optabile, sanctissimae spei magistra, immortalitatis certa promissio. Te veneror, o pietas atque clementia. Tibi pro beneficio curationis tuae qua opus habebamus gratias debemus. At vulgus hominum tui auxilii expers, praesens quo adversus te flagrat odio, Deum ipsum aversatur nec intelligit, suae ipsius ac reliquorum impiorum vitae causam ex divini Numinis cultus atque obsequio pendere. Totus enim mundus et quaecumque in mundo continentur illius est possessio.

CAP. XIII. — GRATIARUM ACTIO IMPERATORIS, QUAE VICTORIAS ET RELIQUA BONA SUA CHRISTO ACCEPTA FERT; ET CONFUTATIO MAXIMINI TYRANNI, QUI PERSECUTIONIS CRUELITATE CHRISTIANAE RELIGIONIS GLORIAM AUXERAT.

Equidem meam felicitatem meaque omnia pietati accepta refero. Testes sunt rerum eventus qui ex voto mihi responderunt: testes sunt pugnae atque victoriae, et tropaea de hostibus parva. Scit et laudibus ea celebrat urbs Roma. Idem sentit populus urbis mihi charissimae, licet falsa spe deceptus, indignum sua majestate principem elegerit, qui mox convenientem sceleribus suis exitum sortitus est. Verum ea nunc commemorare nefas esse arbitror: mihi praesertim qui te, pietas, alloquor, et qui curam omnem ac diligentiam adhibeo, ut te castis sermonibus bonisque verbis compellem. Dicam tamen aliquid, quod nec turpe nec indecorum videbitur. Bellum inexpiabile, plenum amentiae et inaudita crudelitatis, adversus te, pietas, et adversus omnes sanctissimas ecclesias tuas a tyrannide gerebatur. Nec deerant in urbe Roma, qui tantis malis et publica calamitate lætarentur. Erat et campus ad praelium constitutus.

VALESII NOTAE.

Ἄγρον τενα νόμον ὑπάρχουσα. Grammaticae leges scribi jubent ὑπάρχουσαν, ut est in codice Fok. Porro elegantissima est haec religionis christianae definitio: sed prava interpunctione faede corrupta. Lego igitur πάντων τε ἀγαθῶν εὐκταιστάτην, ἐπιδοῦς ὁσιωτάτης διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον. Nihil hac lectione certius, nihil elegantius. Religionem appellat Constantinus magistrum spei sanctissimae, quippe quae nos doceat sperare caelestia, nec in terrenis et caducis bonis, sed in Deo omnem spem nostram collocare. In codice Fok. legitur: Ὀσιότητος διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον. Eadem interpunctio est in schedis.

Οἱ θεσθέντες. Omnino scribendum videtur οἱ ἰαθέντες. Eleganter enim dicitur σαῖς θεραπειῶν ἰαθέντες id est, suis remediis sanati.

Ἐκείνου κτῆμα. Mallem scribere κτίσμα, id est opus, sive officium.

Τῶν κατ' εὐχὰς ἀπάντων. Coniicere quis non immerito posset scribendum esse πάντων κατ' εὐχὰς ἀπάντων. Sed cum absque hac emendatione sensus constet, nihil mutandum censeo.

Μεγαλόπολις. Sic Romam Graeci vocare consueverant, ut innumeris exemplis probari potest. Ita Tatianus in oratione adversus Graecos, ubi de sacro Jovis Laetaris loquitur, et Porphyrius in libro de Absti-

παντὸς κακοῦ γε καὶ ῥήματος παρασκευάζουσιν. ἐπικαλοῦμαι δὲ σε αὐτὴν σύμμαχον τοῖς λεγομένοις, ὡ θεοσέβεια, ἄγρον τενα νόμον ὑπάρχουσα, πάντων τε ἀγαθῶν εὐκταιστάτην ἐπιδοῦς, ὁσιότητος διδάσκαλον ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον· σὲ μὲν εὐσέβεια καὶ φιλασθροπία προσκυνῶ, σαῖς δὲ θεραπειῶν χάριν αἰδίων ὀφειλομένων δεηθέντες, ὁ δὲ ἄπειρος ὄχλος τῆς σῆς ἐπικουρίας, διὰ τὴν ἔμφυτον πρὸς σὲ ἀπέχθειαν, καὶ τὸν θεὸν ἀποστρέφεται· οὐδὲ οἶδε τῆν αἰτίαν ὅπως τοῦ ζῆν καὶ εἶναι αὐτὸν τε καὶ τοὺς λοιποὺς δυσσεβεῖς, ἐκ τοῦ πρὸς τὸ κρεῖττον καθήκοντος ἠρτῆσθαι· πᾶς γὰρ ὁ κόσμος ἐκείνου κτῆμα, καὶ ὅσα ἐστὶν ἐν κόσμῳ.

flagrat odio, Deum ipsum aversatur nec intelligit, divini Numinis cultus atque obsequio pendere. Totus enim mundus et quaecumque in mundo continentur illius est possessio.

Ἐγὼ μὲν τῆς εὐτυχίας τῆς ἡμετέρας καὶ τῶν ἐμῶν πάντων, αἰτιώμαι τὴν εὐγένειαν· μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἔκθεσις τῶν κατ' εὐχὰς ἀπάντων· ἀνδραγαθία, νίκαι κατὰ τῶν πολεμίων, τρόπαια· σύνοις δὲ καὶ μετ' εὐφημίας ἐπαινεῖ καὶ ἡ Μεγαλόπολις· βούλεται δὲ καὶ ὁ δῆμος τῆς φιλότατης πόλεως, εἰ καὶ πρὸς ταῖς σφαλεραῖς ἐπιπέσειν ἐξαπατηθεῖς, ἀνάξιον ἐάντης προελετο προστατῆν· ὁ παρακρήμα ἐάλω, προσσηκόντως τε καὶ ἀξίως τοῖς ἑαυτῶν τε τολπημένοις, ὧν οὐ θέμις ἀπομνημονεῦσαι, μάλιστα ἐμοὶ τῷ διαλεγόμενῳ πρὸς σὲ, καὶ πάσαν ἐπιμίλειαν ποιουμένων, πῶς ἂν ἀγναῖς καὶ εὐφῆμοις διαλέξεσι προσείποιμί σε. ἔρω δὲ τι ἴσως, οὐκ ἄσχημον οὐδὲ ἀπρεπές· ὑπερβάλλον μόντοι μανία καὶ ὀπότητι, ὡ θεοσέβεια, καὶ πάσαις ταῖς ἀγνωτάταις σου ἐκκλησίαις ὑπὸ τυράννων πολεμος (ἦν) ἄσπονδος· καὶ οὐκ ἐπέλειψάν τινες τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ, τηλικούτοις ἐπιχαιρόντες δημοσίοις κακοῖς· παρεσκευάστο δὲ καὶ πεδίον τῇ μάχῃ. σὺ δὲ προελθούσα, ἐπέδωκας ἑαυτὴν ἐπερειδομένην τῇ πρὸς θεὸν πίστει.

Sed et Eusebius in oratione tricennali de laudibus Constantini ita Romam appellat, ut illic videbimus.

καὶ πάσαις ταῖς ἀγνωτάταις. Ante haec verba asteriscus in editione Rob. Stephani appositus est, quo indicatur, nonnulla hic deesse in scriptis exemplaribus. Verum asteriscos qui a Rob. Stephano diligenter notati fuerant, praecipue in fine hujus libri, editio Genevensis omnes sustulit. Caeterum hoc loco pauca desunt, quae sic suppleo. Σοὶ τε καὶ πάσαις ταῖς ἀγνωτάταις σου ἐκκλησίαις, etc. Alloquitur enim religionem christianam.

καὶ πεδίον. Campum intelligit, in quo martyres extremo supplicio affliciebantur. Moris enim erat tum apud Graecos, tum apud Romanos, ut extra portas supplicia de noxiis sumerentur, ut pluribus notavi ad Amm. Marcellinum. Unde ad campum duci dicebantur noxii qui ad supplicium ducebantur. Sic Augustinus in libro 1 contra Epistolam Parmeniani cap. 8.

Ἐπέδωκας ἑαυτὴν ἐπερειδομένην. Scribendum est σαυτὴν ἐπερειδομένην, etc. Id est, teipsam ultro obtulisti. Alludit Constantinus ad fortitudinem martyrum, qui se ultro iudicibus offerebant, et ad mortem non coacti, sed sponte currebant. Certe ἐπιδοῦναι non dicitur nisi de eo qui sponte aliquid facit; ut verbi

θητων (δε) δυσσεβων ωμοτης, δικην πυρος ακαταπαυστος Α επινενησαμενη, θαυμαστην και δια παντος αιιδιμον εδοξίαν προσηψε σοι. σεβας γαρ δια ταυτα ειχε τους θεωμενους αυτους. τους μεν ουν δημιους και στρεβλουοντας τα των ευσεβων σωματα, ην ιδειν κεινοντας και δυσπετουοντας προς τα δεινα, παρεμενους δε τους δεσμούς, και τας γε βασάνους αυτας εκλυτους, και τας προσφερομενας κούσεις αμαυρουμενας, και ουδε προς ολιγον οκλαζδόντων την παρρησίαν. τι ουν ταυτα τολμων ωνησας ω δυσσεβέστατε; τι δε το αιτιον της εκστάσεως των φρεων; ερεεις οτι δια την προς τους θεους τιμιν' τινος τουτους; η ποιαν τινά της θείας φύσεως αξίαν λαμβάνεις εννοιαν; οργίλους ηγη κατά σε τους θεους είναι; ει ουν ησαν τοιούτοι εχρηθη θαυμάζειν μάλλον αυτων την προαιρεσιν, η πεδαιρχειν τοις αναιδέσι προστάγμασι, δικαίων ανδρων σφαγας αδικως επαράντων. ερεεις ισως δια τα υπο των προγόνων νομισθέντα και την των ανθρωπων υπόληψιν συγχωρωδ' και γαρ εστι παραπλήσια τοις δρωμένοις τα νομιζόμενα, μιας τε και της αυτης αφροσύνης* ηήθης ισως είναι τενα δυναμιν εξαίρετον, εν τοις υπο τεκτόνων και δημιουργών εσκευασμένοις ανθρωπομόρφους* τοιγάτοι περιείπεις ταυτα πάσαν ποιούμενος επιμελειαν, οπως μη ποτε ρυπωθειεν μεγίστων και εξαίρετων θεων ανθρωπίνης δεομένων επιμελείας (εϊδωλα.)

foran eximiam quamdam inesse vim atque virtutem formatis. Ideirco igitur ea colebas summam adhibens Magni scilicet ac praecipui dii hominum cura indigent.

CAP. XXXIII. — DE CHRISTIANORUM INSTITUTIS, ET QUOD DEUS DILIGIT EOS QUI VIRTUTEM SECTANTUR, ET QUOD AC JUDICIUM RETRIBUTIONEM SPERARE OPORTET.

Αντεξέταζε την ημετέραν θρησκείαν προς τα υμέτερα. C ουκ ενταυθα μεν, ομόνοια γνησία και διαρκής φιλανθρωπία. ελεγχθη δε παίσματος, νοθεσίαν ουκ ολεθρον φέρων. θεραπειαν δε ουκ ωμότητος αλλά σωτηρίας. και πίστιν ειλικρινή, πρώτον μεν προς τον θεόν, επειτα δε και προς την φυσικήν των ανθρώπων κοινωνίαν. ελεος δε

VALESHI NOTÆ.

gratia de Christo qui se sua sponte tradidit pro salute generis humani. Male igitur Christophorsonus hunc locum ita vertit: *leipsam adversariis opposuisti*. Conjecturam nostram confirmat codex Fuk. in quo scribitur *επέδωκας σεαντην επεριδομένην*.

Θητηων δυσσεβων ωμοτης. Hujus loci emendationem feliciter mihi videor deprehendisse. Cum enim ante hæc verba legatur vox *πίστις*, duabus ultimis hujus vocabuli literis repetitis locum ita restitui. *εϊθ' η των δυσσεβων ωμότης*, etc. Nihil certius. Facessat igitur conjectura Gruteri et Christophorsoni, qui legunt *θητηων δε δυσσεβων*, etc. Quis enim ferre potest hanc locutionem? Codex tamen Fuk. lectionem illam Gruteri confirmat. Sed jam antea observavi, multas παραδιορθώσεις in illo codice reperiri.

Τα των ευσεβων σωματα. Christophorsonus, Scaliger et alii post has voces addunt *ην ιδειν*, quemadmodum etiam in libro Fuk. ac Moræi reperi. Sed nihil opus est hic addere, cum præcesserit vox *θεωμενους*, ad quam hæc omnia referri debent. Fatcor tamen magis perspicuam fore orationem, si has voces addideris.

Ω δυσσεβέστατε. Alloquitur unum ex persecutoribus; Maximinum scilicet, ut est in titulo hujus capituli. Hic enim crudelius et infestius quam cæteri Christianos persecutus est.

Tum vero tu in medium progressa, temetipsam ultro tradidisti, fide in Deum fulta atque innixa. At crudelitas hominum impiorum, cum instar flammæ obvia quæque depasta esset, admirabilem quamdam et celeberrimam tibi gloriam conciliavit. Hinc enim stupor ac veneratio tui spectatores ipsos invasit. Ac tortores quidem ac carnifices, in cruciandis piorum corporibus defessos, et ad inopiam consilii redactos cernere licebat: vincula autem resoluta, laxatos equuleos; et restinctas quæ admoveantur flammæ: contra vero invictam constantiam ac libertatem piorum, qui ne tantulum quidem de gradu suo dimovebantur. Talia igitur aggressus quid profecisti, omnium hominum impiissime? Quod malum causa fuit furoris tui? Dices fortasse, in honorem deorum hæc a te gesta.

B At quorum deorum? Aut quam notionem divina dignam natura animo concepisti? Deosne perinde atque te iracundos esse existimabas? Quod si tales erant, eorum potius consilium mirari oportebat, quam impudentibus mandatis, quibus justos viros injuste trucidari jubebant, obtemperare. Sed forte dices, te ob instituta majorum, et propter hominum opinionem ista gessisse. Ignosco. Sunt enim instituta illa, his quæ a te geruntur simillima, et ex unius ejusdemque imperitiæ fonte manantia. Existimasti in simulacris a fabris et artificibus humana effigie curam ac sollicitudinem, ne sordibus inquinarentur.

C Confer, si placet, religionem nostram, cum tuis ritibus. Nonne apud nos quidem germana concordia et perpetua humanitas? nonne apud nos reprehensio culpæ est ejusmodi, quæ correctionem afferat, non perniciem: et curatio quæ ad salutem proficiat, non ad crudelitatem? Nonne apud nos sincera fides, primum

δικαίων ανδρων σφαγας. Scribendum videtur προς δικαίων, etc., nisi mendum est in verbo *επαράντων*.

Επιμελείας εϊδωλα. Delenda est postrema vox, quam Christophorsonus, Scaliger et Gruterus perperam adjecerunt. Eamdem vocem in libro quoque Fuketii et Moræi adjectam inveni. Sed nihil necesse est: tantum post vocem *ρυπωθειεν*, apponenda erat virgula. Atque ita Joannes Portesius hunc locum accepit; qui profecto felicius quam Christophorsonus hæc interpretatus est in hunc modum: *Omnis illa cura tua, omne studium ne sordibus opplerentur. Ita magni primariique Dii humana se ope sustinebant; istam diligentiam requirebant*. Atque ita etiam Musculus.

Θεραπειαν δε. Lego *θεραπειαν τε*. Subauditur autem verbum *φέρων* quod paulo ante præcessit. Posset etiam legi *θεραπεια τε*, et paulo post *και πιστις ειλικρινής*, ac fortasse rectius.

Και πιστιν ειλικρινή. Apparet ex sequentibus, scribendum esse *διόθεσιν, αγαπην*. Charitas enim primum quidem erga Deum est, deinde erga proximum. Fides vero non est nisi unum ac solum Deum. Itaque *πίστις* hic nullo modo convenire potest. Adde quod cum hoc loco agatur de objurgatione, charitas optime congrui. Nam benevola objurgatio ac reprehensio, charitatem parit. Sed præstat hic legere *και πιστις ειλικρινής*, ut jam dixi. Atque ita legit Musculus, sicut ex versione ejus apparet.

quidem erga Deum, deinde verò erga naturalem hominum societatem? Nonne apud nos misericordia erga eos quos fortunæ calamitas oppresserit? Nonne vita simplex, nullo simulationis fuce occultam tegens improbitatem, et veri atque unius Dei cuncta moderantis cognitio? Hæc est vera pietas; hæc integra atque incorrupta religio. Hæc sapientissima vivendi ratio; quam qui amplexi sunt, tanquam augusta quadam via ad æternam vitam tendunt. Nemo enim qui huiusmodi vivendi rationem inierit, et qui animum habeat ab omni corporis labe purgatum, moritur omnino; sed functionem sibi a Deo indicatam implere, potius quam mori dicendus est. Is namque qui Deum confessus est, nec contumeliæ cedit nec iracundiæ. Sed forti animo necessitatem sustinens, tolerantia suæ experimentum, velut viaticum quoddam habet ad conciliandam sibi divini Numinis clementiam. Neque enim dubium est, quin Deus homines virtute præditos amplectatur. Quippe absurdissimum esset, tam præpotentes quam inferioris loci homines, adversus eos a quibus observantur aut beneficiis afficiuntur, grato animo esse, et vicissim illos beneficiis afficere, cum vero qui omnium summus sit, et qui omnibus imperet, ipsumque sit summum bonum, negligentem in referenda gratia esse. Qui in omni vita nos ubique comitatur, et qui præsto nobis adest, quotiescumque boni aliquid agimus. Et illico quidem fortitudinis et obedientiæ causa nos collaudans remuneratur: plenam tamen et perfectam solutionem in aliud tempus differt. Tunc enim totius vitæ nostræ summa ad calculos revocabitur. Ac si quidem cuncta recte se habuerint, æternæ vitæ merces

τῶν οὐς ἐπολέμησεν ἢ τύχη· ἀπλοῦς δὲ βίος, καὶ οὐ ποικίλη τινὶ πανουργίᾳ τὴν πονηρίαν ἐπικαλυπτόμενος. τοῦ τε ὄντος Θεοῦ καὶ τῆς μοναρχίας γνώσις· ἥδε ἐστὶ ἀληθῶς θεοσέβεια, ἥδε εὐκρινὴς θρησκεία, ἡ παντελῶς ἄχραντος· οὗτος ἔμφρων βίος, ὃν οἱ μετιόντες, ὡς διὰ λεωφόρου σεμνῆς τιнос ἐπὶ τὸν ἀέθραον πορεύονται βίον· οὐδεὶς γὰρ ὄλωσ τελευτᾷ ὁ τὸν τοιοῦτον ἐνσταθᾶμενος βίον, καθαρῶν τε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σωματος. πληροὶ δὲ μᾶλλον τὴν προσταχθεῖσαν αὐτῷ θεῶθεν λειτουργίαν, ἢ ἀποθνήσκουσι· ὁ γάρτοι τὸν Θεὸν ἠμολογήσας, οὐ γίνεται πάρεργον ὕβρεως οὐδὲ θυμοῦ· ἀλλ' εὐγενῶς τὴν ἀνάγκην ὑποστάς, τὴν τῆς καρτερίας πείραν, ἐφόδιον ἔχει τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐμενείας· οὐδὲ γὰρ ἀμφίβολον, τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀρετὴν ἀσπάξασθαι τὸ θεῖον· καὶ γὰρ ἂν εἴη τῶν ἀτοπωτάτων, τῶν ἔξουσίας ἐπιλημμένων καὶ ὑποδεδεστέρων, εἰ καὶ θεραπεύοντες τυγχάνοιεν οἱ εὐεργετοῦντες, αὐτοὺς εὐχαρίστως κατατίθεσθαι καὶ ἀντεργεγετεῖν, τὸν δὲ ὑπὲρ πάντας, ἀρχηγὸν τε τῶν πάντων, καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ, καταμελεῖν τῆς ἀμοιβῆς· ὁ συμπαρομαρτεῖ μὴν ἡμῶν τῷ παντὶ βίῳ, καὶ πάρεστιν ἡμῖν τνικαῦτα, ὅσακις ἀγαθὸν τι ποιῶμεν· καὶ παραχρῆμα μὴ ἀποδεχόμενος τῆς ἀνδρείας καὶ εὐδοκίας, εὐεργετεῖ, τὴν δὲ συμπλήρωσιν ἡμῶν ὑπερτίθεται· πᾶσα γὰρ ἡ τοῦ βίου ψῆφος τνικαῦτα λογοθετεῖται· καὶ ἐπειδὴν ταῦτα καλῶς ἔχη, ὁ μισθὸς ἐπακολουθεῖ τῆς αἰωνίου ζωῆς, μετέρχεται δὲ καὶ τοὺς πονηροὺς ἡ προσήκουσα τιμωρία.

CAP. XXIV. — DE DECI, VALERIANI ET AURELIANI CALAMITOSO VITÆ EXITU-OB PERSECUTIONEM ECCLESIAŪM.

Te nunc interrogo, Dec, qui justorum laboribus olim insultabas, qui Ecclesiam odio prosequeris, qui viros summa vitæ sanctitate præditos supplicio

Σὲ δὲ νῦν τὸν δίκιον ἐρωτῶ, τὸν ἐπεμβαίνοντά ποτε τοῖς τῶν δικαίων πόνοις, τὸν τὴν ἐκκλησίαν μισήσαντα, τὸν ἐπιθέντα τιμωρίαν τοῖς ὁσίοις βεβιωκόσι· τί δεινὸν πράσ-

VALESH NOTÆ.

Ὁδὲ γίνεται πάρεργον ὕβρεως. Quæ sit vis hujus locutionis interpretes sensum minime assequuntur, quod tamen facile erat hoc loco. Christophorus quidem ita vertit: Qui Deum ingenue confitetur, non contumeliæ, non iracundiæ sponte succumbit. Ex quibus verbis, nemo est qui non hunc sensum eliciat; eum qui Deum confitetur, non esse iracundum, nec contumeliosum. Atqui longe alius est sensus verborum græcorum; cum scilicet qui Christi nomen coram iudice confitetur, contumeliæ ac furori persecutorum non cedere.

Ἐφόδιον τῆς πρὸς τὸν θεὸν εὐμενείας. Christophorus legisse videtur εὐνοίας, quod non probo. Nullus enim sensus ex hac lectione elici potest. Porro ἐφόδιον instrumentum verti, ut loquitur Amm. Marcellinus in lib. xxxix, pag. 593: Cæsar Dictator aiebat miserum esse instrumentum senectuti, recordationem crudelitatis. Ubi vide quæ olim annotavi. Possis etiam vertere viaticum. Nec incommode Musculus ita vertit: Tolerantia experientiam compendii vice habet ad promerendam benevolentiam.

Ὁδὲ γὰρ ἀμφίβολον. In libro Moræi vir doctus ad marginem annotavit hæc verba: Πλατωνικὸν ἐκ τῆς πολιτείας, id est, hic locus desumptus est ex libro x Platonis de Republica. Certe in illo libro disputat Plato de præmiis, quæ justis hominibus tum in hac vita, tum post mortem a Deo tribuuntur. Sed argumentatio qua Constantinus id adstruit, in Platone, quod sciam, non habetur.

Τῶν ἔξουσίας ἐπιλημμένων. Non dubito quin scribendum sit τοὺς μὲν ἔξουσίας ἐπιλημμένους καὶ ὑπο-

δεστέρους, εἰ θεραπεύοντες τυγχάνοιεν ἢ εὐεργετοῦντες αὐτοὺς τινες, εὐχαρίστως κατατίθεσθαι, etc. Id est, Absurdissimum enim esset, tam præpotentes quam inferioris loci homines, erga eos a quibus observantur aut beneficiis afficiuntur grato animo esse, etc. In quibus verbis observari refertur ad præpotentes homines; ut beneficiis affici refertur ad inferiores et humiliores, quod non vidit Christophorus. In libro Fuk. Turnobi ac Savillii legitur καὶν θεραπεύοντες μὴ τυγχάνοιεν οἱ εὐεργετοῦντες, quod non probo. Musculus autem legit εἰ καὶ θεράποντες τυγχάνοιεν οἱ εὐεργετοῦντες, non male.

Ὁ συμπαρομαρτεῖ. Procul dubio scribendum est ὡς συμπαρομαρτεῖ. Refertur enim ad τὸν δὲ ὑπὲρ πάντας, id est, ad summum Deum. Quem licet vocaverit τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ, nihilominus ὡς sequi debet in masculino.

Εὐδοκίας. Propensam voluntatem vertit Christophorus; Musculus benevolentiam. Ego obedientiam interpretari malui. Id enim significat vox εὐδοκίᾳ, morem gerere, obsequi voluntati divinæ. Εὐδοκία igitur ad verbum est albescentia. Quo sensu sumitur apud Lucam in cantico illo militiae cœlestis post ortum Domini: Ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Occurrit hæc dictio passim in utroque Testamento, ut jam alii observaverunt. In optimo codice Fuk. scribitur ἀνδρείας τε καὶ εὐθυδικίας.

Τὶ δεινὸν πράσσεις. Scribo meo periculo τί δὲ νῦν πράσσεις, quomodo etiam in libro Moræi ad oram emendatam inveni. Neque aliter scribitur in codice Fuk. In schedis autem legitur τί δὲ τῷ.

σεις μετὰ τὸν βίον; ποίαις δὲ καὶ πῶς δυστραπέλοις συν-
έχη περιστάσεις; εἶδειξέ δὲ καὶ ὁ μεταξὺ τοῦ βίου καὶ
τῆς τελευταίας χρόνος τὴν σὴν εὐτυχίαν, ἥνικα ἐν τοῖς
σκυθικοῖς πεδίοις πανστρατιᾶ πεισὼν, τὸ περιβόητον
Ῥωμαίων κράτος ἤγες τοῖς Γέταις εἰς καταφρόνησιν. ἀλλὰ
σύ γε, Οὐαλεριανέ, τὴν μαιφρονίαν ἐνδειξάμενος τοῖς ὑπη-
κόοις τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁσίαν κρίσιν ἐξέφηνας, ἄλους αἰχμάλ-
λωτός τε καὶ δέσμιος ἀχθεῖς σὺν αὐτῇ πορφυρίδι καὶ τῷ
λοιπῷ βασιλικῷ κόσμῳ, τέλος δὲ ὑπὸ Σαπώρου Περσῶν
βασιλείῳ ἐκδάρηται κελυθεῖς καὶ τοριχευθεῖς, τρόπακτον
τῆς σαυτοῦ δυστυχίας ἔστησας αἰώνιον· καὶ σύ δὲ, Ἀυ-
ρηλιανέ, φλόξ πάντων ἀδικημάτων, ὅπως ἐπιφανῶς, δια-
τρέχων καὶ ἐμμανῶς τὴν Θράκην, κοπεῖς ἐν μέσῃ λεωφόρῳ,
τοὺς αὐλακας τῆς ὁδοῦ, ἀσιθούς αἵματος ἐπλήρωσας.

omnium vitiorum; quam praesenti et perspicua divini Numinis vindicta, dum furore percitus Thraciam percurreres, in medio viae publicae caesus, sulcos aggeris publici impio sanguine complexisti?

CAP. XXV. — DE DIOCLETIANO, QUI TURPITER IMPERIO SE ABDICAVIT, ET QUI OB ECCLESiarUM PERSECUTIONEM FULMINE PERCUSSUS EST.

Διοκλητιανὸς δὲ μετὰ τὴν μαιφρονίαν τοῦ διωγμοῦ αὐτοῦ
ἐκείνου καταψηφισάμενος διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης βλάβην,

A affectisti. Quid rerum nunc agis post hanc vitam? quantis et quam difficilibus ærumnis premeris? Tuam certe infelicitatem satis superque declaravit illud temporis spatium, quod inter vitam ac mortem tuam intercessit; cum tu in campis Scythicis una cum omni exercitu prostratus, imperium romanum tantopere ubique celebratum Gothorum contemptui ac ludibrio exposuisti. Tu quoque, Valeriane, cum eandem crudelitatem in famulos Dei declarasses, justum Dei iudicium omnium oculis subiecisti, captus ab hostibus et in vinculis circumductus cum chlamyde purpurea et reliquo imperiali cultu: tandem vero a Sapore persarum rege, detracta tibi cute, condiri iussus, sempiternum calamitatis tuae tro-

B pæum spectandum præbuisisti. Tu item, Aureliane, fax omnium vitiorum; quam praesenti et perspicua divini Numinis vindicta, dum furore percitus Thraciam percurreres, in medio viae publicae caesus, sulcos aggeris publici impio sanguine complexisti?

Διοκλητιανὸς δὲ μετὰ τὴν μαιφρονίαν τοῦ διωγμοῦ αὐτοῦ
ἐκείνου καταψηφισάμενος διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης βλάβην,

Diocletianus vero post cruentam persecutionis sævitiam, suamet ipse sententia damnatus, ob vitium

VALESHI NOTÆ.

Ἐκδάρηται κελυθεῖς. Recte in libro Moræi emen-
tatur κελυθεῖς. Porro de Valeriani Imp. cute a Persis detracta et sale condita, alii etiam scriptores loquuntur. Ita certe Petrus Patricius in Excerptis legationum, apud quem Galerius exprobrat Persis, quod Valerianum aolis circumventum ad ultimam usque senectutem captivum detinuerint; ac post mortem nefarie eutem ejus servantes, mortui corpus immortali affecerint ignominia.

Διατρέχων καὶ ἐμμανῶς. Malo consilio Genevenses particulam καὶ inseruerunt, ex Scaligeri, Bongarsii et Gruteri, ut aiunt, libris: quam etiam in libro Moræi adjectam inveni. Verum cum ea conjunctio sensum perturbet, nec in Regiis schedis, aut in editione Stephani legatur, longe longeque eam ablegandam censeo. Codex tamen Fuk. eam retinet.

Διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης βλάβην. Quam ob causam Diocletianum imperium deposuerit, non convenit inter auctores. Quidam scribunt Diocletianum, utpote curiosum scrutatorem rerum futurarum, cum ex haruspicum responsis comperisset maximas clades impendere reipublicæ, sponte imperium abjecisse. Testatur id Aurelius Victor. Alii scribunt, Diocletianum, ingravescente ævo, cum se minus idoneum gerendæ reipublicæ esse sentiret, tum ob senium, tum propter infirmam valetudinem, id consilium cepisse. Ita Eutropius, auctor certissimus et elegantissimus. Idem scribit incertus auctor in Panegyrico quem dixit Maximiano Herculo et Constantino. Sed tamen, inquit, utcumque fas fuerit, eum principem quem anni cogere et valetudo deficeret, receptui cauere. Te vero in quo adhuc sunt istæ integræ solidæque vires, etc. Sunt qui scribant Diocletianum, cum videret Christianos a se superari non posse, præ dolore atque impatientia imperium posuisse, ut legere est apud Zonaram. At Constantinus hic diserte affirmat, Diocletianum ob mentis alienationem sponte se imperio abdicasse. Quis porro est qui Constantini testimonio ausit refragari, cum is in aula Diocletiani vixerit, nec eum quicquam horum latere potuerit. Idem quoque tradit Eusebius in libro vii Historiæ. Verum ut de hac re dubitemus, multa faciunt. Primo enim cum post abdicationem imperii diu superstes vixerit Diocletianus, nullum unquam mentis emotæ indicium dedit. Vel id unum quod Herculo et Galerio ipsum ad resumen-

dum imperium invitantibus respondit, quantæ sapientiæ est? utinam Salonæ posses visere olera nostris manibus sata. Itaque in illo secessu semper cultus est ab omnibus illius temporis imperatoribus, qui eum tanquam patrem religiose observabant. Audi Eumenium in Panegyrico quem dixit Constantino: At enim divinum illum virum, qui primus imperium et participavit et posuit, consilii et facti sui non poenitet. Felix beatusque vere quem vestra tantorum principum colunt obsequia privatim. An vero tam impense cultus fuisset Diocletianus a quatuor Augustis imperatoribus, si mentis suæ parum compos fuisset; an Eumenius divinum virum vocasset, eo maxime quod imperium primus posuerat, si propter dementia ac delirium id ab illo factum fuisset? Postremo consilium de abdicando imperio, diu ante persecutionem ceperat Diocletianus, tunc scilicet cum de Persis aliisque barbaris nationibus Romæ triumphavit. Illic enim in templo Jovis capitolini ab Herculo collega sacramentum exegit, ambo uno eodemque die imperium esse posituros. Docet id Eumenius in panegyrico jam citato: Hunc ergo istum qui ab illo fuerat frater adscitus, puduit imitari; huic illum in Capitolini Jovis templo jurasse poenituit.

C Triumphavit autem Diocletianus Romæ cum Herculo collega anno Imperii 18, ut scribit Hieronymus in Chronico, id est, anno antequam persecutio fieret Christianorum. Certe auctor Panegyrici dicti Maximiano et Constantino, longe ante abdicationem id consilium a Diocletiano captum, et cum Herculo communicatum esse testatur his verbis: Tale est, Imperator, quod omnibus nobis incluso genitu merentibus facere voluisti: non quidem tu Reip. negligentia aut laboris fuga, aut desidiæ cupiditate ductus, sed consilii olim, ut res est, inter vos placiti constantia, etc. Quæ cum ita sint, quomodo stare potest quod ait Constantinus, Diocletianum post persecutionem Christianorum in amentiam versum, ob id sponte Imperio se abdicasse. Equidem facile crediderim, Diocletianum post cœptam persecutionem morbo correptum, de statu mentis aliquantisper deturbatum fuisse; maxime cum Constantinus et Eusebius id constanter affirmant. Hoc enim evenire solet ægrotañtibus, et præcipue melancholicis, cujusmodi Diocletianum fuisse ex nummis conjicere licet. Sed nego illum ob hanc causam Imperium posuisse. Porro in codice Fuk. et Turnebi totus hic locus ita legitur:

insanix, vill quodam clausus domicilio pœnas dedit. Quid igitur illi profuit bellum Deo nostro intulisse? ut scilicet fulminis ictum assidue metuens, reliquam deinceps vitam exigeret. Testatur hæc urbs Nicomedia: nec silent hi qui rem oculis viderunt, quorum ex numero etiam ipse sum. Vastabatur palatium, et Diocletiani ipsius conclave, fulmine ac cœlesti quodam incendio illud depascente. Ac eventus quidem earum rerum a prudentibus viris prædictus fuerat. Neque enim tacere poterant, nec gemitum suum in tanta rerum indignitate occultabant, sed palam et aperte ipsi inter se summa cum libertate hos sermones jactabant: Quis hic furor? quæ tanta potentix insolentia, ut homines Deo bellum inferre audeant, et sanctissimam justissimamque religionem contumelia afficere; itque tantæ multitudinis, adeoque hominum æquissimorum, sine ulla ipsorum culpa, cædem atque exitum machinari non dubitent? O præclarum magistrum modestiæ omnium subditorum! o præclarum institutorem curæ ac sollicitudinis quam milites pro civibus suis gerant! Pectora tribulium suorum perfodiebant hi, qui nunquam in acie terga hostium viderant. Tandem vero divini Numinis providentia tam impiorum facinorum pœnas ab illis exegit; nec tamen sine damno Reipublicæ. Tot porro

Α μιᾶς εὐκαταφρονήτου οἰκίσεως καθειργμῶ ἐτιμωρήθη. τί δὴ τούτω συνήνεγκε, πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐνστήσασθαι; ἐν' οἷμαι, τὴν τοῦ κεραυνοῦ βολὴν δεδιώς, διαγάγει τὸν ἐπίλοιπον βίον. λαλεῖ Νικομήδεια, οὐ' ἴστω- πῶσι δὲ καὶ οἱ ἱστορήσαντες, ὧν καὶ αὐτὸς ὢν τυγχάνω. ἔδρουτο μὲν τοὶ τὰ βασιλεία καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ, ἐπινεμο- μένου σκηπτῶ, νεμομένης τε οὐρανιας φλογός· καὶ προσί- ρητά γε ἡ τούτων ἐκβάσις ὑπὸ τῶν εὐφρονούντων· οὐδὲ γὰρ εἰσιώπων, οὐδὲ τὴν αἰμωγὴν τῶν ἀναξίως γενησάντων ἐπεκαλύπτοντο, φανερώς δὲ καὶ δημοσίᾳ παρῆρσιάζομε- νοι, πρὸς ἀλλήλους διελέγοντο. τίς ἡ τοσαύτη μαγία; πόση δὲ ἡ τῆς δυναστείας ἀλαζονεία, τολμῶν πολεμεῖν Θεῶ ὄντας ἀνθρώπους, ἀγνωστὰ δὲ καὶ δικαιοτάτη θρησκεία θέλειν ἐμπαρονεῖν, τοσοῦτου δὲ δήμου καὶ ἀνθρώπων δικαίων ὄλεθρον, μηδεμιᾶς προὔπαρχούσης αἰτίας μηχανήσασθαι. ὡ τῆς τῶν πάντων ὑπηκόων σωφροσύνης δι- δάσκαλον, ὃ κηδεμονίας στρατοῦ πρὸς τοὺς ἑαυτῶν πολίτας. ἐτίτρωσκον τὰ στέρνα τῶν ὁμοφύλων, οἱ μηδέποτε τὰ τῶν πολεμίων ἐν παρατάξει μετὰφρασεως θεασάμενοι. τέλος γοῦν τὴν τῶν ἀνοσιῶν ἔργων ἐπιδείκναι ἡ θεία πρόνοια μετήλθεν, οὐ μὴν ἄνευ δημοσίας βλάβης· τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί, ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοντο, ἱκανὰς εἶναι πρὸς αἰωνίαν εἰρήνην. πᾶν γὰρ τὸ τοῦ προειρημένου βασιλείως στράτευμα, ὑποταχθέν ἐξουσίᾳ τινὸς ἀχρή- στου, βία τε τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἀρκάσαντος, προνοίας

VALESH NOTÆ.

*Ἐαυτοῦ καταψηφισάμενος, καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς παραφρο- σῆνης βλάβην μιᾶς εὐκαταφρονήτου οἰκίσεως καθειργμῶ ἑαυτὸν πιστεύσας· ἐν' οἷμαι τὴν τοῦ κεραυνοῦ βολὴν δε- διώς διαγάγει τὸν ἐπίλοιπον βίον. τί δὴ τούτω συνήνεγκε πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐνστήσασθαι. λαλεῖ. etc.

Ἐδρουτο μὲν τοὶ τὰ βασιλεία. Intelligit palatium Ni- comediæ, quod paulo post excitatum a Diocletiano persecutionem adversus Christianos, fortuito igne consumptum est. Et Imperatores quidem ipsi ac reliqui gentiles, Christianos hujus incendii auctores esse criminati sunt, atque idcirco acrioribus in eos supplicis sævierunt, ut scribit Eusebius noster in lib. viii Historiæ Ecclesiasticæ, cap. 6, sub finem. Sed Constantinus palatium illud igne cœlitis immisso confla- grasse testatur. Cujus testimonium eo plus auctori- tatis habet, quod ipse præsens adfuit, cum hæc Nicu- mediæ gererentur. Videtur autem Diocletianus hoc fulminis ictu attonitus, ad obitum usque deinceps ἐμβρόντητος permansisse, assidue formidans ne ful- mine percuteretur. Id certe innuere videtur hæc Constantini narratio. Ex his patet, quantopere falsus sit Christophorus in vertendo hujus capitis titulo. Putavit enim palatium Diocletiani confla-grasse, post- quam is imperio se addicasset: cum tamen id conti- gerit Diocletiano adhuc imperium obtinente, ac de- gente in Nicomediensi palatio.

Σωφροσύνης διδάσκαλον. Ultima vox deest in codice Fokeuii.

Οἱ μηδέποτε τὰ μετὰφρασεως πολεμίων. Vel hoc dicit de tyronibus, qui recens in militiam ascripti, non- dum cum hoste congressi fuerant; vel de timidis et ignavis militibus, qui ex acie fugere soliti erant, nec hostes unquam superaverant. Certe Diocletiani exer- citus nihil memoria dignum egisse dicitur, nisi quod Achilleum diutina obsidione expugnavit Alexandriæ. Porro obscurum est, quid sibi velit Constantinus, cum ait milites illos transfrixisse pectora civium suo- rum, id est, Christianorum. Credibile est Diocletia- num, cum infensus esset Christianis, a quibus in- censum fuisse palatium suum suspicabatur, mandasse militibus suis, ut quoquoque in urbe vel in agris de- prehensissent Christianos, obtruncarent. Certe mul-

ta Christianorum millia sub Diocletiano et Maximiano Nicomediæ caesa referuntur: quorum memoriam Græci celebrant die 4 septembris et 28 mensis decembris.

Τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί. Hæc periodus suo loco mota est. Locari enim debuerat statim post vocem θεασάμενοι, hoc modo: μετὰφρασεως θεασάμενοι, τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί, ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοντο, ἱκανὰς εἶναι πρὸς αἰωνίαν εἰρήνην. τέλος γοῦν, etc. Id est, Pectora tribulium suorum perforabant ii qui nunquam in acie terga hostium viderant. Tot porro tantæ- que factæ sunt cædes, ut si in præliis adversus Barbaros factæ fuissent, sufficere id potuerit ad perpetuam nobis pacem comparandam. Tandem vero divina providentia tam impiorum facinorum ab illis pœnas expetit, nec ta- men sine damno Reipublicæ. Totus enim ille supra memorati Imperatoris exercitus, etc. Quid his clarius, quid apertius? Næ admodum pertinacem esse oportet illum, qui hæc ita restituenda esse negaverit.

*Ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοντο. Duplex hujus loci sensus potest esse. Aut enim ita verti potest ut veritit Portesius: Sane cædis et sanguinis tanta vis fuit, ut si Barbarorum esset, ad sædus sempiternum sufficeret. Aut cum Christophorus veritit potest in hunc modum: Tot plane factæ sunt cædes, quot si in Barbaros factæ fuissent, satis multæ ad æternam pacem constituendam videri potuissent. Atque hic posterior sensus mihi quidem magis placet. Eadem plane sententia est Lucani in exordio Pharsaliæ cum dicit:

Heu quantum potuit terræ pelagique parari
Hoc quem civiles hauserunt sanguine dextræ.

Pro ὅσαι tamen melius scriberetur ὥστε. Sequitur enim ἱκανὰς εἶναι.

Τινὸς ἀχρήστου. Maxentium intelligit, ut ex sequen- tibus apparet. Quoniam autem modo exercitus Diocle- tiani ad Maxentium transierit, non difficile est divi- nare. Post abdicationem Diocletiani Galerius Maxi- mianus ejus copias accepit; quarum partem Severo Cæsari ad Italiæ tutelam tradidit. Paulo post, cum Maxentius imperium Romæ arripisset. Severum cum copiis adversus eum misit Galerius. Sed Maxentius dolis et pollicitationibus corruptum Severi exercitum, ad suas partes traduxit. Post hæc Galerius cum ma-

Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν ἐλευθεροῦσης, πολλὰς καὶ παντο-
δαποὺς πολέμοις ἀνήλωται. ἀλλὰ μὴν καὶ αἱ πρὸς τὸν Θεὸν
ἐκφωνήσεις τῶν πιεζομένων, καὶ τὴν ἔμφυτον ἐλευθερίαν
ποθούτων, καὶ οἱ μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν κακῶν τῆς
εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεὸν ἔπαινοι, ἀποδοθείσης τῆς
ἐλευθερίας αὐτοῖς καὶ τῶν μετὰ δικαιοσύνης συμβολαίων,
πῶς οὐ παντὶ τρόπῳ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν καὶ τὴν πρὸς
ἀνθρώπους στοργὴν χαρακτηρίζουσιν;

rentur, et innatam sibi libertatem omnibus votis
cum gratiarum actione Deo persoluta; cum libertas et contractuum æquitas ipsis reddita esset; an non
singularem Dei providentiam, et paternam adversus homines caritatem modis omnibus declarant?

CAP. XXVI. — QUOD DEUS CAUSA FUIT PIETATIS IMPERATORIS, ET QUOD EVENTUS PROSPEROS A DEO POSCERE, EIQUE
ACCEPTOS FERRE DEBEMUS; SECUS AUTEM GESTA, NEGLIGENTIE NOSTRE IMPUTARE.

*Ὅταν δὲ τὴν ἐμὴν ὑπηρεσίαν ἐπαινοῦσιν, εἰς ἐπιπνοίας
Θεοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχουσαν, ἄρ' οὐ τῆς ἐμῆς ἀνδραγαθίας
τὸν Θεὸν αἷτιον εἶναι διαβεβαιούνται; πάντων γε μά-
λιστ' ἔστι γὰρ Θεοῦ ἴδιον, τὸ τὰ ἄριστα πράττειν,
ἀνθρώπων δὲ, τὸ τῷ Θεῷ πείθεσθαι. ἔστι δὲ οἶμαι δια-
κονία καλλίστη τε καὶ ἀρίστη, εἴ τις πρὸ τῆς ἐγχειρή-
σεως προκατασκευάζει τὴν τῶν πραχθησομένων ἀσφα-
λείαν· καὶ ἐπίστανται γε πάντες ἄνθρωποι τὴν τῶνδε τῶν
χειρῶν ἀγιωτάτην λατρείαν, ὀφειλεσθαι τῷ Θεῷ πιστεῖ
καθαρῶ καὶ εὐκρινεστάτῃ. καὶ σὺν γε ταῖς χερσὶν εὐχαίς
τε καὶ λιτανείαις, πᾶν ὅσον ἦνυσται ὑπὲρ συμφέ-
ροντος, κατορθοῦσθαι πρὸς γενομένης ὀφελείας ἰδίᾳ
τε καὶ δημοσίᾳ τοσαύτης, ὅσην ἂν ἕκαστος αὐτῷ
τε καὶ τοῖς φιλότατοις ἤνυξαιτο· ἰστόρησαν δὲ καὶ τὰς
μάχας, καὶ θεάσαντο καὶ τὸν πόλεμον, τῆς τοῦ Θεοῦ
προνοίας τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύουσας, καὶ εἶδον τὴν

A tantæque factæ sunt cædes nostrorum, ut si tantæ
unquam factæ essent barbarorum strages, suffectu-
rum id fuerit ad perpetuum nobis pacem comparan-
dam. Totus enim ille supra memorati imperatoris
exercitus, cum in potestatem venisset hominis ignavi
qui imperium Romanum per vim rapuerat, Deo
tandem urbi Romanæ libertatem restituente, multis
et maximis præliis penitus extinctus est. Sed et voces
Deum adiutorem inelamantium tunc cum opprime-
optarent, laudes item post malorum depulsionem,
optarent, laudes item post malorum depulsionem,

B Meam porro operam cum laudant, quæ ex divini
Numinis instinctu sumpsit exordium; an non aperte
confirmant, fortium facinorum meorum Deum aucto-
rem fuisse? Ita certe. Dei enim proprium est optima
quæque agere, hominum vero obsequi. Illud porro
optimum ac præstantissimum ministerium est, cum
quis antequam manum operi admoveat, sedulo prospici-
cit ut cuncta quam tutissime gerantur. Norunt qui-
dem omnes mortales harum manuum sanctissimum
ministerium Deo debere cum pura ac sincera fide,
et precibus ac supplicationibus cum manuum opera
conjunctis, quicquid actum est pro hominum utili-
tate, feliciter esse confectum: quippe cum tantum
utilitatis et privatim et publice in omnes redunda-
verit, quantum quisque tum sibi, tum necessarlis
suis optaverat. Pugnas etiam viderunt, et spectatores

VALESII NOTÆ.

poribus copis adversus Maxentium profectus, ipse
quoque simili militum prodicione desertus est. Ita
Diocletiani milites in potestatem Maxentii venerunt.

Προνοίας Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν. In codice Fuk. ἢ
Turnebi ita legitur hic locus: προνοίας τε Θεοῦ ἢ μεγάλης
πόλις οὐκ εὐμυροῦσα.

Ἀλλὰ μὴν καὶ. Scribendum est ἀλλὰ μὴν αἱ πρὸς τὸν
Θεὸν ἐκφωνήσεις, etc., codex Fuk. ἀλλὰ μὴν καὶ αἱ.

καὶ τῶν μετὰ δικαιοσύνης συμβολαίων. Gloriat̄ur Con-
stantinus, quod profligata Maxentii tyrannide Roma-
nis libertatem et contractus cum iustitia reddiderit.
Nam post cædem tyranni, quæcumque ab eo vel a
iudicibus ejus gesta fuerant, infirmabantur. Itaque si
quis dignitas ab illo auctus fuisset, ad pristinum
statum redibat, et codicillos impetratæ dignitatis ad
legitimum Principem referre cogebatur. Sententiæ
quoque ac decreta, quæ iis temporibus prompserant
iudices, ex publicis seriniis ac tabulariis aufereban-
tur. Denique totum illud tempus tyrannidis pro nullo
habebatur, perinde ac si nunquam fuisset. Quare nec
ad præscriptionem longi temporis proficiebat. Pacta
quoque et conventa, et cuiusquemodi contractus per
id temporis spatium inter privatos transacti, pariter
infirmabantur, idque stricto jure. Verum legitimi Prin-
cipes parta de tyrannide victoria, postquam omnes eorum
actus infirmaverant; pacta, venditiones, donationes
manumissiones, et hujusmodi privatorum gesta con-
firmare consueverant, data publicæ constitutionis in-
dulgentiæ; ne si hæc omnia irrita fierent, privatorum
quies ac securitas conturbaretur. Docent id Impera-
torum leges in cod. Theodosiano lib. xv, de infirman-
dis his quæ sub tyrannide gesta sunt. Ex quibus intelligi-
mus, cur Constantinus dicat se contractus Romanis
edidisse. In codice Fuk. συμβολαίων scribitur non
συμβολαίων. Ad hunc morem alludere videtur Rufinus
in fine libri ix, cum ait: Edictis namque frequentibus

per omnem locum propositis, non solum tyrannicas
adversus Christianos depulerat leges, jusque civile red-
diderat, etc.

Πάντων γε μάλιστα. Scribendum est πάντως, et ante
hanc vocem ponenda est interrogatio, quemadmodum
legisse videtur Christophorussonus.

τὴν τῶνδε χειρῶν ἀγιωτάτην λατρείαν. Non possum
probare interpretationem Christophorsoni qui vertit:
Manuum ad cælos sublatarum cultum. Ego vero non
dubito quin λατρεία hoc loco idem sit ac ministerium.
Ait enim Constantinus, homines Deo debere præstare
manuum suarum ministerium; idque cum fide pura
ac sincera, διακονίαν et ὑπηρεσίαν supra dixerat eo-
dem sensu. Certe χεῖρες pro manibus ad cœlum ele-
vatis, seu pro precibus, quomodo dici possint non
video. Sed et quæ sequuntur, apertissime refellunt
versionem Christophorsoni. Addit enim Constantinus
καὶ σὺν γε ταῖς χερσὶν, etc. Id est, precibus quoque et
supplicationibus cum manuum opera ac ministerio con-
junctis, quicquid actum est pro hominum utilitate fel-
citer esse confectum. Postquam enim Constantinus dixit
homines manuum suarum ministerium Deo debere
præstare, addit non solum manus Deo commodandas,
sed etiam preces ac supplicationes adhibendas, ut res
quas agendas suscepimus, feliciter cedant. Hoc est
quod Græci vulgari proverbio dicere solebant σὺν
ἀθηνῶ καὶ χεῖρα κίνει, quo indicabant, simul cum pre-
catione manum operi esse admovendam. Porro cum
ait Constantinus τῶνδε τῶν χειρῶν λατρείαν, de seipso
loquitur, eo modo quo apud Virgilium Æneas:

Si pergamæ dextra

Defendi possent, dextra hac defensa fuissent.

πρὸς γενομένης ὀφελείας. Scribendum est uno verbo
προσγενομένης, quod miror a Scaligero et aliis ani-
madversum non fuisse. Ita certe codex Fuketii.

τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύουσας. Populum Romanum

foerunt praelii, cum divina providentia victoriam populo largita est: animadvertunt faventem precibus nostris atque aspirantem Deum. Quippe invicta res est, justa precatio, nec unquam voto suo excidit, qui sancte Deo supplicasset. Neque enim locus repulsæ relinquitur, nisi quoties vacillaverit fides. Etenim Deus semper propitius adest, hominum probitatem benigno excipiens vultu. Quamobrem interdum quidem tibi humanum est; humanorum vero lapsuum nequaquam auctor est Deus. Quicumque ergo pietatem consecantur, gratias omnium Servatori, pro nostra suaque ipsorum salute, et pro Reipublicæ prospero statu agere debent, sancisque precibus et continuis supplicationibus Christum nobis propitium reddere, ut beneficia sua perpetua esse velit. Hic enim auxiliator invictus, et propugnator B est justorum. Idem iudex optimus, antesignanus immortalitatis, et vitæ æternæ largitor.

VALESH NOTÆ.

intelligit, qui cum Maxentii tyrannide oppressus esset, pro Constantino adversus Maxentium vota faciebat. Et hic quidem sensus tolerari potest. Verumtamen re attentius examinata, aliquid mendii hic subesse suspicor. Ac fortasse legendum τὴν νίκην τῷ ἐμῷ στρατεύματι βραβεύουσης.

Περὶλείπεται κόσμος. Hoc loco κόσμος ponitur pro prætextu; quod vocabulum in oratione latina Constantini cum Interprete non intelligeret, ita vertit: melius facturus, si πρόφρασις posuisset. Male igitur Portesius et Christophorus mundum interpretati sunt.

Α Θεὸν ἡμετέρας εὐχαίς συναϊρόμενον· ἀνίκητον γὰρ χρῆμα ἢ δικαία προσευχή· καὶ οὐδεὶς ὁσίως λιτανεύων ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ· οὐδὲ γὰρ περιλείπεται κόσμος ἀποτεύγματι, εἰ μὴ μόνον ἐνθα ἂν τὸ τῆς πίστεως ἀλλύξῃ· ὁ γὰρ τοι Θεὸς ἀεὶ πᾶρεστιν εὐμενὴς, τὴν τῶν ἀνθρώπων προσδεχόμενος καλοκαγαθίαν. διὸ ἀνθρώπινον μὲν, πταιῆσαι ποτὲ, ὁ δὲ Θεὸς, ἀνάιτιος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων· διὸ χρῆ τούς πάντας τοὺς τὴν θεοσέθειαν καταδιώκοντας, χάριν ὁμολογεῖν τῷ σωτῆρι τῶν πάντων, ἐνεκεν τῆς ἡμετέρας αὐτῶν σωτηρίας, καὶ τῆς τῶν δημοσίων πραγμάτων εὐμοιρίας, ὁσίας τε εὐχαίς καὶ λιτανείαις ἐπαλλήλοις ἐξελεοῦσθαι τὸν Χριστὸν ἡμῖν, ὅπως τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ διαφυλάττοι· οὗτος γὰρ ἐστὶν ἀήττητος σύμμαχος καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν δικαίων. ὁ δὲ αὐτὸς κριτὴς ἀριστος, ἀθικασίας ἡγεμὼν, αἰδίου ζωῆς χορηγός.

Ἀνάιτιος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Scribendum est πταισμάτων, ut in libro Moræ emendatum inveni. Atque id jam ante monuerant Genevenses ex Scaligeri et Bongarsii libris, quibus sub scribit codex Fokotii.

Τῆς ἡμετέρας αὐτῶν σωτηρίας. Non assentior Scaligero, Bongarsio, Grutero, qui hunc locum sic emendant: τῆς ἡμῶν αὐτῶν σωτ. Ego malim legere τῆς ἡμετέρας καὶ σφῶν αὐτῶν σωτηρίας, quam scripturam in versione mea secutus sum. In codice Frik. scribitur τῆς τε ἡμῶν αὐτῶν. In schedis autem scriptum est τῆς τε ἡμέρας αὐτῶ, etc.

Pars tertia.

EPISTOLÆ.

ANNO DOMINI CCCXIII.

EPISTOLA CONSTANTINI AD MELCHIADEM.

(Conc. t. 1, col. 1429, ed. Coleti.)

Petit Romæ concilium congregari in causa Cæciliani et Donatistarum.

Constantinus Augustus Melchiadi episcopo Romano (1) C hierarchæ.

Quoniam hujusmodi litteræ complures ab Anulino (2) clarissimo Africae proconsule ad me missæ sunt, in quibus constat Cæcilianum episcopum Carthaginensium a quibusdam collegis suis in Africa ordinatis episcopis multis de rebus in crimen vocari; et illud mihi permolestum videtur, ut in his provinciis, quas divina providentia ultro ac sua sponte sub meum subjunxerit imperium, et in illis locis, in quibus crebra hominum frequentia versatur, non modo multitudo ad deteriora deflectat et distrahat dissidiis, sed episcopi etiam discordiam inter se ipsi exercent, visum est mihi, ut idem Cæcilianus cum decem episcopis, qui illum reum facere videantur, et decem aliis, quos ipse suæ litis dijudicationi necessarios existimaverit, Romam navigio trajiciat, ut ibi coram vobis, et Rheticio etiam, et Materno, et Ma-

Κωνσταντίνος Σεβαστὸς Μιλτιάδῃ ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων καὶ Μάρκῳ.

Ἐπειδὴ τοιοῦτοι χάριται παρὰ Ἀνυλίνου τοῦ λαμπροτάτου ἀνθυπάτου τῆς Ἀφρικῆς πρὸς μὲ πλείους ἀπεστάλησαν, ἐν οἷς ἀμείρεται Καικιλιανὸν τὸν ἐπίσκοπον τῆς Καρθαγινησίων πόλεως παρὰ τινῶν κολλήγων αὐτοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν καθιστώτων, ἐν πολλοῖς πράγμασι εὐθύνονται· καὶ τοῦτό μοι βαρὺ σφόδρα δοκεῖ, τὸ ἐν ταύταις ταῖς ἐπαρχίαις εἶς τῆ ἐμῆ καθιστάσει ἀδύνατος ἢ θεῶν πρόνοια ἐνεχέριστε, κἀκείσε παλὸ πλῆθος λαοῦ, ἔχλον ἐπὶ τὸ φραυλότερον ἐπιμεινόντα εὐρίσκεισθαι ὡσαυτὲ διχοστατοῦντα, καὶ μεταξὺ ἐπισκόπου διαφόρας ἔχειν, εἰδοξέ μοι ἴν' αὐτὸς ὁ Καικιλιανὸς μετὰ δέκα ἐπισκόπων τῶν αὐτῶν εὐθύνειν δοκούντων, καὶ δέκα ἑτέροις οὗς αὐτὸς τῆ ἑαυτοῦ δίκῃ ἀναγκαίως ὑπολόθοι, εἰς τὴν Ῥώμην πλῆ ἀπέικαι· ἴν' ἐκείσε ὑμῶν παρόντων, ἀλλὰ μὴν καὶ Ρητικίου καὶ Ματέρου καὶ Μαρίνου τῶν κολλήγων ὑμῶν, οὗς τοῦτου ἐνεκεν εἰς τὴν Ῥώμην προσέταξα ἐπισπιῦσαι, ὕμνηθῃ ἀκουσθηνοὶ, ὡς ἐν καταμάθετε τῷ σεβασμιωτάτῳ νόμῳ ἀρμόττειν· ἵνα μέντοι καὶ περὶ πάντων αὐτῶν τοῦτων πληρῆ-

(1) Et Marco additur in editione Jo. Christophoroni, cuiuslibet sequitur versio.

(2) Græce scribitur apud Euseb. Ἀνυλίνος, et minus recte nonnunquam Ἀνυλίνος.